

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL POLİTİKALARA EMEĞİN RIZASININ
İNŞASI: SINIF HEGEMONYASI MI, PARTİ HEGEMONYASI MI?**

HAZIRLAYAN

ŞEHNAZ DİLAN BİNGÖL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA - 2022

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL POLİTİKALARA EMEĞİN RIZASININ
İNŞASI: SINIF HEGEMONYASI MI, PARTİ HEGEMONYASI MI?**

HAZIRLAYAN

ŞEHNAZ DİLAN BİNGÖL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ŞEBNEM OĞUZ

ANKARA - 2022

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ

..... Siyaset... Bilimi... ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
..... Uluslararası... İlişkiler..... Tezli Yüksek Lisans/Doktora Programı
çerçevesinde..... Sehnaz Dilen BİNGÖL..... Tarafından hazırlanan bu çalışma,
aşağıdaki jüri tarafından Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 4.10.2022

Tez Adı: Türkiye'de Neoliberal Politikalara Emegin Rızasının İnşası: Sınıf Hegemonyası mı, Parti Hegemonyası mı?

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu) **İmza**

Prof. Dr. Hasibe Sebnem Oğuz

Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Şenses Özcan

Doc. Dr. Cenk Sarıoğlu

ONAY

..... Menderes Cınar

Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Müdürü

Tarih: ... / ... /

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 19 / 07 / 2022

Öğrencinin Adı, Soyadı : Sennaz Dilen BİNGÖL
Öğrencinin Numarası : 22010059
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışmanın Adı, Soyadı : Hasibe Şebnem Oğuz
Tez Başlığı : Türkiye'de Neoliberal Politikaların Emegin Krizinin İnşası : Sınıf Hegemonyası mı, Parti Hegemonyası mı?

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam ...125... sayfalık kısmına ilişkin, 19 / 07 / 2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından ...T.C. ... adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ...6...'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esasları”nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası

Onay

19 / 07 / 2022

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad,
Prof. Dr. Hasibe Şebnem Oğuz
İmza

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamda bana yol göstererek değerli tecrübelerini benimle paylaşan ve benim heyecanıma ortak olan danışman hocam sayın Prof. Dr. Şebnem Oğuz’a sonsuz saygılarımı sunar, teşekkür ederim. Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Şenses Özcan’a ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyelerinden sayın Doç. Dr. Cenk Saraoğlu’na tez çalışmamda bana kazandırdıkları bakış açılarından ve paylaştıkları birikimlerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Attığım her adımda yanımda olan, bana cesaret veren ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Şehnaz Dilan BİNGÖL, Ankara

ÖZET

Neoliberal politikaların 1980'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanmasıyla Türkiye'de emekçilerin sömürülmesini ve güvencesizleşmesini destekleyen bir yapı oluşmaya başlamıştır. Neoliberal politikalarla birlikte devletin piyasanın bir aktörü gibi görüldüğü ve neoliberal dönüşüme karşı emekçilerin işgücü piyasasıyla baş başa bırakıldığı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, neoliberal politikalara emeğin rızasının inşa edilme sürecini hegemonya üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çünkü emeğin, yarattığı esneklemeye ve güvencesizliğe rağmen neoliberal uygulamalara rıza gösteriyor oluşu önem arz eden bir konudur. Buradan hareketle çalışmanın birinci bölümünde hegemonyanın tanımından ve hegemonyanın öznesine dair literatürdeki ayırımdan bahsedilmiştir. Türkiye'deki literatür, ülkemizdeki rıza inşa sürecinin açıklamasını yaparken partiye odaklı kalmıştır ve sınıf hegemonyası boyutu ihmal edilmiştir. Bu nedenle Türkiye'de emeğin rızasının oluşumunu derinlemesine analiz edebilmek için, bu çalışmada sınıf hegemonyası da ele alınarak bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. İkinci bölümde Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalar kapsamında atılan adımlardan ve bunların emekçiler üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde neoliberal politikalara kaynaklık ettiği düşünülen sınıf hegemonyası incelenmiş ve hegemonyanın emeğin rızasını üreten aygıtları araştırılmıştır. Sınıf hegemonyasının inşa ettiği emeğin rızası; sendikasılaşma, işsizlik, tüketim kültürü, kapitalizmin alternatifsizliği, sınıf hegemonyasının değerlerinin kabulü ve medya üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hegemonyanın öznesi olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı netleştirilmiştir. Aynı zamanda da AKP'nin neoliberal politikaların Türkiye'deki sistemik uygulayıcısı olarak emeğin rızasını inşa etmede ne gibi etkileri olduğu incelenmiştir. Bu incelemeler yapılırken AKP'nin sıklıkla kullandığı mağduriyet söyleminden, muhafazakârlıktan, sosyal yardım politikalarından ve popülist söylemlerden yola çıkılmıştır. Bu temel aygıtların yardımıyla parti hegemonyası varsayımının emeğin rızasını nasıl inşa ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. İki farklı hegemonya düşüncesinin ve aygıtlarının incelenmesi sonucunda AKP'nin ve burjuva sınıfının, hegemonya tartışmaları içerisindeki konumları netleştirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Sınıf hegemonyası, neoliberalizm, parti hegemonyası, hegemonya aygıtları, Türkiye, emeğin rızası

ABSTRACT

With the implementation of neoliberal policies since the 1980s, a structure that supports the exploitation and precariousness of workers started to emerge in Turkey. With neoliberal policies, a situation emerged where the state is seen as an actor of the market and the workers are left alone with the labor market against the neoliberal transformation. This study aims to examine the process of constructing the consent of labor to neoliberal policies through hegemony. Because it is an important issue that labor consents to neoliberal practices despite the flexibility and insecurity it creates. From this point of view, in the first part of the study, the definition of hegemony and the distinction in the literature about the subject of hegemony are mentioned. While the literature on Turkey explains the consent building process in our country, it remains party-oriented and the class hegemony dimension is neglected. For this reason, in order to analyze the formation of the consent of labor in Turkey in depth, this study aims to fill this gap by considering class hegemony. In the second part, the steps taken within the scope of the neoliberal policies implemented in Turkey and their negative effects on the workers are mentioned. In the third chapter, class hegemony, which is thought to be the source of neoliberal policies, is examined and the apparatuses of hegemony that produce the consent of labor are investigated. The consent of labor built by class hegemony is explained through non-unionization, unemployment, consumption culture, the lack of alternatives of capitalism, the acceptance of the values of class hegemony and the media. In the fourth and last part, it has been clarified whether the Justice and Development Party can be defined as the subject of hegemony. At the same time, the effects of AKP on constructing the consent of labor as a systemic implementer of neoliberal policies in Turkey were examined. While making these analyzes, the AKP's frequently used victimization discourse, conservatism, social aid policies and populist discourses were taken into consideration. With the help of these basic devices, this thesis tries to explain how the assumption of party hegemony builds the consent of labor. As a result of the examination of two different hegemony ideas and devices, the positions of the AKP and the bourgeois class in hegemony debates is aimed to be clarified.

KEYWORDS: Class hegemony, neoliberalism, party hegemony, apparatuses of hegemony, Turkey, consent of labour

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
1. TEORİK ÇERÇEVE	4
1.1 Hegemonya Kavramının Tanımı ve Kapsamı	4
1.2 Hegemonya Kavramına ve Emegın Rıza İnşasına Dair Yaklaşımlar	10
2. TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL POLİTİKALAR	16
2.1 Türkiye’de Uygulanan Neoliberal Politikalar	16
2.2 Türkiye’de Uygulanan Neoliberal Politikaların İşgücüne Etkileri	22
3. SINIF HEGEMONYASI	27
3.1 İşçi Sınıfı Kavramının Tartışılması	28
3.2 Sınıf Hegemonyası: Emegın Onayı mı Rızası mı?	32
3.3 Sınıf Hegemonyasının Aygıtları	37
3.3.1 Kapitalizmin Alternatifsizliğı Algısı ve Değerlerinin İçselleştirilmesi	38
3.3.2 Tüketim Kültürünün Emek Sınıfını Etkisi Altına Alması	45
3.3.3 Sınıf Bilincinin Köretilmesi ve Sendikasılaşma	52
3.3.4 Rızayı Zorla İnşa Eden Aygıt: İşsizlik	60
3.3.5 Medya Aygıtı	65
3.4 Sonuç	68
4. PARTİ HEGEMONYASI	70
4.1 Hegemonya Krizinden Çıkan Yeni AKP Hegemonyası	71
4.2 AKP’nin Hegemonya Aygıtları	73
4.2.1 Mağduriyet Söylemi ve CHP Karşıtlığı	74
4.2.2 Muhafazakârlık ve Neoliberalizm İlişkisi Temelinde Emegın Rızası	82

4.2.3 Neoliberal Popülizm: Sosyal Yardımlar ve Konut Politikası.....	88
4.2.4 Siyasal Alandaki Popülist Söylemlerin Emekçiler Üzerine Yansımaları	96
4.3 Sonuç: Parti Hegemonyası Mı, Sınıf Hegemonyasının Destekçisi Mi?	100
SONUÇ	102
KAYNAKLAR.....	107

GİRİŞ

Bu çalışma Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan ve 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) aracılığıyla yaygınlık kazanan neoliberal politikalara emeğin rızasının nasıl inşa edildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından ülkenin yönetiminde rol alan askeri rejim, hiçbir itiraza yer bırakmayacak biçimde devletin rolünü neoliberal politikalara uyum sağlayabilecek şekilde dönüştürmeye başlamıştır. Askeri yönetimin ardından gelen sivil iktidarlar da benzer neoliberal dönüşüm politikalarını uygulamaya çalışmışlardır. Ancak özelleştirme uygulamalarının yargı yoluyla sık sık engellenmesi, toplumsal hareketlerin devamlılığı ve yaşanan ekonomik-siyasi krizler iktidardaki partilerin neoliberal dönüşümü tam anlamıyla gerçekleştirememesinde etkili olmuştur.

Neoliberal politikaların derinleşmesi 2002 yılında iktidara gelen AKP ile gerçekleşmiştir ve bu politikalar Türkiye’nin devlet anlayışından emek piyasasının işleyişine kadar pek çok şeyi dönüştürmüştür. Neoliberalizm emek gücünü olduğundan daha güvencesiz bir konuma taşıyarak esnekleşme, taşeronlaşma, güvencesizleşme, yarı-zamanlı iş, sigortasız çalışma gibi kavramları çalışma hayatına dahil etmiştir. Bu çalışmada neoliberalizmin bütün olumsuz etkilerine rağmen Türkiye’de emeğin rızasının nasıl inşa edildiği ve sürdürüldüğü açıklanmaya çalışılacaktır.

Emeğin rızasını anlaşılabilmesi için Gramsci’nin hegemonya kavramına başvurulacaktır. Hegemonya kavramı, içerisinde rızayı ve zoru birlikte barındırması bakımından önem taşımaktadır. Çünkü hegemonyayı güçlü kılarak devamlılığını sağlayan, şey sahip olduğu hegemonya aygıtlarıdır. ‘*Hegemonya, egemen sınıfın ideoloji kertesinde görünimleri açığa çıkan sosyo-kültürel üstünlüğünün, kendiliğinden rızaya dayalı oydaşma süreçleri üzerinde etkili olduğu bir yönlendirme ilişkisidir* (Yetiş 2014, 88).’ Hegemon olan toplumsal grubun ideolojik, kültürel, ekonomik, sosyal pek çok uygulaması hegemonyaya bağlı olan gruplar tarafından benimsenmektedir. Hegemonyaya bağlı olmayan kümeler ise hegemon tarafından sürekli olarak kontrol edilmeli ve hegemonyanın bir kümesi haline getirilmeye çalışılmalıdır. Gramsci’ye göre bir sınıf, müttefik sınıfları yönetip muhalif sınıflara egemen olmaktadır (Gramsci 2011). Emeği de içine alan bu hegemonyanın tanımı ve kapsamı çalışmanın birinci bölümünde ele alınacaktır. Bu inceleme, hegemonyanın uygulamakta olduğu ve rızayı tekrar tekrar ürettiği hegemonik aygıtları anlayabilmek adına yapılacaktır.

Birinci bölümde ele alınacak olan diğer bir husus ise emeğin rızasının oluşumu üzerinden literatürde oluşan farklılıklar olacaktır. Dünya literatüründe emeğin rızasını inceleyen çalışmalarda çoğunlukla hegemonyanın kaynağı olarak burjuva sınıfının etkileri tartışılmaktadır. Buna göre hegemonyanın öznesi burjuva sınıfıdır ve emeğin rızası bu hegemonya altında sürdürülmektedir. Jessop için hegemonya; kapitalist yeniden üretim ihtiyaçları doğrultusunda, toplumsal güçleri ve kurumları bir araya getirecek politik, entelektüel ve ahlaki liderliktir (Jessop 2009). Burjuva hegemonyası kapitalist sistemin sürekliliğine uygun olarak hegemonik aygıtlarını değiştirmekte ve rızayı tekrar tekrar üretmektedir. Sınıf hegemonyası, emeği de içine alan kendisine bağımlı kümeler üzerinde ideolojik, kültürel, sosyal ve ekonomik liderlik üstlenerek rızayı sağlamaktadır.

Türkiye’de emeğin rızasının inşasına dair yapılan çalışmalar ise genellikle rızayı sağlayan etmen olarak AKP’yi incelemektedir. AKP, neoliberal politikaları işgücü piyasasına yayan ve bu politikaların olumsuzluklarını görünmez kılan bir rıza inşa sürecinin mimarı olarak değerlendirilmektedir. Buna göre: *‘Neoliberal politikaların Türkiye’de yerleşmesini sağlayan AKP, bugüne kadar da bu hegemonyayı sürdürebilmiştir’* (Tabel Arslan 2021, 17). Güçlü bir oy potansiyeline sahip olduğunu seçimlerde gösteren AKP, neoliberal politikaların 2000’li yıllardan itibaren üstlenicisi olmuştur. Seçmen kitlesi ve emek sınıfı birbirinden bağımsız iki ayrı küme olmadığı için, AKP’nin geniş bir emekçi kesimi üzerinde hegemonya kurduğunu düşünmek şaşırtıcı olmamalıdır. Burada çoğunlukla tartışılan nokta, neoliberal politikaların derinleştirdiği güvencesizliğe ve sömürüye rağmen AKP’nin emeğin rızasını nasıl inşa edip sürdüğüdür.

Bu çalışmada emeğin rıza sürecini yöneten aktörler olarak burjuva sınıfının ve partinin etkileri ayrı ayrı incelenecektir. Bunun ilk nedeni, konuyla ilgili genel literatürde sınıf hegemonyası üzerine çalışmalar olsa da Türkiye’de emeğin rızası konusundaki literatürün parti hegemonyası üzerine yoğunlaşması ve sınıf hegemonyasının göz ardı edilmesidir. Bu çalışmada sınıf hegemonyası da incelenerek literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır. Rızayı inşa etmede başrol olduğu düşünülen iki etmenin de derinlemesine çalışılmasının diğer nedeni ise iki yaklaşımda da emeğin neoliberal politikalarla rızasının incelenmesi noktasında eksikler olduğunun düşünülmesidir. Sınıf hegemonyası görüşü ele alınacak olursa, hegemonyanın burjuva sınıfı tarafından kurulup sürdürüldüğü ve kapitalist sistemin devamlılığının sağlandığı varsayılmaktadır. Buna göre burjuvazinin kapitalist sistemi sürdürmesini sağlayan değerler bütünü, toplumdaki pek çok kesim tarafından olduğu

gibi emekçiler tarafından da kabullenilmiştir. Kapitalizmin taşıyıcısı burjuva sınıfının hegemonyanın öznesi olarak görülmesi, kapitalist sistemin etki alanının genişliği düşünüldüğünde anlaşılabilir bir bütün oluşturmaktadır. Sınıf hegemonyası yaklaşımına göre *‘emek denetimi kapitalist üretim biçiminin en önemli unsurudur’* (Bayrakçı ve Çağlayan 2018, 315). Çünkü emeğin ortaya çıkaracağı artı değer olmadan kapitalist sistemin devamlılığının sağlanması mümkün değildir. Üretim tarzı olan kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesinin temel yolu, sınıf ilişkilerini yeniden üretebilme kabiliyetine dayanmaktadır (Süalp, 19). Dolayısıyla sınıf hegemonyası, hegemonik aygıtlarını kullanıp gerektiğinde bu aygıtları değiştirerek rızanın yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

1.1 Hegemonya Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Hegemonya kavramının Türk Dil Kurumu'na göre kelime anlamı; bir devletin/kişinin başka bir devlet/kişi üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısıdır¹. Kavram köken olarak Yunan şehir devletlerinde çevre bölgeler ve diğer rakip şehir devletleri arasındaki güç yarışına dayanmaktadır (Rhodes 2019, 31). Genellikle ekonomik, ideolojik, kültürel ya da siyasi güçten kaynaklanan bir üstünlüğü ve gruplar arasındaki eşitliksiz durumu işaret eder. Kavram uluslararası ilişkilerde devletlerin güç ilişkileri açıklanırken sıklıkla kullanılmıştır ve günümüzde de güçle kurulan egemenlik anlamıyla kullanılmaya devam edilmektedir.

Kavramın devletlerarası zeminden toplumsal zemine inmesinde sınıfsal hareketlerin katkısı büyüktür. Hegemonya terimi her ne kadar Gramsci'nin katkılarıyla günümüzdeki yorumlarına ulaşmış olsa da özellikle Marksist yazında kendisinden önce de kullanım alanı bulan önemli bir kavramdır. Sınıf mücadelesi yürütülürken hegemonya kavramı toplumsal alanda kullanılarak işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki ilişkileri açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Anderson, hegemonia (hegemonyanın Rusçası) kavramının Rus sosyal-demokrat hareketinin en temel siyasi sloganı olduğunu belirtir. Kavram ayrıca Lenin tarafından da Plehanov'a yazdığı bir mektupta, işçi sınıfının hegemonyasını hazırlamanın yolu olarak bir gazete çıkarma çağrısında bulunurken kullanılmıştır (Anderson 1988, 30-32). Buradan da anlaşılabacağı üzere Lenin için hegemonya, işçi sınıfının diğer sınıflara liderliği olarak ele alınmıştır (Çoban 2012, 4).

Toplumsal hareketlerle Marksistler tarafından kullanılan hegemonya kavramının olumlu bir karşılığa bürünmesi, İtalyan düşünür ve siyasetçi Antonio Gramsci'nin kavramı yeniden ele alarak farklı bir boyut kazandırmasıyla gerçekleşmiştir. Gramsci, tarihsel olarak tahakkümle ilişkilendirilen hegemonyayı incelerken terimin altında yatan hakim olma algısını yok saymamıştır. Güçle ve zorlamayla ilintili şekilde kullanılan kavramı tarihsel açılardan incelerken geçmiş anlamlarına da referanslar vermiştir. Örneğin Hapishane Defterleri kitabında, kavramı Floransa'nın İtalya'daki kültürel hegemonyasını açıklamak ve

¹ Türk Dil Kurumu

bu durumu incelemek üzere kullanmıştır.² Ayrıca İtalya'daki Kilise gücünün ve siyasi erkin üstünlük mücadelesini belirtirken de hegemonya kavramından yararlanmıştır.³

Bu örneklerden yola çıkarak Gramsci'nin hegemonyayı yalnızca toplumsal sınıflar düzeyinde algılamadığı ve kavrama katmış olduğu oydaşma düşüncesine ek olarak güçten kaynaklı bir üstünlük fikrinin de var olduğu sonucuna varılabilir. Ya da en azından bildiğimiz şekliyle modern devletten önceki durumları açıklamak için güç ile ilişkilendirilen hegemonya algısını da incelemelerinde kullandığı söylenebilir. Fakat bu örneklerde hegemonyanın çeşitli kültürel ve ideolojik görünüşlerinin de olduğu göz ardı edilmemelidir.

Gramsci modern anlamda toplumun incelemesini yaparken hegemonyayı tahakküme dayalı değil, oydaşmaya dayalı bir olgu olarak değerlendirir. Ona göre hegemonya toplumdaki bir ya da birden fazla grubun zora dayanarak hakimiyeti elde etmesi değildir. Hegemonya her şeyden önce, egemen olunan toplumsal kesimlerin bu egemenliği kendi istekleriyle kabullenmeleri anlamına gelir. Toplumda hegemonyasını kabul ettiren grup, bu amaca yalnızca ideolojiyle ulaşmaz. Dolayısıyla hegemonya ideolojiden ve beyin yıkamadan daha fazlasıdır (Williams 1990). Hegemonya yalnızca iktisadi temellerle şekillenen bir yapıya da sahip değildir. Gramsci'ye göre hegemonyasını kurmak isteyen toplumsal grup; kendisine ait iktisadi, entelektüel, ideolojik ve ahlaki hegemonik aygıtları yaymalı ve bunu yaparken rıza temelinde hareket etmelidir. Öncelikli olan iktidarın elde edilmesi değil toplumdaki bağlantılı grupların rızasını almaktır. Çünkü, '*Gramsci iktidar elde edilmeden önce hegemonyanın sağlanması gerektiğini düşünmektedir* (Çoban 2012, 4).'

Gramsci Hapishane Defterleri'nde hegemonyanın nasıl ve neden oluştuğunu derinlemesine inceleyerek kavramı dar bir kalıba sokmaz. Diğer bir ifadeyle; ortada sınırları belirli, bütün toplumsal ilişkileri katman katman açıklayan bir teori yoktur. Aynı şekilde Gramsci hegemonyanın öznesini ve nesnesini belirtirken de yoruma kapalı bir tanımlama yapmamıştır. Onun modern toplum için uyarladığı hegemonya anlayışında özne, genel anlamıyla kapitalizmin taşıyıcısı olan burjuva sınıfıdır. Yani hegemonyayı uygulayan özne; kendi kültürünü, ideolojisini, etik ve ahlaki kurallarını, ekonomik sınırlarını vb. toplumdaki diğer grup ya da gruplara kabul ettirebilen sınıftır. Hegemonyadan etkilenen ve rızayla hegemonyayı kabul eden sınıf da işçi sınıfıdır. Burjuvazi, kendi hegemonyasını zor aygıtlarını kullanarak değil kapitalizmin ideolojisini ve kültürünü kabul ettirecek bir sistem

² Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri Cilt 1, (Kalkedon Yayınları, 2011) s. 219

³ Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri' Cilt 3 (Kalkedon Yayınları, 2012) s. 62

sağlayarak kurmuştur. Modern anlamıyla hegemonya *‘burjuvazinin kendi yönetimi için işçi sınıfından gördüğü onay şeklinde kavramsallaştırılmıştır.’* (Çoban 2012, 3)

Gramsci devleti ve toplumsal sistemi açıklamaya çalışırken temel bir denklem oluşturur. Buna göre ‘devlet = siyasi toplum+sivil toplum’ olarak ifade edilir. Siyasi toplumun güce dayalı; ordu, kolluk kuvvetleri, hukuk gibi zor aygıtlarını kullanan bir yapısı vardır. Bu öge, hegemonyanın rızayı içermeyen koruması anlamına gelmektedir. Buna karşın sivil toplum rızaya dayalı bir yapıya sahiptir ve hegemonya sivil toplumun içinde gerçekleşir. Ancak bu denklemin değişkenlerinin içeriği Gramsci tarafından açıklanmamıştır. Örneğin devletin nasıl bir yapıya sahip olduğu, seçilmiş iktidarla eş anlamlı olup olmadığı belirtilmemiştir.

Gramsci Hapishane Defterleri’nde siyasal hegemonyadan bahsederken parlamento, yargı ve hükümetin bu siyasal hegemonyanın organları olduğundan bahsetmektedir.⁴ Ayrıca devletin zor aygıtlarını gerektiğinde hegemonik sistemi tekrar sağlamak, korumak ya da direnenleri baskı altında bulundurabilmek için ileri bir tarihte kullanmak üzere sakladığını söylemektedir (Gramsci 1997, 278). Dolayısıyla buradan yola çıkarak demokratik rejimlerde iktidara gelen partinin veya partilerin, siyasi topluma ait oldukları ve zor aygıtlarını kullanma yetkilerinin olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat Gramsci denkleminin değişkenleri arasında da katı sınırlar çizmez ve parlamentonun aynı zamanda sivil toplumla da yakın bağlar içerisinde olduğunu söyleyerek bu düşüncayı pekiştirir.⁵

Gramsci’ye göre devlet, zor aygıtlarını kullanarak toplumdaki baskın sınıfın hegemonyasını sürdürmesine destek oluyorsa devletin algılanış biçiminin Marksist yazınla paralellik gösterdiği söylenebilir. Marksist düşünürler devletin varlığını, burjuva sınıfının ve onların sömürü sisteminin sorunsuzca devam ettirilmesi üzerinden açıklar. Devletin ortaya çıkışı, özel mülkiyet kavramının ve buna bağlı üretim sistemlerinin ortaya çıkışıyla eş zamanlı gerçekleşmiştir. Sömürü ilişkilerinin kurulması, toplumda bu iktisadi egemenliğe sahip olanlar ve olmayanlar olarak iki temel sınıf yaratmıştır.

Marksistlere göre devletin ortaya çıkışı, özel mülkiyet olarak toprağın önem kazanmasıyla feodal sistemin içerisinde gerçekleşmiştir. Toprak ve köle sahibi olarak iktisadi anlamda güçlenen kişiler, devlet denilen yapıyı oluşturmuştur. Ekonomik olarak

⁴ Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri Cilt 3, (Kalkedon Yayınları, 2012) s. 208

⁵ Age.

güçlü ve egemen olan özel mülkiyet sahibi kişiler, toplum içinde sayıca azınlıkta kalmışlardır. Bu nedenle ekonomik üstünlüklerinin korunabilmesi için kendi ortak çıkarlarına hizmet edecek ve iktisadi egemenliklerinin sürekliliğini güvence altına alacak bir organizasyona ihtiyaç duymuşlardır (Çağlı 2004).

Üretim biçimi her ne olursa olsun, özel mülkiyetin ortaya çıkışından sonra devletin varlığı hep özel mülkiyet sahiplerini korumaya yönelik olmuştur. Üretim ilişkileri üzerinden şekillenen sınıflı yapı, özel mülkiyete sahip olanlar ve olmayanlar arasında bir dengenin sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle devlet, kapitalizmin devamlılığı için çalışan bir organizasyondur. Gramsci'ye göre kapitalizm sadece iktisadi ve siyasi zorlamayla toplumu yönetmemektedir, bunların yanında bir de burjuvazinin ideolojisinin ve kültürünün işçi sınıfı tarafından kabullenilmesi vardır. İşçi sınıfı kendi iyiliğini burjuvazinin iyiliğiyle özdeşleştirmekte ve ortaya bir uzlaşma kültürü çıkmaktadır (Çoban 2012, 5). Dolayısıyla hegemonya, burjuvazinin hegemonik aygıtlarıyla sağlanan rızaya dayalı bir sistemdir. Kapitalizm krizlere ve iç çatışmalara gebe bir sistem olduğu için toplum üzerinde hegemonya kurmak ve rızayı sürekli olarak sağlamak zorundadır. (Çoban 2012)

Hegemonyasını kurmuş sınıf, bu hegemonyayı sağlamlaştırmak için toplumdaki gruplarla ilişkili olmalı, gerektiğinde tavizler vererek hegemonik aygıtların sağladığı oydaşmayı sürdürmek zorundadır. *'Hegemonya, en iyi, rızanın örgütlenmesi olarak anlaşılır. Bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreçtir. (Barrett, Marx'tan Foucault'ya İdeoloji 1996, 65).'* Dolayısıyla hegemonyayı kuran grup, yalnızca ilişkisi olan grubu etkileme gücüne sahip olmakla kalmamalı aynı zamanda toplumdaki diğer grupların da rızasını almak için hegemonik aygıtları değiştirip dönüştürmelidir. Çünkü; *'Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile işbirliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir (Gramsci 1997, 28).'*

Hegemonyasını sağlamış olan sınıf, hegemonyasını yeniden üretmeyi başaramazsa toplumda bulunan karşı hegemonyalar kendi hegemonyalarını kurmak için harekete geçebilirler. Bu nedenle; *'Hegemonya, normal olarak, hegemonik sınıfın (ve fraksiyonların) kısa-vadeli çıkarlarının feda edilmesini ve projenin ardında seferber edilen diğer toplumsal güçlere tavizler verilmesini de kapsamaktadır (Jessop 2005, 171).'*

Gramsci için devlet kendi içinde sona ulaşmış sürekli bir form değildir, bir araç ve aygıttır. Devlet evrensel olanı değil, tikel çıkarları temsil eder. Dolayısıyla temelini oluşturan toplumun dönüşümüyle ortadan kalkacak geçici bir yapıdır (Bobbio ve Texier 1982, 8). Devlet aynı zamanda toplumu egemenliği altında tutan yapıdır. Devlet katı, doğrudan egemenlik ya da buyurma işlevine karşılık düşer (Gramsci 1986, 318). Bu yaklaşım, devleti ve devleti temsil eden iktidarlara hegemonyadan farklı bir işlevde değerlendirmektedir. Ancak demokratik sistemde var olan iktidarlardaki partinin/partilerin, toplumdaki hegemonyayı sağlamış grubun üzerine çıkararak bir hegemonya yaratmaya çalışması ihtimali de söz konusudur. Siyasi toplumun içinde var olan tüm partiler, iktidar ya da muhalefet, Gramsci'nin sözünü ettiği oydaşmayı sağlayarak rızayla hegemonyalarını kurmaya çalışabilirler. Dolayısıyla siyasi toplumun stabil bir duruşunun olduğunu varsayarak hegemonyanın dışında tutmak, toplumsal boyutları incelemeyi zorlaştırabilir. Bu nedenle devletin her zaman hegemonyayı kurmuş olan toplumsal grup ya da gruplarla iş birliği içerisinde olmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Günümüzün demokratik çok partili devlet sistemlerinde, partilerin toplum üzerindeki nüfuzları göz ardı edilemeyecek kadar geniştir.

Gramsci hegemonya kavramını ele alırken alt yapı ve üst yapı ayrımına yer verir. Ancak bu ayrımı yaparken bir yapının diğerinden üstün olduğu düşüncesinde değildir. Ona göre yalnızca tek başına altyapının ya da üstyapının ön planda tutulması yanlıştır. Ekonomizm; toplumda egemen olan üretim tarzının içerdiği ekonomik süreç ve ilişkilerin üstyapıdaki ideolojik, hukuksal ve siyasal kurteleri tek yönlü olarak belirlendiğini varsayar. Benzer şekilde ideolojizm de siyasetin, ideolojinin, kültürün ve hukukun önemine vurgu yaparak yapının göz ardı edilmesine neden olur (Yetiş 2013).

Gramsci için öncelikle yapıda bir takım değişikliklerin meydana gelmesi esastır ama bu, üretim ilişkilerinin üstyapısal aygıtlardan daha önemli olduğu anlamına gelmez. Ona göre, yeni ilişkiler eski toplumun bağrından doğup gelişmeden yani bunları geliştiren maddi koşullar gerçekleşmeden ortadan kalkmaz (Gramsci 1997, 149). Buradan yola çıkarak toplumu dönüştüren ilk etkenin yapısal olduğu sonucu çıkarılabilir. Gramsci hegemonyanın fabrikalarda kurulduğunu belirtmektedir (Dural 2012, 316). Bu da yalnızca ideolojizmin dikkate alındığına değil, üretim ilişkilerinin üstyapıya olan etkilerine işaret etmektedir. Ancak yapıdaki değişimi destekleyecek şey, üstyapısal unsurların da değişip dönüşmesi

olacaktır. Dolayısıyla yapının ve üstyapının birbirinden bağımsız düşünülmesi imkânsızdır. Yapılar arasında sürekli olarak birbirini dönüştüren bir zıtlık vardır.

Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırmasında üstyapının unsurları olan sivil toplum ve politik toplum oldukça önem taşımaktadır. Kendisinden önce gelen düşünürlerin sivil topluma bakışı değerlendirildiğinde, Gramsci'nin sivil topluma verdiği değer onu farklı kılmıştır. Örneğin Hegel için sivil toplum, aile ve devlet arasındaki evreyi temsil etmektedir. Sivil toplum hem ekonomik ilişkiler alanı hem de bir burjuva toplumu ve burjuva devletidir (Bobbio ve Texier 1982, 15). Ona göre sivil toplum ahlaki yozlaşmanın hakimiyetinde bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Mouffe 1979, 28). Marx sivil toplumu, tüm tarihsel süreçler içerisinde üretici güçler tarafından belirlenen ve karşılıklı olarak devam eden ilişkiler biçimi olarak tanımlar. Ona göre sivil toplum, üretici güçlerin gelişiminin belirli bir aşamasında meydana gelen karşılıklı maddi ilişkilerin tümünü kapsamaktadır (Marx ve Engels, 38-76). Marx sivil toplumu kötülükler alanı olarak görürken Engels de ekonomik ilişkiler alanı olarak tanımlamaktadır (Marx ve Engels, Alman İdeolojisi 1976, 42). İki düşünür için de sivil toplum üstyapının değil altyapının bir uzantısıdır ve dolayısıyla maddi bir karşılığı vardır. Marx'ın sivil toplumu kötülükler alanı olarak değerlendirmesinin nedeni de budur. Çünkü sivil toplum üretim ilişkilerinin gerçekleştiği ve sömürünün yayıldığı alandır. Dolayısıyla sivil toplum, olumlu anlamda Gramsci'nin belirttiği gibi karşı hegemonyanın doğup gelişeceği ve hegemonya için tehdit olmaya başlayacağı alan değildir.

Buna karşın Gramsci sivil toplumu üstyapının unsuru olarak ele alarak farklı bir bakış açısı ortaya koyar. Sivil toplum, yapısal bir alan olmaktan çıkarak üstyapıya taşınır ve olumlu bir anlam kazanır. Gramsci'ye göre sivil toplum, hegemonyanın olduğu ve hegemonik aygıtların işlendiği alandır. Ayrıca sivil toplum karşı hegemonyaların da örgütlendiği alan olarak toplum için önem taşımaktadır.

Gramsci politik/siyasi toplumun tahakkümünün karşısına, sivil toplumda yayılan rızaya dayalı hegemonyayı koyar. Fakat bu kavramlar birbirine zıt gibi görünse de işlevleri açısından yan yana bulunurlar. *'Diyalektik olarak hegemonya tahakkümüyle bir zıtlık içerisinde bulunsa bile esasta zor ve rıza, tahakküm ve hegemonya yan yanadır. Devlet aygıtının zorlamalarına karşın ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesini sağlayan hegemonya, bir yandan zorlamayı geri plana iterken aynı zamanda onun gizlenmesini sağlar (Dural 2012).'* Bu noktada yine devlet/iktidar ve hegemonyayı kuran sınıf arasında bir iş birliği algısının olduğu belirtilmelidir. İktidara gelmiş olan siyasi partinin/partilerin kendi

hegemonyasının kurulabileceği düşüncesi yoktur. Aynı zamanda buradan hareketle rızanın, tahakkümün kabul edilebilir kılınmasına yardımcı olduğu sonucuna da varılabilir.

Hegemonya ancak meşruluk sorunu halledildikten sonra kurulabilir ve siyasi iktidardan önce hegemonik aygıtların meşruluğu rızaya tabi olmalıdır. Eğer kurulan düzen rızaya dayalı değilse bu hegemonya değildir. Hegemonya kurmak isteyen toplumsal sınıf, toplumdaki bütün noktaları şekillendirebiliyor olmalıdır. Eğitimden kültüre, ideolojiden tüketim alışkanlıklarına kadar pek çok şey hegemonya tarafından şekillendirilecek ve karşılığında da hegemonyayı besleyecek aygıtlardır. Aynı zamanda hegemonyanın sürdürülebilir olması sağlanmalıdır aksi halde karşı-hegemonik hareketler hegemonyayı zayıflatıp yıkmaya çalışacaktır. Bu nedenle hegemonyanın sürekli olarak yeniden üretimi söz konusudur. Hegemonik aygıtlar ve politikalar stabil tutulmadan hegemonyaya bağımlı kümelerin rızası sürdürülmeli ve hegemonyaya uzak kümelerin rızası için çalışılmalıdır. Hegemonyayı ilkel bir güç gösterisinden ayıracak olan şeyler bunlardır. Hegemonya siyasi iktidarın olduğu her alanda vardır ve insan topluluğunun olduğu her yerde de siyasi iktidar vardır (Çoban 2012, 2).

1.2 Hegemonya Kavramına ve Emeğin Rıza İnşasına Dair Yaklaşımlar

Gramsci'yi özgün kılan hegemonya kavramı, modern toplumları inceleyerek anlamlandırmak adına yol göstericidir. Gramsci'nin hegemonyayı tanımlarken kavramın çerçevesini kalın çizgilerle kısıtlamaması ve hegemonyanın özenesini ve nesnesini açıklarken katı kurallar koymaması, kavramı toplumsal örneklerle uyartılabilir ve yorumlanabilir bir hale getirmektedir. Gramsci için toplumda hegemonyasını sağlamış olan sınıf burjuva sınıfıdır. Bu hegemonyaya rıza gösteren sınıfsa işçi sınıfıdır. Hegemonyanın öznese ve nesnesi onun yorumlarında belirlidir ancak kavramın sahip olduğu esneklik sayesinde hegemonya kavramı üzerine oluşturulan yazın oldukça çeşitlilik göstermektedir.

Literatür üzerinden ilerleyecek olursak hegemonya çalışmalarının çeşitliliği kanıtlanmış olacaktır. Örneğin Hasan Bakır, Neo-liberalizmin Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası⁶ adlı çalışmasında neoliberalizmin burjuva sınıfını yeniden

6 Hasan Bakır, Neoliberalizmin Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2018/3, s.1459-1480

güçlendirirken işçi sınıfının kazanımlarından nasıl mahrum bırakıldığını anlatmaktadır. Neoliberal hegemonya dönemiyle birlikte emek gücünün esnekleşmeye ve örgütlenme bilincinin geri planda bırakılarak çalışanların güvencesiz koşullara itildiğini vurgulamaktadır. Jessop hegemonyayı; kapitalist yeniden üretimin ihtiyaçları doğrultusunda, toplumsal güçleri ve kurumları bir araya getirecek politik, entelektüel ve ahlaki liderlik olarak tanımlamıştır (Jessop 2009, 34-35). Neoliberalizm bu noktada hegemonyanın devamlılığını sağlayabilecek düzenlemeleri üstlenmiştir. Bu çalışmada neoliberalizmin hegemonyasının Türkiye’deki oluşumu incelenerek burjuva sınıfının hegemonyasına işaret edilmektedir.

Türkiye literatüründeki hegemonya çalışmalarında siyasi boyutu öne çıkararak hegemonyayı partiler üzerinden açıklayanlar da vardır. Bu kapsamda literatüre katkı yapan Muharrem Tünay⁷, ANAP’ın 1980’lere gelindiğinde yaşadığı hegemonya krizi üzerinden sağın hegemonya girişimlerini incelemektedir. Tünay, yeni sağın hegemonya girişimlerini ve başarısızlıkları inceleyerek gerçekleşen askeri darbelerin ve Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) yükselişinin de alt yapılarının oluşumunu göstermektedir. Gramsci için hegemonyanın tehlikeye girmesinin nedenini, egemen sınıf ve bu sınıfın bağımlı gruplarının arasındaki ilişkinin zedelenmesidir. Tünay’a göre Türkiye’de benzer bir süreç ortaya çıkmıştır. Sağ kanattaki siyasi parti, ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamayı başaramamış, böylece egemen sınıfın çıkarlarını gerçekleştirmede, sınıf mücadelesini kontrol altına almada başarısız olmuştur. (Tünay 2002, 186-187). Çalışmada 1960’lı yıllarda burjuvazinin hegemonyasını kendi başına kurabilecek durumda olmadığı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla iktidara gelen sağ partilerin burjuvazinin hegemonyasını kurabilmek için yapmış oldukları girişimler incelenmiştir. Bu çalışmadan, siyasi partilerin sınıfsal hegemonyayı desteklemek ve gerektiğinde o hegemonyayı siyasi alanda kurmak noktasında etkinlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

İsmet Akça⁸’nın makalesinde de özellikle 1980’lerden sonra kurulmaya çalışılan parti hegemonyalarının ve Adalet ve Kalkınma Partisi’nin siyaset sahnesine çıkarak kendi hegemonik projesini yürütmeye başlaması üzerinde durulmaktadır. Akça bunu yaparken 1980 sonrasını dört ana döneme ayırır. Bu dönemlerden ilki neoliberal militarizm olarak

7 Muharrem Tünay, Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi, Praksis Dergisi, 2002, s. 177-197

8 İsmet Akça, ‘Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony,’ içinde Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism, editörler İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, Chapter: One (Pluto Press, 2004)

adlandırdığı 1980 darbesiyle gelen ordu hegemonyası dönemidir. 1970’li yıllar boyunca iktidardaki veya muhalefetteki partiler tarafından sağlanamayan hegemonya, sınıf çatışmaları ve toplumsal çatışmalarla birlikte bir krize sürüklenmiştir. Koalisyon hükümetlerinin başarılı olamaması, sınıfsal ve toplumsal çatışmaların partiler tarafından tetiklenmesi ve sermaye birikiminde yaşanan krizler ordunun müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Askeri rejim, sınıf temelli siyasete son vermek istemekteydi ve bu nedenle örgütlü solun ve demokratik toplumsal muhalefetin hareketleri sınırlayacak pek çok düzenleme gerçekleştirildi. Bu grupların disipline edilmesi burjuvazinin siyasi gücünü sağlamlaştırmak açısından önem taşıyordu (Akça 2014). Yapılan baskıcı düzenlemelerle işgücünün örgütlenmesi ve siyasetin sınıf politikalarıyla yürütülmesinin önüne geçilmiş oldu.

Akça’nın ikinci dönem olarak gösterdiği yıllar 1980’lerdir ve burada sağ partilerin kuramadığı hegemonya girişimlerinden bahsetmektedir. Askeri rejimin ardından seçimlerde yer alan Anavatan Partisi, oyların yüzde 45’ini alarak koalisyon kurmaya bile ihtiyaç duymadan iktidara geldi. Askeri rejimin uygulamaya başladığı neoliberal politikalar ANAP döneminde de devam ettirildi. Ancak ANAP’ın hegemonya girişimleri kentsel ve piyasa odaklı gruplarda karşılık bulsa da Akça’ya göre çok geniş bir kesimi içine dahil edemiyordu (Akça 2014). İşçiler, köylüler, kentli memur kesimi, Kürtler, Aleviler gibi toplumsal gruplar ANAP’ın neoliberal piyasa yaklaşımının ve Müslüman-Türk muhafazakâr kimlik söyleminin dışında kalıyordu (Akça 2014). Neoliberal politikaların sorunlu yapısı, Kürt sorunuyla ve siyasal İslam söyleminin yaygınlaşmasıyla birleşince ANAP’ın hegemonya krizi git gide derinleşti.

Akça’nın hegemonya girişimleri analizindeki üçüncü dönem 1990’lardır. Bu dönem içerisinde siyasi partilerin hegemonyayı sağlamamaları, ordunun siyaset üzerindeki görünürlüğünün azalmamasına neden olmuştur. Kürt sorunu askerileşerek tüm siyasi çözümlerin önü kesilmiştir. Neoliberal krizin yanına bir de Refah Partisi üzerinden işleyen muhafazakâr kimlik krizi ve Kürt kimlik krizi eklenmiştir. Dolayısıyla doksanlı yıllar merkezinde devletin olduğu neoliberal ulusal güvenlik devleti olarak siyasi alana hakim olmuştur (Bozarslan 2001).

Analizdeki son dönem ise 2002’de AKP’nin iktidara gelmesiyle başlayan ve günümüze kadar uzanan dönemdir. Akça burada AKP’nin hegemonyasının kapsayıcı bir taban oluşturabildiğinden bahsetmektedir. Ona göre, AKP egemen sınıfları ve bölüntülerini başarıyla birleştirmiştir (Akça 2014). Ayrıca neoliberal sosyal politika programlarına dayalı

yeniden dağıtım politikalarıyla neoliberalizmin Türkiye’deki ikinci dalgasını yürütmeye başlamıştır ve hala da devam ettirmektedir.

Bu makalede yapılan analizlerin siyasi alan odaklı bir hegemonya algısına sahip olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Başarılı ve başarısız olarak belirtilen hegemonyalar iktidara gelen partiler ve ordu üzerinden açıklanmıştır. Ancak kurulmaya çalışılan neoliberal sistemle burjuvazinin desteklenmeye çalışılması argümanları, Gramsci’nin devlete atfettiği egemen sınıfın hegemonyasını koruma misyonuyla paralellik göstermektedir. Siyasal toplumun ögesi olan partiler, kendi iktidarlara için çalışsalar da esas oturtulmaya çalışılan, neoliberalleşme sürecinin gerçekleştirilebilmesidir ve bu aşamanın sınıfsal hegemonyadan ayrı düşünülebilmesi mümkün değildir.

Akça aynı zamanda AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri⁹ isimli makalesinde AKP’nin siyasi bir hegemonya krizinin içine doğarak bu hegemonya boşluğunu doldurmasını incelemektedir. Bu çalışmada 12 Eylül darbesiyle geçiş yapılan neoliberal politikaların ardından başarılı olamayan ANAP hegemonyası girişimlerinden ve 1990’larda büyüyen toplumsal sorunlardan bahsedilmektedir. Akça’ya göre ANAP, neoliberal politikaları uygularken işçi sınıfının rızasını sağlayamadı, hakim sınıflar ve freaksiyonlarının birliğini kurmada başarılı olamamıştır ve doğrudan sınıfsal olmayan sorunların muhataplarından destek alamamıştır (Akça 2014, 12). Dolayısıyla hegemonyasını kurup toplumsal rızayı sağlayabileceği bir hegemonik proje oluşturamamıştır.

Bu noktada AKP neoliberalizmin krizine son vererek İslami-muhafazakâr, otoriter bir popülizmle hegemonyasını yaymayı başarmıştır (Akça 2014, 14). Ülkedeki genel siyasi ve ekonomik bunalım AKP’nin argümanlarının ilgiyle karşılanmasında itici güç olmuştur. AKP kendisinden önce gelmiş olan sağ kanattan ya da sol kanattan fark etmeksizin bütün iktidarlara başarısızlığını toplumsal rızası sağlamak üzere kullanmıştır. Akça’ya göre milletin sesi olduğunu iddia ederek siyasi ve toplumsal alanı kutuplaştırması hem sınıfsal hegemonyanın hem de otoriterliğin üzerini örtmüştür (Akça, AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri 2014, 15). Dolayısıyla sağ kanadın çözemediği bir sorun olan hegemonya krizinin içerisinden bir hegemonya doğmuştur. Ancak çalışmada her ne kadar AKP

9 İsmet Akça, ‘AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri’, Başlangıç Dergisi, Sayı 2014-Yaz, s. 11-30

hegemonyası olarak adlandırılrsa da bu siyasal egemenlik ve güç, yine burjuvanın çıkarlarıyla örtüşerek sınıfsal hegemonyayı destekleyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Erdem Yörük'ün Neoliberal Hegemonya ve Taban Siyaseti: İslamcı ve Kürt Hareketleri¹⁰ adlı makalesinde, taban siyaseti için gayri resmi proletaryanın son kırk yılda önem kazandığı argümanından yola çıkmaktadır. Buna göre İslamcı ve Kürt radikal gruplar bir yandan devlete tehdit oluştururken diğer taraftan da siyasi partilerin rekabetinde ana unsur haline gelmiştir (Yörük 2004). Neoliberal hegemonya 1980'lerden itibaren ordu ve iktidara gelen sağ partiler tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Gayri resmi proletarya, taban siyasetinin yeni unsuru olarak uygulanan neoliberal hegemonyanın yayılmasında etkili olmuştur. Bu analizde neoliberal hegemonyanın öznesi iktidara gelen siyasi partilerdir. Bu hegemonya partiler aracılığıyla kurulmaya ve taban siyasetini temsilen gayri resmi proletarya üzerinden yayılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de emeğin rızası üzerine yapılan hegemonya çalışmalarında ise genellikle parti merkezli bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Neoliberal politikalara ve işgücü piyasasının dönüşümüne dair incelemeler ülkemizde özellikle AKP'nin etkilerine odaklı olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Örneğin Nursel Tabel Arslan, Emeğin Rızası kitabında derinlemesine bir hegemonya incelemesi yapmıştır. Arslan bu kitapta hem neoliberal hegemonyaya ve AKP'nin bu politikalar üzerinden kurduğu rızanın aygıtlarına hem de işgücü sınıfını parçalayan kapitalizmin hegemonik aygıtlarına bakmıştır. Sosyal yardımlar, konut yardımları, muhafazakârlık, kutuplaştırma siyaseti gibi aygıtlar AKP'nin hegemonyasını devam ettirme ve rızayı sağlama araçları olarak gösterilmiştir. AKP hegemonyasını zorlama zırhıyla kaplı bir hegemonya olarak tanımlamıştır (Tabel Arslan 2021, 38). Fakat aynı zamanda 2000'li yıllardan sonra iktidara gelen AKP'nin sermayenin hegemonyasını tahsis ettiğini belirtmiştir (Tabel Arslan 2021, 47). Sermayenin hegemonyasının enformel ilişkiler, eylemsizlik, dayanışmanın zayıflığı ve örgütsüzlük gibi kavramlar üzerinden incelemiştir. Dolayısıyla Nursel Tabel Arslan'ın çalışmasında yukarıda belirtilmiş olan iki farklı hegemonya anlayışının sentezi yapıldığı söylenebilmektedir. Çünkü bir yandan AKP'nin hegemonyasından bahsedilmekte, diğer yandan sermayenin hegemonyası açıklanmaktadır. Eğer AKP ve sermaye aynı özne olarak kullanılmıyorsa,

¹⁰ Erdem Yörük, 'Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony,' içinde Neoliberal Hegemony and Grassroots Politics: The Islamist and Kurdish Movements, editörler İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, Chapter: Thirteen (Pluto Press, 2004)

incelemede hegemonyanın öznesine dair bir netlik bulunamadığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Yasin Durak'ın 'Emeğin Tevekkülü' isimli çalışması Konya'da işveren-işçi ilişkilerini dini tabanda inceleyerek emeğin rızasını AKP'nin varlığıyla yakından ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Buradan hareketle işçilerin sistem karşısındaki pozisyonları İslamlaşma, dindarlığın araçsallaştırılması, hizipsel dayanışmalar gibi argümanlarla AKP'nin toplumsal zeminde yaydığı değerleriyle ilişkilendirilmiştir.

Ülkemiz literatüründe hegemonya kavramına dair çalışmalar pek çok farklı bakış açısına sahiptir. Emeğin rızasını inceleyen çalışmalarda genellikle AKP'nin etkileri üzerinden ilerletilmektedir. Kuşkusuz bunun nedeni AKP'nin neoliberal politikaları kesintisiz bir şekilde uygulamayı ve kendi tabanından bu politikaların uygulanmasına dair destek almayı başarmasıdır. Fakat bu noktada emeğin rızasının AKP üzerinden incelenmesiyle hegemonyanın öznesinin AKP olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu önem taşımaktadır.

Ek olarak hem Türkiye hem de dünya literatüründe yer alan çalışmalarda sınıf hegemonyasının emeğin rızasını hangi şartlarda ve hangi araçlarla sağladığına dair kapsamlı açıklamalar bulunmamaktadır. Dünya literatüründe emeğin rızasını ve sınıf hegemonyasını ilişkilendiren çalışmaların odağı çoğunlukla kol gücüyle çalışan emekçiler olmuştur. Bu konudaki literatür incelemeleri ve tartışmalar çalışmanın '3.1 İşçi Sınıfı Kavramının Tartışılması' başlığı altında incelenecektir. Dolayısıyla sınıf hegemonyasının neoliberal politikalara rızayı nasıl inşa ettiğine dair literatürdeki eksiklik bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde giderilmeye çalışılacaktır.

2. TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL POLİTİKALAR

2.1 Türkiye'de Uygulanan Neoliberal Politikalar

Neoliberalizm, 1970'li yıllarda Keynesçi ekonomi politikalarının, kapitalist üretim sisteminin krizlerine cevap verememesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Devletin ekonomik alanda büyük yer kapladığı Keynesyen iktisat politikaları; 1960'lı yılların sonlarına doğru kapitalist sistemde yaşanan sorunlara yapıcı çözümler getirememiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısında ve 1970'lerde, dünya genelinde maliyet artışlarından kaynaklanan yüksek enflasyon ve üretimdeki düşüşten kaynaklı kâr artış hızında azalmalar yaşanmıştır (Bakan 2009, 122). Yaşanan petrol krizleriyle üretimde kullanılan girdi fiyatlarının artması, sermaye birikiminin istikrarını daha da bozmuştur. Bu nedenle piyasayı kendi işleyişine bırakacak yeni ekonomik sistem anlayışı, 1980'lerden itibaren neoliberalizm adı altında uygulanmaya başlanmıştır.

Neoliberalizmi, toplumları kalkındıran ve piyasanın işleyişini sağlayarak krizleri önleyen önemli bir politikalar bütünü olarak savunan görüşler vardır. Ancak bunların yanı sıra neoliberalizmi yalnızca bir grubun çıkarına hizmet etmek ve toplumun geri kalanını refahtan mahrum bırakmak üzerinden tanımlayan görüşler de mevcuttur. Bu yaklaşımlara göre devletin ekonomik alandaki rolünün değişmesi etkinliğinin azaltılması, toplumsal sorunların büyümesine ve eşitsizliklerin yayılmasına neden olacaktır. Örneğin Dumenil ve Levy, neoliberalizmi, kapitalist sınıfın kârının arttırılarak iktidarlarının sağlamlaştırılması için bir politika aracı olarak kullandığı kapitalizmin son evresi olarak tanımlamaktadır (Dumenil ve Levy 2009, 51).

Neoliberalizm ortaya çıkış ve yayılış sürecinde, devletin ekonomideki rolünün ne olması gerektiğiyle ilgili iki farklı aşamadan geçilmiştir. Bunlardan ilki neoliberalizmin ortaya çıktığı dönemi kapsayan ve Wahington Uzlaşması ile belirlenen devletin başarısız, piyasanın başarılı (Şimşek 2017, 181) görüldüğü aşamadır. Bu süreçte devlet bir sorun çözücü olarak değil, tam tersine sorunların kaynağı olarak görülmektedir (Öniş ve Şenses 2013). Bu nedenle piyasanın serbest bırakılması ve devlet müdahalelerinin verdiği zararların telafi edilmesi düşüncesi yaygındır. Piyasanın kendi kendine düzene gireceği beklentisiyle devletin ekonomideki etkinliğinin küçültülme çabaları 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Ancak 1990'lara gelindiğinde minimal devlet algısının yerini neoliberalizmin içinde

devletin de düzenleyici aktör olarak bulunması gerektiğini savunan görüşler almıştır. Post-Washington Uzlaşısıyla da desteklenen bu yeni bakış açısına göre devlet, piyasa ile birlikte çalışan bir aktör olarak düzenleyici görevler üstlenmelidir. Fakat beklenen devlet etkinliği, Keynesyen refah devletininkine benzer bir formda değildir. Post Washington Uzlaşması'nın odağında da yine neoliberalizm vardır. Uzlaşma neoliberalizm düzenleyerek yeni sürümünün içerisine devleti etkin olarak yerleştirmeyi hedeflemiştir (Scholte 2005). Yani devletin rolü önce minimize edilmeye çalışılmış ardından da 1990'lardan itibaren neoliberalizmin içinde yeniden etkinleştirilerek biçim değiştirmiştir. Günümüzde de geçerliliği devam eden Post-Washington Uzlaşısına göre devlet, piyasaların ve toplumsal yapının yönetilmesi ve düzenlenmesi konusunda önemli rol oynamalıdır (Şimşek 2017, 187).

Türkiye'de de 1970'li yıllardan itibaren devletin ekonomik alandaki rolü önce IMF ve Dünya Bankası gözetiminde azaltılmaya çalışılmış ardından da 1990'larda itibaren etkin devlet rolü benimsenmeye başlanmıştır. AKP iktidarı, Post Washington Uzlaşısının devlete atfettiği rolü üstlenerek ekonomik alanda etkin ve düzenleyici roller oynamıştır ve oynamaya da devam etmektedir.

Neoliberalizm yalnızca serbest piyasa savunusuyla devletin ekonomik alandaki rolünün değişmesi anlamına gelmez. Neoliberalizm, küreselleşme ile eklemlenerek 1980'lerden sonraki dünyanın şekillenmesinde temel politika olarak işlev görmüştür. Sınırları ekonomik alanı aşarak toplumsal yaşamın derinlerine kadar işlemiştir ve işlemeye de devam etmektedir. Neoliberalizm; yaşama, hissetme ve düşünme biçimimizdir (Dardot ve Laval 2012). Bu yönüyle toplumlardaki bütün grupların üretim ve tüketim algısını dönüştürmüş, devletin algılanış biçimini değiştirmiştir. Bireyleri tüketimin cazibesi karşısında cesaretlendirirken diğer yandan da rekabetçi piyasa koşullarının sonuçlarıyla yalnız bırakmıştır.

Neoliberalizm bütün ülkelerde eş zamanlı olarak veya bire bir aynı adımlar atılarak uygulanmaya başlanmamıştır ve günümüzde de toplumların yapısıyla uyumlu çeşitli formlara bürünmeye devam etmektedir. En temel ifadeyle, neoliberalizm kapitalizmin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Yiğit Karahanoğulları'na göre neoliberalizm; *'...siyasi ya da iktisadi olarak sürdürülemez hale geldiğinde tekrar formüle edilmekte, işçi sınıfından yanıt aldığında taviz ya da karşı saldırı formunda yeniden yanıtlanmakta, güçlenen fraksiyonlar arası rekabetin yani sınıf içi gerilimlerin konusu haline gelmekte ve sürekli*

evrilmektedir (Karahanoğulları 2019, 432). Buradan hareketle neoliberalizmin burjuva sınıfının hegemonyasını sağlamak adına ortaya çıkarılan ve sürekli olarak dönüşüm yaşaması gereken bir sistem olduğu yorumu yapılabilir. Bu yaklaşımın, Gramsci'nin hegemonyanın devamlılığı için rızanın yeniden üretilmesi yaklaşımıyla paralellik gösterdiği belirtilmelidir. Çünkü Gramsci hegemonyasını kabul ettirmiş toplumsal grubun, bu hegemonyayı sürdürebilmek için çabalaması ve hegemonik aygıtları kullanarak rızayı tekrar tekrar üretmesi gerektiğini savunmaktadır.

Dünyada neoliberalizmin öncülüğünü yapan kişiler arasında Birleşik Krallık Başbakanı Margaret Thatcher, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan, Çin Halk Cumhuriyeti Lideri Deng Xiaoping ve Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası Başkanı Paul Volcker vardır (Harvey 2015, 10-20). Neoliberalizmin uygulanışında zamana, yere ve duruma göre farklılıklar oluşsa da özellikle gelişmekte olan ülkeler için benzer adımlar atılmıştır. Temel hedef rekabeti engelleyen devletin ekonomideki rolünü özelleştirmeler, denk bütçe uygulamaları ve deregülasyon politikalarıyla dönüştürmektir (Harvey 2005, 65).

Neoliberalizmin ve küreselleşmenin etkileriyle sektörlerin yapısı ve bu sektörlerin istihdam yaratma kapasitesi de değişmiştir. Jale Yalınpala'ya göre, küresel işgücü piyasasında yeni bir iş bölümünün gerçekleşmesi bu durumu kolaylaştırmıştır (Yalınpala 2002, 264). Fordist ekonominin üretim sektörünü ön planda tutan politikalarının 1980'lerden itibaren gerilemeye başladığı söylenebilir. Teknolojinin ve küreselleşmenin de etkileriyle gelişen yeni sektörler, özellikle gelişmiş ülkelerde kendilerine üretim sektöründen daha fazla yer bulmaya başlamışlardır. 1980'li yılların başında dünya genelinde işgücünün tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam oranı sırasıyla %53, %18,5, %26,75'tir. Bu oranlar 2000'li yıllara gelindiğinde tarımda %16, sanayide %25 ve hizmette %59 olarak belirlenmiştir (World Bank 2002, 56-57).

Türkiye'de neoliberal politikalara geçişin ilk adımları 24 Ocak 1980'de, Adalet Partisi (AP) iktidarı sırasında Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Müsteşarı olarak görev yapan Turgut Özal tarafından atılmıştır. 24 Ocak Kararları, International Monetary Fund (IMF) tarafından önerilen ve az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak hazırlanan istikrar programlarını kapsamaktadır. Bu kararların öncelikli hedefi dışa açılmanın önündeki engelleri kaldırarak serbest piyasa koşullarının oluşmasını ve özel sektörün ekonomide kamu sektöründen daha geniş bir yer kaplamasını sağlamaktır. Bu

kapsamda Türkiye'nin ithal ikameci ekonomi politikasının yerini ihracata yönelik ekonomi politikaları almıştır. Bu kapsamda ihracat ve ihracatta sanayi mallarının payı yükselmiş, ithalat talebinin artışıyla dış ticaret açığı büyümüştür (Bakan 2009, 123). Bu kararlar kapsamda Türk lirası değer kaybına uğratarak devalüasyon sürekli hale getirilmiş, ithalat kotaları kaldırılmış ve kamu yatırımları kısıtlanmıştır (Kepenek ve Yentürk 1994, 138). Devletin piyasadaki varlığını daraltmak için sübvansiyon alımları azaltılmış, faiz oranları piyasanın koşullarına bırakılmış, fiyat denetimleri arz ve talebe göre belirlenmeye başlanmış, yerli ve yabancı özelleştirmeler uygulanmaya çalışılmıştır (Öztürk, Nas ve İçöz 2008, 19).

24 Ocak Kararları ve Türkiye'nin dünya ekonomisiyle eklemlenmesini sağlayacak asıl uygulamalar 12 Eylül Darbesi'yle birlikte kurulan askeri yönetimle başlamıştır. Kurulan askeri yönetim, toplumsal ve sınıfsal çatışmaları ortadan kaldırmak için zor kullanmıştır. Türkiye'nin dışa açılmasını sağlayacak adımlar, askeri yönetim tarafından kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nce yukarıdan dayatılarak atılmıştır. Devletin ekonomik alandaki varlığı ve etkinliği daraltılmıştır. Askeri yönetim neoliberal politikaları ve ekonominin dışarı açılmasını sağlamaya çalışmıştır.

Askeri yönetimde ve daha sonrasında ordunun varlığını hissettirmesi nedeniyle bir türlü sivilleşemeyen siyasi atmosferde, neoliberalizmi yaymak amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Oyan ve Aydın'ın incelemelerinde ulaşılan yasa sayıları bize bu dönüşümün yalnızca siyasi ya da ekonomik düzlemde yaşanmadığını kanıtlamaktadır. Oyan ve Aydın, askeri yönetimin devam ettiği 2 yıl 3,5 aylık süreçte toplam 669 yasa çıkarıldığını ve bunun darbe öncesindeki beş yıllık döneme göre bir patlama olduğunu belirtmektedir (Oyan ve Aydın 1991, 94). Ancak bu dönemde neoliberal politikalardan beklenen ekonomideki hızlı toparlanma gerçekleşmemiştir. Örneğin serbest sermaye yatırımları düşerek 1977-1979'da toplam sermaye yatırımlarının GSMH'ya oranı %24,5 iken bu oran 1980-1984 yılları arasında ortalama %18,9'a gerilemiştir (Eşiyok 2006, 16-19).

1980'ler boyunca hem askeri yönetim hem de sonrasında kurulan siyasi hükümet tarafından uygulanmaya çalışılan neoliberal politikalar, genel olarak Türkiye ekonomisinin dış unsurlara açık hale gelmesi dışında bir olumlu sonuç doğuramamıştır. 1980-1988 yılları arasında büyüme oranı ortalama %4,9 olarak belirlenmiştir ancak bu büyüme verimlilik veya ihracat oranındaki artışlarla değil, ücretlerin ve iç talebin baskılanmasıyla gerçekleşmiştir

(İncekara ve Mutlugün 2016). Büyük burjuvazi, kamunun boş bıraktığı alanlara yerleşerek tekelci bir pozisyona bürünmüş; Türk Lirasının sürekli olarak değer kaybetmesi ithal girdiler kullanan sermaye kesiminin maliyetini arttırmış; enflasyon ve durgunluk bir arada yaşanmaya başlanmış ve enflasyon oranı 1988 yılında dahi %70,5 olarak ölçülmüş; büyüme oranları 1988 yılında % 1,5 ve 1989'da % 1,6 gibi oldukça düşük oranlarda belirlenmiş; makro düzeyde yaşanan talep daralması sermayenin kârını daha da düşürmüştür (Karahanoğulları 2019, 437-438). Ayrıca kamu kesiminin borçlanma gereği de GSYİH'ya oranla 1980-1990 arası ortalama %5,27'yken 1991 sonrası %10'un üzerine çıkmıştır (Ersel 1999, 128). Bunlara ek olarak özel sektörün yatırımlarının artırılıp kamunun daraltılması beklense de bu amaca ulaşılamamıştır. Kamunun toplam yatırımları 1979-1985 yılları arasında %25,6 artmış ancak özel sektörün yatırımları %14 azalmıştır (Işıkoğlu 2018, 2121).

1990'lara gelindiğinde de neoliberal politikaların temel hedefi olarak belirtilen ekonomide istikrar sağlanamamıştır. Enflasyon, ülke ekonomisi için ciddi bir sorun olmaya devam etmiştir. 1985-1989'da %47,1 olan TÜFE oranı 1990-1994 yıllarında %68,1'e çıkmıştır (Temel 1999, 85). 1990'lı yıllarda kamunun artan finansman ihtiyacı ile faizlerin giderek artması da enflasyon probleminin yanına eklenmiştir. Faizi düşürmek için Hazine'nin Merkez Bankası'na olan borcu silinmiş ve ek bütçe yasası çıkarılmıştır (Karahanoğulları 2019, 460). 1994 yılının ilk 21 gününde Hazine yıllık avans kullanma limitinin %51'ini kullanmış, Merkez Bankası döviz satarak dolardaki yükselişe müdahale etmeye çalışmış fakat Nisan ayına kadar rezervlerinin yarısını kaybetmiş ve yine de Türk lirasının değer kaybetmesine engel olamamıştır (Özatay 2009). Faiz harcamalarının toplam bütçe harcamalarına oranı 1975-1980 yılları arasında %2,7'yken 1994-1995 yıllarında %33,4'e yükselmiştir (Oyan 1998, 56). Enflasyon oranları ilerleyen dönemde %70-80 düzeyinde kronikleşmiş ve konsolide bütçenin %40'tan fazlası kamunun borç faizi ödemelerine tahsil edilmiştir (Bakan 2009, 123).

2000'li yıllara büyük bir ekonomik sorunlar bütünüyle girilmiş ve 2001 Krizi ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik krizin ardından ülkedeki sıcak para ve yabancı sermaye oranlarında ciddi kayıplar yaşanmış; üretim düşmüş; dış borçlar, enflasyon ve işsizlik artmıştır (Işıkoğlu 2018, 2121). 2001 krizini doğuran sebep, reel kesimin ihmal edilerek reel faktörlerin baskılanması ve finansal faktörleri kontrolsüz bırakarak ekonominin spekülasyon hareketlere açık hale getirilmesidir (Altıok 2007, 61).

2002’de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 1980’lerden itibaren uygulanmaya çalışılan neoliberal politikaları hızlı ve sistemli bir şekilde yürütmeye başlamıştır. AKP iktidarının neoliberal politikalarını diğer dönemlerden ayıran farklar, devletin neoliberal dönüşümünün derinleşmesi ve özelleştirmelerin yayılışıdır. 1980’lerden itibaren özelleştirme hem uluslararası piyasalarla eklemlenme hem de devletin ekonomik alandaki varlığını küçültme amacıyla uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak kapsamlı bir özelleştirme kanunu olmadığından ve özelleştirme girişimleri sık sık Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiğinden kamunun özelleştirilmesi sınırlı kalmıştır. AKP iktidarı içerisinde ise özelleştirme, ekonominin önemli bir aracı haline gelmiştir. 1986-2002 yılları arasında özelleştirmeden 8.053 milyar dolar elde edilirken bu rakam 2003-20012 yılları arasında 35.255 milyar dolara çıkmıştır (Angın ve Bedirhanoğlu 2013, 76). Bu rakamlar bile bize AKP’nin kamu kesiminin özelleştirilmesini pratik bir politika aracı haline getirdiğini göstermek için yeterli olacaktır.

Devletin varlıklarının özelleştirilmesi aslında hegemonyanın devamlılığını sağlayacak bir araç olarak görülebilir. Çünkü Merih Angın ve Pınar Bedirhanoğlu’nun da belirttiği gibi özelleştirmeler, özellikle kamusal görünürlükleri nedeniyle hem sermaye hem de iktidar açısından ideolojik yeniden üretim imkânları yaratmaktadır (Angın ve Bedirhanoğlu 2013, 78). Örneğin özelleştirme alımının yabancı bir sermayedar tarafından gerçekleşmesi ülkenin döviz gelirlerinde bir etki yaratacaktır ve iktidarın hegemonyasının devamlılığı için bu rakamların yüksekliğine ihtiyacı vardır. Aynı şekilde büyük özelleştirmeler, sermayedarların da devlet organı karşısında kendi güçlerini koruyabilecekleri ve devletin kurabileceği yaptırım gücünü kırabilecekleri anlamına gelir.

Merih Angın ve Pınar Bedirhanoğlu’nun da belirttiği gibi devlet işletmelerinin özelleştirilmesi sermayenin devlet üzerindeki tahakkümünü kolaylaştırmaktadır (Angın ve Bedirhanoğlu 2013, 77). Devlet işletmeleri, değeri gelecek nesillere de bırakılacak güvenilir gelir kaynaklarıdır ve devletin finansman ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla özelleştirmeden elde edilen gelirlerin devleti sermaye karşısında korumadığı, aksine bu gelirlerin geçici olması nedeniyle güçsüz bıraktığı söylenebilir.

AKP iktidarının 2000’li yıllarda uygulamaya koyduğu neoliberal politikalar arasında sağlık sisteminin özelleştirilmesine yönelik gösterilen çaba da vardır. Sosyal Sigortalar Kurumu kaldırılarak devlet tarafından sağlanan sağlık hizmetlerinin ve tedarik edilebilecek ilaçların kapsamı daraltılmıştır; tarımda destekleme alımları ve sübvansiyonlar azaltılmıştır

Aynı zamanda tüketim üzerinden alınan dolaylı vergilerin oranı yükseltilmiştir (Altıok 2007, 63). Tüketimden alınan dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı 2002 yılında %66, 2005 yılında %73'tür (Bakırezer ve Demirel 2006, 27). 2015 yılında ücret dışı gelirlerden alınan beyana dayalı gelir vergisi tahsilat %1 iken, gelir vergisi kesintisi yoluyla doğrudan ücretliler tarafından alınan vergilerin toplam vergi tahsilatına %21'dir (İncekara ve Mutlugün 2016). 1980'lerden itibaren vergiler üzerinde yapılan düzenlemeler, gelir dağılımı eşitsizliğini derinleştirerek vergi yükünü orta ve alt sınıf vatandaşların üzerine yığmıştır.

2.2 Türkiye'de Uygulanan Neoliberal Politikaların İşgücüne Etkileri

Neoliberal politikalar genel anlamıyla ekonomiyi serbest piyasanın işleyişine bırakma amacı gütmektedir. Refah devletinin kurumsal düzenlemelerinin geri çekildiği ekonomik sistemin, emek gücü üzerinde yıkıcı etkileri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Refah devleti anlayışından rekabet devleti anlayışına geçiş, işgücü piyasalarında önemli değişikliklere neden olmuştur (Uyanık 2008, 213). Çünkü işverenler ve çalışanlar arasında devletin tampon olarak görev almadığı bir durumda, emeğin piyasa karşısında yalnız kalacağı açıktır.

Türkiye'de de 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların sonucu, emek gücünün işverenler karşısında güvencesiz ve yalnız bırakılması olmuştur. 1980 darbesinin ardından kurulan askeri yönetim (Milli Güvenlik Konseyi), işe öncelikle işgücünün örgütlülüğünü yıkmaya yönelik adımlar atarak başlamıştır. Bu süreçte darbe rejimi tarafından grev ve lokavtlar ertelenmiş; çalışanlar işbaşı yaptırılmış; DİSK, MİSK ve Hak-İş'in paraları bloke edilmiş; yargı kararı olmaksızın sıkıyönetim komutanlarının kararıyla kamu personellerinin görevlerine son verilmiştir (Karahanoğulları 2019, 454).

Sendikalaşmanın ve toplu iş sözleşmelerinin yasaklanması, sonraki adım olarak uygulanan ücret düşüşlerine karşı emek gücünü savunmasız bırakmıştır. Ücretlerin yüksek oluşunun ülkenin ihracat performansını azalttığı gerekçesiyle düşük ücret politikasının yürütülmesi gerektiği savunulmuştur (Boratav 2004, 147). Bu değerlendirmeye uygun olarak ücretler neoliberal politikaların gerekliliği olarak düşürülmüştür. 1979 yılında imalat sanayiinde aylık reel ücret 1851 TL iken 1980'de 1422 TL'ye düşmüştür (Karahanoğulları 2019, 435). Ekonominin bütünü için bakıldığında reel ücretler 1977 yılı ile kıyaslandığında %55 oranında düşüş yaşamıştır, buna ek olarak tarım iç ticaret hadleri 1988'de 1977-1978

yıllarının yarısı kadardır (Kazgan 2013, 109). Devletin tarım sektöründeki destekleme alımlarını azaltması da emek gelirlerinin düşürülmesi yönünde atılan adımlardan biri olmuştur. 1980’de devlet tarafından desteklenen tarım ürünleri sayısı 24 iken bu sayı 1990’da 10’a düşürülmüştür (Öztürk, Nas ve İçöz 2008, 21). Bütün bu gelişmeler, süreç içerisinde tarımdan elde edilen verimin ve gelirin düşmesine, ücretsiz aile emeğinin yaygınlaşmasına ve tarımda güvencesizliğin derinleşmesine neden olmuştur.

Ücretlerin geriletilmesi nitelikli işgücü göçünü tetikleyerek verimliliğin azalmasına yol açmıştır (Kepenek ve Yenitürk, Türkiye Ekonomisi 2003, 201). Kırsal kesimde aşılamayan yapısal sorunlar, kırdan kente göçü tetiklemiştir. Bu gelişme ilginç bir sonuç ortaya çıkararak kadın emeğinin toplam emek gücü içerisinde düşmesine neden olmuştur. 1955 yılında %70 olan kadınların istihdama katılım oranı, 1994’e gelindiğinde %31,9 olarak ölçülmüştür (Erdoğan 1997, 117). Bu kadın emeğinin zamanla Türkiye’de yeni yeni gelişen sektörler içerisine dağılacağı ve bu sektörler için ucuz iş gücü ihtiyacını karşılayacağı söylenebilir.

Türkiye’de askeri rejimin ardından seçimle iktidara gelen hükümet, askeri rejimin emek gücünü baskılayan tutumlarını devam ettirmiştir. Ücretlerin düşük tutulması, sendikaların baskı altında bırakılması ve işgücünün örgütlenmesini önleyecek yasal düzenlemelerin uygulanması devam etmiştir. Ek olarak işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gerektiği düşüncesi şekillenerek desteklenmeye başlanmıştır. Özellikle TÜSİAD (Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikası) yaşanmakta olan işsizliği işgücü piyasalarının katılığına bağlayarak değişen üretim yapısıyla birlikte emek piyasasının da esnekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Mütevellioglu ve Işık 2009, 182-183).

Neoliberalizmle birlikte dönüşen kapitalist sistem, emek gücünün de yeni piyasa şartlarına uygun hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye’deki büyük veya küçük işletmelerin isteği olan işgücünde esnekleşme, 1980’lerin ortalarından itibaren adım adım yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Sendikaların eski gücünü kaybetmesi, ekonomide sendikaların aşına olmadığı yeni sektörlerin ortaya çıkması, devletin ekonomik alandan çekilmesi gibi gelişmelere bir de emek piyasalarının esnekleşmesi eklenince, kayıt dışı istihdam sorunu günümüze kadar gelmiştir. İstihdam oranlarının sektörlere göre yeni dağılımı ve işgücünün özellikle hizmet sektörüne kayışı, Türkiye’de baskılanan sendikal hareketlerin varlığını daha da zorlaştırmıştır. Çünkü emek gücünün büyük fabrikalardan

küçük işletmelere kayışı, sendikaların çalışanlara ulaşmasını zorlaştırmıştır (Bakır 2018, 1467).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarıyla birlikte neoliberal politikalar sistemli bir şekilde uygulanarak devletin temel politikaları haline getirilmiştir. Bu kapsamda 2003'te emek piyasasının esnekleştirilmesini yasal zeminde de kolaylaştıracak olan yeni iş yasası kabul edilmiştir (Altıok 2007, 62). Bu iş yasası kapsamında taşeronluk yasallaşarak güvencesizliği derinleştirecek bir politika aracı olarak ortaya çıkmıştır. 2001 krizinden sonra daha çok benimsenen işgücünün üretkenliğinin arttırılması ve ücretlerin düşürülmesi yaklaşımları, işverenler tarafından daha geniş uygulama alanı bulmuştur. 2006 yılının son çeyreğine kadar işsizlik oranının %11'lerde olması ve ücretlerin baskı altında tutulması, AKP ve işverenlerin neoliberal politikalar kapsamında hareket ettiğinin bir göstergesidir (Altıok 2007, 66). Buna ek olarak AKP döneminde kamu kesiminin özelleştirilmesinin yaygınlaşması da istihdamda geriletici bir etki yaratmıştır. Örneğin Türk Telekom'un özelleştirilmesinden sonra blok satışını takip eden iki yıl içerisinde Türk Telekom bünyesindeki istihdam sayısı 51,737'den 37,035 kişiye düşmüştür (Karataş ve Ercan 2008, 370-371).

Yeni sektörlerle sistemini yenileyen kapitalizm, neoliberal politikalarla birleşerek 2000'li yıllarda Türkiye'deki emek gücünü yasal olarak güvencesizleştirmiştir. Piyasanın ve talebin hızlı değişen yapısına ayak uydurabilmesi adına emeğin de hızlı adaptasyonu zorunlu kılınmıştır. Bu nedenle işverenler talebin artıp azalmasına, üretimin veya hizmetin verimine, piyasanın durumuna, hammadde fiyatlarına, işin tanımına ve kapsamına uyum sağlayabilecek sorunsuz bir işe alma ve işten çıkarma sürecini yerleştirmiştir.

Taşeronluk kavramının ortaya çıkarak yasallaşması ve taşeron firmaların çoğalması, istihdamın taşeronlara kaymasına neden olmuştur. Ancak bir işin taşeron firmalar tarafından yapılması, güvencesizliği doğuran başlıca etmendir çünkü taşeron, işin asıl işveren tarafından değil ücret karşılığı görevlendirilmiş başka kişilerce yapılması demektir. Bu noktada taşeron firmaların denetimlerinin ve bu firmalarda istihdam edilen çalışanların kontrolünün yapıp yapılmadığı sorusu bugün önemini hala korumaktadır. Taşeron firmaların artışı işgücü için oldukça tehlikeli bir durumdur. İşçilerin çalışma saatleri, çalışma koşulları, ücretleri ve hakları taşeronlar üzerinden yeterince denetlenememektedir. Ve Türkiye'de 2000'li yıllarda yalnızca özel sektörde değil, kamuda da taşeron işçilik yaygınlaşmıştır (Öngel 2014, 39).

Sendikaların güçlerinin 1980’lerde kırılması, işgücünün haklarını tahrip eden temel gelişmelerden biridir. Sendikalar; emek gücünün sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını koruyarak çalışanlara insani şartlarda çalışma olanağı sunulmasını sağlamaya yardımcı olan organlardır. Sendikaların, serbest piyasa koşullarında devletin üstlenmediği koruyuculuk görevini üstlenerek acımasız piyasa koşullarında emekçileri yalnız bırakmadığı belirtilmelidir. Ancak 1980’ler boyunca askeri güç ve yasal baskılara maruz kalan sendikalar, 1980’lerden sonra da eski örgütlü ve güçlü durumuna geri dönememiştir. Emek gücü, sendikalar sayesinde elde ettikleri kazanımları kaybederken sendikalar da örgütlü yapılarını kaybetmiştir. Günümüzde de sendikalı çalışan sayısı, sigortalı işçi sayısına oranlandığında oldukça düşük kalmaktadır. Örneğin, DİSK’in 2013 Ocak verilerine göre sigortalı işçi sayısının sendikalara üye işçi sayısına oranı %9,2 iken bu oran 2016 Temmuz verilerine göre yalnızca % 11,5’e çıkabilmiştir (DİSK 2016).

Sendikaların çalışanlara ulaşamadığı ve piyasanın rekabetçi yapısına karşı koruyamadığı düşünüldüğünde, taşeron şirketlerde güvencesiz ve kayıt dışı çalışan emekçi sayılarının düşürülememesi açıklanabilir bir durum haline gelmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)’nın verilerine göre toplam istihdam içerisinde kayıt dışı istihdamın oranı 2002 yılında %52,1 iken bu oran 2020 yılında ancak %30,59’a düşürülebilmiştir (SGK tarih yok). Bu rakamlardan yola çıkarak varılabilecek sonuç neoliberal politikaların, emeğin güvencesizleşmesini desteklediği ve hatta bu güvencesizleşmeyi talep ettiğidir. Çünkü Türkiye’de toplam işgücünün içerisinde kayıt dışı istihdam oranının hala %30’lar civarında seyretmesi, yapılan bütün yasal düzenlemelerin ve uygulamaların emeğin esnekleşmesine yönelik oluşundan kaynaklanmaktadır. Serbest piyasanın hızlı değişen koşullarına karşı aynı hızla değişebilecek bir işgücü ordusunun olması gerekliliği açıktır. Ancak esnekleşme beraberinde güvencesizliği, kayıt dışılığı, esnek çalışma şartlarını ve koşullarını, taşeronluğu, işverenlerin esnek taleplerini, insani şartlardan uzak çalışma zorunluluklarını ve gelecek kaygısını da getirmektedir. Bu olumsuzluklar çalışanların yeteneklerini ve özgüvenlerini tahrip ederek hem maddi hem de manevi kayıplara yol açmaktadır (Mütevellioğlu ve Işık 2009, 181).

Türkiye’de emek gücünün esnekleşmesine ve güvencesizliğe katkı sağlayan uygulamalardan birisi de yasal olarak düzenlenmiş süreli iş sözleşmeleridir. Süreli iş sözleşmelerinin, özellikle 1970’lerden sonra ekonomideki değeri artan yeni sektörlerin istihdam ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir yeri vardır. Sanayi sektörünün küçük alt

taşeron işletmeleri, hizmet sektörünün neredeyse tamamı ve tarım sektörünün mevsimlik istihdam gerekliliği süreli iş sözleşmeleri yoluyla düzenlenmektedir. Günümüzde sektörler içerisindeki küçük işletmelerin sayısı arttıkça süreli iş sözleşmelerinin de kullanım sıklığı artmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ayakta kalıp kalamayacağı piyasadaki anlık durumlarla yakından ilişki içerisinde. Dolayısıyla bu işletmelerde çalışacak kişilerin gerektiğinde sorunsuzca işten çıkarılmaları kolaylaştırılmaktadır. Süreli iş sözleşmeleri de rekabetçi serbest piyasa koşulları doğrultusunda Türkiye’de yasal olarak uygulanmakta ve istihdamın güvencesizliğini derinleştirmektedir.

1980’lerden itibaren uygulamaya koyulan neoliberal politikalar amaçlandığı gibi ekonomik istikrarı sağlayamamış, aksine emek gücü üzerinde olumsuz değişimlere neden olmuştur. Neoliberal politikalarla birlikte emek piyasasında ücretlerin düşmesi; sendikaların önemini yitirmesi; emek gücünün örgütlü yapısının kalıcı olarak yıkılması; yeni sektörlerin ekonomide gelişmesiyle güvencesiz çalışma koşullarının yayılması; esnekleşmeye bağlı olarak çalışma saatlerinin, çalışma koşullarının ve istihdamın devamlılığının belirsizleşmesi; taşeron firmalar aracılığıyla sigortasız ve kayıt dışı istihdamın normalleştirilmesi; düşürülemeyen işsizlik oranlarıyla nitelikli emeğin değersizleşmesi gibi sonuçlar yaşanmıştır.

3. SINIF HEGEMONYASI

Literatürde emeğin rıza inşasının incelendiği çalışmalarda iki temel görüş olduğundan önceki bölümlerde bahsedilmişti. Buna göre Türkiye’de rızayı inşa eden etkin grubun bir parti (literatürde özellikle AKP ele alınmaktadır) olduğu düşüncesi yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve bu çalışmalar emeğin rızasının üretilmesini AKP’nin nüfuzuyla açıklanmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde rızayı inşa eden grubun sınıf olduğu düşüncesi de literatürde mevcuttur ancak emeğin bütün katmanlarının derinlemesine çalışıldığı ve rızanın her yönüyle ele alındığı çalışmalar hem dünya hem de Türkiye literatüründe eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Emeğin olumsuz şartlara rağmen kapitalist sisteme gösterdiği rıza, sınıfı veya partiyi önceleyerek açıklanmaya çalışılmaktadır. İki farklı hegemonya anlayışı olduğu için de rızayı inşa edip sürdüren aygıtlar farklılaşmaktadır.

Rızanın inşacısı ve hegemonyasını kurmuş toplumsal bir sınıf olarak burjuvaziyi değerlendirmek ve rızanın oluşumunu bu açıdan incelemek yanlış bir bakış açısı olarak görülmemelidir. Aksine, geçmişten günümüze kadar gelen kapitalist sistemin taşıyıcısı olan egemen sınıf ve bu sınıfın uluslararası çapta kurduğu sistem, toplumsal olarak kuşkusuz kabul görmek durumunda olacaktır. Bireylerin temel bir yaşam ihtiyacı olarak tüketimin kapitalist sistemle uyumu, sistemin krizlerine rağmen günümüze kadar etki alanını arttırarak gelmesine yardımcı olmuş olabilir. Kapitalist sistemin ayakta kalması basit bir açıklamayla artı değer üretilmesine ve bu sürecin devamlılığına bağlıdır. Günümüzde Türkiye’de kapitalizm ekonomik ve sosyal sorunlarına rağmen işlemeye devam etmektedir.

Toplumdaki her birey, belki temel ihtiyaçlarını karşılamak belki de bulunduğu ekonomik-sosyal basamaktan daha üst bir yere ulaşmak için, motivasyonu ne olursa olsun, gelir elde etmesi gerektiğini bilerek yetişmektedir. Bu amaç doğrultusunda kişilerin küçük yaşlardan itibaren eğitim ve gelişimlerinin yönlendirilmesi bile, kapitalist sistemin ne kadar içselleştirildiğini göstermeye yeterlidir. Eğitim seviyesi, sosyal statüsü, ekonomik durumu ne olursa olsun toplumdaki her birey emeği karşılığında ücret alacağını ve hayatının devamlılığı için sistemin bunu zorunlu kıldığını bilerek yaşamaktadır. Dolayısıyla bireysel yaşama böylesine işlemiş bir sistemin öncülü olan sınıf hegemonyasının açıklanmaya çalışılması şaşırtıcı değildir.

Ancak emeğin gösterdiği rızanın Türkiye’de partinin hegemonyasıyla kurulduğunu belirten çalışmalar da vardır. Bu çalışmaların temel argümanı AKP’nin kurmuş olduğu hegemonyayla emeğin rızasını inşa ettiğidir. Özellikle AKP iktidarı ile büyük dönüşümler yaşayan ve neoliberal uygulamalarla git gide güvencesizleşen emek piyasası göz önüne alındığında, emeğin rızasının AKP tarafından sağlanamayacağı sanılabilir. Ancak durum bunun tam tersidir çünkü AKP 2018 yılı genel seçimlerinde %42,6 oy alarak iktidarda kalmayı sürdürmüştür. Partinin seçmen profilinde azımsanamayacak oranda emekçinin olduğu düşünülürse, emeğin rızasını sağlayan etkinin AKP olduğu fikri anlaşılabilir hale gelmektedir. Çünkü AKP iktidarı seçmen kitlesi üzerinde hafife alınamayacak bir etkiye sahiptir ve bu etki ideolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik tabanlara yayılarak bir hegemonyanın görünümüne bürünmüştür. Bu geniş çaplı etkinin karşılığında alınan rızanın görmezden gelinmesi çalışmaların bir yönünün eksik kalmasına neden olabilmektedir. Fakat AKP’nin emekçiler üzerindeki etkilerinin, onu tek başına bir hegemonya öznesi yapıp yapmayacağı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde parti hegemonyasına değil burjuva sınıfının hegemonyasının Türkiye’de emek üzerindeki etkilerine odaklanılacaktır. Sınıf hegemonyasıyla rızanın/zorun nasıl sağlandığı ve sürdürüldüğü açıklanmaya çalışılacaktır. Sınıf hegemonyasının kurduğu ve günümüzde neoliberal politikalarla nüfuzunu arttıran kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan burjuvazinin hegemonya aygıtları incelenecektir.

3.1 İşçi Sınıfı Kavramının Tartışılması

Sınıfsal hegemonyanın nasıl kurulduğunun ve devamlılığının hangi araçlarla sağlandığının anlaşılabilmesi için, öncelikli olarak sınıf kavramının kapsamı açıklanmalıdır. Modern toplumsal yapı içerisinde kullanıldığı anlamıyla sınıf kavramı kaynağını ekonomik ilişkilerden almaktadır. Sınıf, eşit olmayan bir yapıyı işaret etmektedir ve bu eşitsizlik Marksist teoriye göre üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasında oluşmaktadır. Günümüzde toplumsal olarak benimsenen sınıf anlayışı da temelde emek gücü karşılığında ücret alan ve üretim araçlarına sahip olan sınıfsal gruplara dayanmaktadır. Buna göre emek gücü karşılığında ücret alan grup işçi sınıfı, üretim araçlarını elinde bulunduran grup ise burjuva sınıfıdır.

İşçi kavramının tanımı TDK¹¹'ye göre; 'başkasının yararına bedenini, kafa gücünü veya el becerisini kullanarak ücretle çalışan kimse'dir. Ancak tanımın kapsayıcılığına rağmen, kavramın anlaşılmasında ve kullanılmasında çeşitli sınırlar vardır. Bu sınırlar kavram karmaşasına neden olarak literatürdeki sınıfsal hegemonya çalışmalarında eksikler ortaya çıkarmaktadır. Eksikliğin temel nedeni, işçi kavramının algılanışındaki toplumsal farklılıklardır.

Tanımda işçinin, ne tür bir emek harcadığına bakılmaksızın ücretli çalışan kimse olduğu açıktır. Fakat günümüzde Türkiye'de toplumsal olarak işçi kavramının yaptığı çağrışım, yalnızca kol gücüyle çalışan kişileri kapsıyor gibi anlaşılmaktadır. Kavramın zihinlerde sınırlı bir emekçi grubunu tanımlıyor oluşunun temel nedeni, 1970'li yıllardan itibaren yükselen işçi hareketlerinin daha çok sanayi ve tarım sektöründe çalışan kişileri kapsamış olması olabilir. Dönemin ekonomik ve toplumsal yapısı da düşünüldüğünde işçi kavramının kol gücüyle çalışan kişilerle bağdaşması anlaşılabilir bir durumdur. Hizmet ve bilişim sektörünün henüz gelişmediği, sanayi sektöründe teknolojik ilerlemelerin kısıtlı olduğu ve üretimin kol gücüne bağımlı olduğu yıllarda bu anlayışın yayılabilmesi doğal görülebilir.

Fakat günümüzde işçi sınıfına dâhil olan kişilerin sayısı, büyüyen yeni sektörler ve iş kollarıyla genişlemiştir. Strateji Geliştirme Başkanlığı'nın Aralık 2021 verilerine göre işgücünde istihdam edilenlerin %16,8'i tarım, %21,7'si sanayi, %6'sı inşaat, %55,4'ü ise hizmet sektöründe çalışmaktadır¹². Dolayısıyla gelişen ve genişleyen sektörlerin varlığında işçi sınıfının yalnızca kol gücünü temsil etmesi düşüncesi yanlış algılar doğurmaktadır.

Yeni sektörlerin ortaya çıkışıyla birlikte işçi sınıfını kategorize etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kategorizasyon günümüzde sıklıkla yaka renklerine göre yapılmaktadır. Örneğin 'mavi yakalılar' üretimde kol gücüne dayalı olarak çalışan işçileri tanımlamaktayken 'beyaz yakalılar' profesyonel, idari işleri yapan zihin gücüne dayalı çalışan işçileri tanımlamaktadır. Ancak bu noktada mavi ve beyaz yaka renklerinin literatürde yetersiz görüldüğü de belirtilmelidir. Buna göre mavi ve beyaz yaka kavramı Birinci Endüstri Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır ve yeni nesil çalışma gruplarının iş hayatında varlık göstermeye başlaması nedeniyle yaka renklerinin net biçimde tanımlanması

¹¹ Türk Dil Kurumu

¹² Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yönetim Bilgi Sistemleri ve İstatistik Daire Başkanlığı, İstihdamın Sektörel Dağılımı, Aralık 2021

önemlidir (Eriş, Özmen ve Bayam 2020, 262). Literatürde altın yaka; bilgi işleriyle ilgilenen çalışanlar için kullanılmaktadır. Bu çalışanlar bilgiyi üreten, toplayan ve analiz eden kişilerdir (Koçak ve Uygun 2011). Gri yakalılar genellikle mavi ve beyaz yakalıların arasında kalan konumu işaret etmektedir. Pembe yaka savaş zamanlarında erkek istihdamının sağlanamaması nedeniyle kadınların istihdam edilmesiyle ortaya çıkmış bir yaka rengidir. Bu yaka rengi hizmet sektöründe artan kadın istihdamını belirterek genellikle ofis işlerinde, sekreteryada veya asistanlıkta görev yapan idari işler çalışanlarını tanımlamaktadır (Eriş, Özmen ve Bayam 2020, 264).

Ancak literatürde var olan yaka renklerinin bütün emek gücünü kapsayan tanımlamaları da işçi kavramının sınırlarını Türkiye’de genişletememektedir. Çünkü bireysel düzeyde mavi yakalılar kendilerini işçi olarak tanımlarken beyaz yakalıların kendilerini işçi olarak tanımlaması yaygın bir durum değildir. Bunda geçmişten gelen işçi sınıfı anlayışının devam etmesi etkili olabileceği gibi ‘işçi’ kavramının yeni sektörlerce benimsenmemesinin de etkili olduğu söylenebilir. Bir garson, bir ürün satış danışmanı, özel okulda çalışan bir öğretmen, bilişim sektöründe çalışan bir teknik destek uzmanı kendilerini işçi olarak tanımlamayacaklardır. İstihdamın yarısından fazlasının hizmet sektöründe gerçekleştiği düşünüldüğünde işçi kavramının kol gücüyle eşleştirilmesi de kabul gören bir bakış açısı olmaktadır.

İşçi tanımlamasının kol gücüyle çalışmayan emekçiler tarafından kabul görmemesinin bir nedeni de bu kavramın içinde barındırdığı statü olarak değerlendirilebilir. İşçi terimi tarihsel olarak da daha az ücretle daha ağır işleri yapmak zorunda olan emekçiler için kullanılageldiğinden sosyal statüsü görece düşük görülmektedir. Toplumsal algıda *işçi* profili; eğitim, ekonomi ve kültür düzeyi daha düşük kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla statü algısının, işgücüne katılan ancak kol gücüyle çalışmayan kişilerin kendilerini işçi olarak tanımlamamalarında bir faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Terimin toplumsal düzeyde sınırlı bir grup emekçiyi işaret ediyor olmasının işçi sınıfı açısından olumsuz sonuçları olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak bu algının, işçi sınıfı ve örgütlenme üzerindeki ayrıştırıcı etkileriyle hegemonyayı desteklemesi daha sonra tartışılacaktır.

Bu başlık altında belirtilmesi gereken bir diğer husus, kavram hakkındaki karmaşanın literatüre kadar uzanıyor oluşudur. Çünkü işçi sınıfına dair algı, literatürdeki çalışmalarda da kendisini göstererek incelemelerin her yönüyle ele alınamamasına neden olmaktadır.

Örneğin Nursel Tabel Arslan'ın Emeğin Rızası adlı kitabında emeğin AKP politikalarına gösterdiği rızayı incelerken Sincan, OSTİM ve İvedik Organize Sanayi Bölgeleri'nde çalışan 32 işçi ile yapmış olduğu görüşmeler üzerinden ilerlemiştir. Örgütsüzlük, işsiz kalma korkusu, enformel ilişkiler, sınıf bilinci gibi konular kol gücüyle çalışan emekçi kümeleri örneklem alınarak açıklanmıştır. Nursel Tabel Arslan; popülist uygulamaları, sosyal yardımları ve konut politikaları ile AKP'nin nasıl rıza aracı olarak kullandığını açıklamıştır. Emekçilerin sorunlarını ve içlerinde bulundukları gerçekliği incelemek literatüre kuşkusuz katkı sağlamaktadır. Ancak bütün işçiler AKP'ye oy veren ve rıza gösteren vatandaşlar olmayacağı gibi, rıza inşası incelenen emekçilerin tamamı da kol gücüne dayalı işlerde çalışmamaktadır.

İşçi sınıfına benzer bir bakış, Onur Bayrakçı'nın Toplumsal Kontrol Mekanizması Olarak Emeğin Denetimi: Taylorizmden İdeolojik Denetime adlı makalesinde de mevcuttur. Bayrakçı bu makalede emek denetimini kapitalist üretim biçiminin vazgeçilmez en önemli unsuru olarak tanımlamaktadır (Bayrakçı ve Çağlayan 2018, 315). Ancak bu makalede de ele alınan emek grubu profili, üretim amaçlı çalışan ve sermayedarların kâr elde etmesini sağlayan işçilerdir. Makalede aynı zamanda 'Emek Süreçlerinde Rızanın İnşası' başlığı altında sermayenin denetimini görünmez kılmak için emeğin sermayeye olan bağımlılığının devam ettirildiği belirtilmektedir. Bayrakçı bu hegemonik denetimin her açıdan emekçiyi kontrol altına almayı amaçladığını vurgulamaktadır (Bayrakçı 2018, 325). Bahsi geçen 'işçi'nin endüstri sektöründe üretime katkı sağlayan ve kol gücüyle çalışan kişiler olduğu açıktır.

Örneklerden anlaşılabilceği üzere işçi ya da emekçi kavramlarının, toplumsal algıda çoğunlukla kol gücüyle çalışanları işaret ediyor oluşu literatüre de bu şekilde yansımaktadır. Elbette literatürde emek gücünün diğer gruplarını inceleyen, sorunlarını ele alan çalışmalar mevcuttur. Ancak özellikle emeğin rızasının inşası, el emeğine dayalı işlerde çalışanlar üzerinden incelenmektedir. Bu durum işgücünün büyük bir bölümünü dışarıda bırakarak incelemelerde eksikliğe neden olmaktadır. Mavi yakalı çalışanlar tarafından gösterilen rızayla kurulan hegemonyanın (sınıfsal veya parti hegemonyası) araçları bu çalışmalarla açıklanabilmektedir. Fakat işgücünün geri kalanı için böyle bir analizin yapılabilmesi sınırlı tutulan sınıf algısıyla zor olacaktır.

Örneğin sendikasızlaşma ve örgütsüzlük, belirli çalışan gruplarının rızasını kolaylaştırarak sınıf bilincini köreltmış olabilir. Ancak Türkiye'de ne geçmişte ne de

günümüzde sendikalı olmamış pek çok iş sektörü ve çalışan vardır. Özellikle startup şirketler gibi 1 ila 10 kişi arasında çalışan istihdam eden işletmelerin ortaya çıkması, örgütlülüğü ve örgütlü olma ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Böyle bir durumda startup bir yazılım şirketinde çalışan üniversite mezunu bir web tasarım uzmanının emeği karşılığında ücret almaya ve kapitalist sistemin yarattığı yaşam biçimine rıza göstermesini sağlayan etkenler neler olacaktır? Literatürdeki eksiklikler tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Emeğin rızası incelemelerinin çoğunlukla kol gücüyle çalışan emekçileri örneklem olarak alması, başka bir müdahale gerektirmeden sınıf algısını bölmektedir. Bu durum sınıf bilincini doğal bir süreç içerisinde köreltmenin yanında belirli bir grup dışında kalan emekçilerin rıza inşalarının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Mavi yakalı çalışanların sınıfsal hegemonyaya veya parti hegemonyasına gösterdikleri rızanın inşasına dair çalışmalar mevcuttur. Kol gücüyle çalışan emekçilerin rıza gösterdiği hegemonyayı kuran ve sürdürülmesine yardımcı olan aygıtların neler olduğu hem Türkiye hem de dünya literatüründe açıklanmaya çalışılmıştır. Bu sayede neoliberalizmin kurduğu sisteme gösterilen rıza da anlaşılabilmiştir. Ancak emeğin yalnızca bir grup çalışanı temsil etmesi algısı, literatürde temsil edilemeyen büyük bir emek grubu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle emeğin dışarıda kalan grupları için hegemonyanın inşasının nasıl ve hangi araçlarla kurulduğu/sürdürüldüğü sorusuna verilebilecek kapsamlı cevaplar bulunamamaktadır. Neoliberal politikalara ve sınıf hegemonyasına emeğin rızasının inşasının anlaşılabilmesi için emeğe daha kapsamlı bakılması gerekmektedir.

3.2 Sınıf Hegemonyası: Emeğin Onayı mı Rızası mı?

Gramsci'nin hegemonya kavramı, içerisinde toplumsal kabulü ve rızayı barındırması açısından önem kazanmıştır. Ancak rıza, hegemonyayı kuran ve sürdüren tek etmen değildir. Zor ve rıza, Gramsci için yan yana bulunan hegemonik araçlardandır. Hegemonyasını kuran burjuva sınıfı kendi değerler bütünüyle toplumdaki diğer grupların rızasını kazanmıştır ve bu rızanın devamlılığı için çeşitli hegemonya araçları kullanmaktadır. Hegemonyanın zor aygıtı ise onun denkleminde devlettir.

Burjuvazinin egemen olduğu kapitalist sistemin hegemonyası, devlet tarafından desteklenir. Ona göre modern devlet, toplumsal grupları yönlendirerek egemen grubun hegemonyasına tabi olmalarını sağlar (Gramsci 1971, 54). Hegemonyayı kuran sınıfın

toplumda oluşabilecek görüşleri zora dayanarak yok etme isteği yoktur çünkü bu zor, devlet tarafından uygulanmaktadır. Sınıf hegemonyasının zoru kendisinin uygulamıyormuş gibi görünmesinin, hegemonyaya gösterilen rızanın pekişmesine katkı sağladığı belirtilebilir. Hegemonya, liderliğini üstlendiği değerler ve uygulamalar bütününe zorun güvenliği altında ama bu zoru üstlenmeden yaymaktadır. Dolayısıyla egemen sınıf yalnızca neyin iyi, mantıklı ve doğru olduğunu tanımlayan ve sistemi besleyen aygıtlarla alternatif görüşleri yok edebiliyor gibi görünmektedir. Fakat devlet, bünyesinde bulundurduğu zor aygıtlarıyla bu hegemonyaya tehdit olabilecek grupları bastırabilmektedir. Hall'a göre ise devletin bu hegemonya için üstlendiği iki farklı görevi vardır. Bunlardan ilki sivil toplumu hegemonik düzene uygun hale getirmek ve her bir ekonomik yeniden üretim biçimini kapitalist sistem mantığına tabi kılmaktır. İkincisi ise kapitalist sistemin sosyal olarak dezavantajlı grupları için telafi edici sosyal düzenlemeler yapmaktır (Hall 1984, 13). Devlet bu anlayışa göre hem hegemonik düzenin yeniden üretilmesini hem de bireysel hakların korunmasını sağlayan bir güçtür (Green 1993, 182).

Kapitalist hegemonyanın düşünce biçimi, kültürü, tüketim ve üretim alışkanlıkları pek çok toplumda olduğu gibi Türkiye'de de yayılmıştır. Kapitalist sistemin değerler bütünü toplumun pek çok ferdi tarafından sorgulansa da içselleştirilip kabullenilmiştir. Burjuva hegemonyası, bireylerin doğdukları andan itibaren parçası oldukları kapitalist sistemde kurulmuştur. Bu sistemin içerisinde kişilere hep daha fazlasına sahip olma imkânı sunarak aslında sistemin devamlılığına hizmet eden özgürlükler de vardır; sömürünün ve güvencesizliğin emek gücü arasında kontrol edilemez bir şekilde büyüdüğü olumsuzluklar da. Kapitalist sistem toplumu oluşturan bireylerden devletin yapısına kadar pek çok şeye nüfuz etmiştir. Devletin, sınıf hegemonyasının ve kapitalist sistemin devamlılığı için çabalamasının nedeni de bu etki olarak görülebilir. Çünkü kapitalist sistemin çökmesi, devlet sisteminin de büyük ölçüde dönüşmesini zorunlu kılacaktır. Böyle bir dönüşümün gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsiz olduğundan devletin hegemonyanın devamlılığını desteklemesi gerektiği söylenebilir.

Burjuva hegemonyasının içerisinde yetişen kişilerin, kapitalist sisteme kolayca uyum sağlamaları ve rıza göstermeleri garipsenecek bir durum değildir. Aksine aile yaşamından sosyal hayata, iş hayatından devletin rolüne kadar pek çok şeyi etkileyen bu sistemi kabul etmek doğal bir süreç olarak görülmelidir. Dolayısıyla burjuva sınıfının hegemonyasının,

kapitalist sistem işlemeye devam ettiği takdirde varlığını sürdüreceğini ön görmek mümkündür.

Bu hegemonya, neoliberalizm ve küreselleşme süreçleriyle beslenirken rıza ve zor aygıtlarında çeşitli değişimler gerçekleşmiştir. Günümüze kadar gelen süreçte kapitalizm kendi zor aygıtlarını meydana getirerek rıza ve zor arasındaki çizgiyi daha da inceltmiştir. Emegin rızası ele alınarak incelendiğinde; işsizlik, sosyal hayattan dışlanma, temel ihtiyaçları karşılayamama, geçinememe gibi korkular günümüzde burjuva sınıfının hegemonyasını devam ettirmesinde etkili olan unsurlar arasında bulunmaktadır. Ve bu unsurları hegemonyanın onayını sağlayan araçlar olarak görmek mümkün değildir. İşsiz kalma korkusu veya gelecek kaygısı, kişiler üzerinde zorlayıcı bir etki yaparak sisteme mecburi bir katılım sağlamaktadır.

Dolayısıyla kol gücüyle zor şartlarda çalışan bir işçi, bu sistem zincirinin bir parçası olsa da onu asıl hegemonyaya bağımlı kılan şey işsiz kalma korkusu olacaktır. Bu örnek üzerinden ilerleyecek olursak karşımıza iki sorun çıkmaktadır. İlki, işçinin parçası olduğu tüketim kültürünün kendi onayına bağlı olup olmadığı sorunudur. Emekçi, içerisinde yaşadığı kapitalist sistemde hayatta kalabilmek için yeme, barınma, giyinme, ısınma gibi temel şeylere ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçların kapitalist sistem içerisinde başkaları tarafından karşılanması mümkün olmadığından kişinin emek gücü karşılığında ücret alabileceği bir işi olmak zorundadır. Buradan anlaşılabileceği gibi işçiyi tüketebilmesi için emek gücünü ücret karşılığında satmaya iten şey sistemin kendisidir. *‘Emekçinin aldığı ücret kapitalist piyasada geçim gereksinimlerinin satın alınmasının bir aracını temsil eder* (Green 1993, 189).’ Yani hegemonya aslında bir değer uzlaşması değil, insanların inanç sistemlerinde bir kafa karışıklığı ve tutarsızlık yaratmaktadır (Garson 1973, 164).

Örneğin; piyasadaki her türlü ürünün çeşitliliğinin artması ve bunun kişilerce olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmesi, kapitalist sisteme rızayla katılımı işaret ediyor gibi görünebilir. Ancak ürün çeşitliliği artışının temel çıkış noktasının, gelir eşitsizliklerinin artması olduğu gerçeği gözden kaçmaktadır. Bir ürünün farklı markalardan, farklı fiyatlarla üretilmesinin nedeni gelir dağılımındaki uçurumun genişlemiş olmasıdır. Kişilerin gelirlerinin düşmesi alım gücünü düşürecek ve kapitalist sistemin devamlılığı için temel olan tüketimde azalışlar meydana gelecektir. Dolayısıyla kapitalist sistem, çeşitliliği arttırarak her gelir grubunun ulaşabileceği ürünler ortaya çıkarmaktadır. Ancak görülebileceği üzere bunu toplumun faydası için değil, kendi sürekliliği için gerçekleştirmektedir. Esra Öztürk’ün

belirttiği gibi *‘bu çeşitlilik kapitalizmin sunduğu öne çıkan özelliklerinden biri olmasına rağmen fiyat çeşitliliğinden dolayı eşitsizliğe delalet edebilir* (E. Öztürk 2020, 187).’ Sınıf hegemonyası, buna benzer pek çok eşitsizliği ve sömürüyü kullandığı hegemonya araçlarıyla gizlemekte ve sisteme onayı değilse bile rızayı üretmektedir. Bunun sonucunda da ortaya kişilerin ürün çeşitliliğini garipsemedikleri, aksine bunu talep ettikleri yanlış algılar bütünü çıkmaktadır. Ürün çeşitliliğinin altında yatan gelir dağılımındaki eşitsizlik gerçeği ise fark edilemeden hegemonya tarafından saklanmaktadır.

Cecilia Green’e göre hegemonya olanaklarını tanımlayan şey her şeyden önce kapitalist üretim tarzıdır. Ve bu sistem toplumsallaşmış üretimi, özel mülkiyet ve artı değer ile birleştirerek üretim araçlarının sahipleri ve kontrol edicileri tarafından ‘özgür’ bir ücretli emek gücünü oluşturur (Green 1993). Dolayısıyla emek gücünün kapitalist sistemin zorlayıcı mekanizmaları karşısında gösterdiği kabullenici tutumun bir onay olmadığını belirtmek mümkündür. Burawoy’a göre rekabetçi kapitalizmin despotik rejimleri, işçilerin kendi sömürülerine rıza göstermelerini sağlayan hegemonik sistemlere yol açmıştır (Burawoy 1985). Bir emekçinin acımasız işgücü piyasası koşullarında, yerinin kolayca dolacağını bilerek işsiz kalmayı göze alabilmesi zorlayıcı bir etkidir, onay değildir. Bu zorlayıcı etki yalnızca kol gücüyle çalışan emekçiler için geçerli görülmemelidir, emekçilerin tamamı sistem içerisinde yaşamlarına devam etme kaygısıyla var olmaya çalışmaktadır. Bu, emekçinin kapitalist sistemin işleyişine veya burjuva hegemonyasının düşünce ve değerler bütününe onay verdiği anlamına gelmemektedir.

Onayın aslında rızadan farklı bir konumda değerlendirilmesi gerektiği Vallas’ın ‘Workers, Firms, and the Dominant Ideology: Hegemony and Consciousness in the Monopoly Core’ adlı çalışmasında düşüncelerini paylaşan bir işçinin söylemlerinden de anlaşılmaktadır. İşçi, işini yaparak sorun çıkarmamanın önemine vurgu yaparak şirket ne kadar güçlüyse işten çıkarılma şansının da o kadar düşük olacağını belirtmektedir (Vallas 1991). Buradan da anlaşılabileceği gibi emekçiler sistemi onaylıyor gibi görünse de bu, hegemonyanın oluşturduğu kapitalist sistemin zorunluluğudur. Ortada yalnızca sistemin zorlamalarına karşı gösterilen rıza vardır. Sonuç olarak işçinin işini sorgulamadan yapmasının ve sorun çıkarmaktan kaçınmasının nedeni işten çıkarılmak istememesidir. Vallas’ın aynı çalışmasında başka bir işçiden alıntı yapılarak, işverenlerin teknolojiyi geliştirmelerinin nedeninin çalışanların işini kolaylaştırmak olmadığı belirtilmektedir. İşçi,

işverenlerin teknoloji düzeylerini iyileştirerek işin verimini arttırdıklarını ve dolayısıyla daha çok para kazandıklarını savunmaktadır (Vallas 1991).

Emeğin statüsü ne olursa olsun, kol gücüyle çalışan mavi yakalıdan, altında mavi yakalılar çalıştıran mühendise kadar her bir emekçi temelde aynı amaç için çalışmaktadır: acımasız kapitalist sistemin içerisinde yaşamaya devam edebilmek. Temel ihtiyaçların karşılanması isteği veya daha lüks bir yaşam beklentisi sonucu değiştirmemektedir. Emek gücü karşılığında ücret alan herkes, emek gücünü bir değişim değeri olarak kullanmaktadır. Emekçilerin hayattan beklentileri her neyse bunların istihdama katılmadan elde edilemeyeceği bilinci, sınıf hegemonyasının devamlılığını sağlayan en önemli hegemonya aygıtlarından biridir. Çünkü bu sistem içinde pek çok şeyi gerçekleştirebilmek için gelire, gelir elde etmek için ise emek harcamaya ihtiyaç vardır. Bu temel denklem bile emeğin sisteme onay vermediğini yalnızca rıza gösterdiğini kanıtlamak için yeterli olacaktır.

Sınıf hegemonyası, tahakküm altına alınanların kendi tahakkümlerine katıldıkları ya da uyum sağladıkları bir toplumsal dengeyi işaret etmektedir (Green 1993). Dolayısıyla onay gibi görünen davranışların arkasında, kapitalist sistemin işleyişine karşı verilen bireysel bir hayatta kalma savaşı vardır. Uzlaşmayla onay verildiği düşünülen hegemonyanın değerleri, kültürü ve ideolojisi aslında üstesinden gelinemeyen kapitalist sistem içerisinde kalma çabalarının yansımasıdır. Emekçiler, içinde yetiştikleri yerleşik sınıf hegemonyasının ve kapitalist sistemin değişmeyeceği/değiştirilemeyeceği düşüncesiyle sisteme rıza eğilimi göstermektedir. Fakat bu, kişiler ayırdına varamasa da bu, onaylanan bir sistem bütünü değildir. Sınıf hegemonyasının oluşturduğu ve devam ettirdiği kapitalizm, kendi zor aygıtlarıyla yanlış bilinçler yaratarak zorunlu rızayı onay gibi göstermektedir. Sınıf hegemonyasının kurulmasını ve tekrar tekrar üretilmesini sağlayan aygıtlardan birisi de kuşkusuz kapitalizmin zor aygıtlarıdır. Emeğin rızası toplumsal tüm alanlara yayılan sistemin dönüştürülememesinden, işsizlik korkusundan, gelecek kaygısından, sistemin yarattığı alternatifsizlik algısından vb. kaynaklanır.

Sonuç olarak sınıf hegemonyasının ideolojisi, üretim ve tüketim anlayışı, kültürü, düşünce biçimi emeğin sorgulamadan onay verdiği şeyler değildir. Ücretli emek sistemine dahil olan her birey, içine doğup büyüdüğü bu sistemi içselleştirip sistemin bir parçası olmaktadır. Sınıf hegemonyasının yaydığı fikirler, kültürler, alışkanlıklar ve bunların toplumsal alana etkileri görmezden gelinemeyecek kadar büyüktür. Ancak bu hegemonyanın emeğin onayını kazandığı veya değerler uzlaşısını sistemin zorlamaları olmadan kurduğunu

söylemek yanlış olacaktır. Sınıf hegemonyası kapitalist sistem sayesinde kendi zor aygıtlarını kullanma ve varlığını sürdürme gücüne sahip gibi görünmektedir. Bu şartlar altında emeğin onayından değil ancak mecburi rızasından bahsedilebilir.

3.3 Sınıf Hegemonyasının Aygıtları

Sınıf hegemonyası etkinliğini sürdürebilmek ve kapitalist sistemin devamlılığını sağlayabilmek için egemen olan bir toplumsal grubun yapması gerektiği gibi çeşitli hegemonya aygıtları kullanmaktadır. Bu aygıtlar aracılığıyla emeğin rızası tekrar tekrar üretilerek neoliberal sistemin işleyişi sürdürülmektedir. Neoliberal politikalarla güvenliğini kaybeden ve sömürüye daha açık hale gelen emek sınıfı, hegemonyanın aygıtları tarafından etki altına alınarak sömürü ve eşitsizlikle ilgili farkındalığı azaltılmaktadır.

Sınıf hegemonyası, toplumdaki bağımlı kümeler için ideolojik, kültürel, ekonomik ve sosyal pek çok alanda liderlik vasfını gerektirmektedir. Hegemonyanın sürdürülebilmesi için hegemonya aygıtlarının sürekli olarak ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu sayede değişen koşullar karşısında sınıf hegemonyası varlığını sürdürebilecek, bağımlı kümelerin rızası yeniden üretilirken bağımlı olmayan kümeler kontrol altında tutulabilecektir.

Hegemonya aygıtlarından bazıları sınıf hegemonyasının temelinde yer alarak hegemonyanın her döneminde varlık göstermekte, bazıları ise koşullara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu aygıtların hepsinin ortak özelliği, sınıf hegemonyasının değerler bütününe topluma yayarak rızayı sağlamalarıdır. Emeğin sınıf hegemonyasına veya kapitalist sisteme göstermekte olduğu rıza, katı bir olgu değildir. Bu nedenle hegemonya, emek sınıfının rızasının devamlılığı için rızanın tekrar tekrar üretilmesini sağlamak zorundadır. Aksi halde kapitalist sistemin sürekliliğini sağlayan egemen sınıfın ideolojisi, değerleri, kültürü ve ekonomik sistemi tehlikeye girecektir. Çünkü hegemonya aygıtlarının gücü de tehlikesi de toplum tarafından kabullenilip kabullenmediğinde yatar.

Sınıf hegemonyasının değerleri toplum tarafından kabul edilmekle kalmamalı aynı zamanda içselleştirilmelidir. Öyle ki Gramsci için hegemonya, toplumun kendi hayatları üzerindeki otoritenin kendi benliklerinden çıktığına inanmalarıdır (Morton 2011). Yani sınıf hegemonyasının ve kapitalizmin değerler bütünü bağımlı kümeleri o kadar etkisi altına almalıdır ki, kişiler bu değerleri öz değerleri gibi hissetmelidir. Böylece bağımlı grupların rızası sürekli olarak üretililebilecek, bağımlı gruplar bu sistemin değerlerini kendilerine aitmiş gibi sorgulamadan benimseyecek ve hegemonla bağılı olmayan gruplar da hegemonyaya dahil

edilebilecektir. Çünkü *‘hegemonyanın özü, egemen sınıfın düşmanlarını müttefiklere dönüştürmedeki başarısında yatar* (Green 1993).’

Cecilia Green’e göre hegemonya ekonomik, kültürel ve politik olmak üzere üç düzeyde pekiştirilmelidir ve emeğin kapitalist sisteme siyasi ve kültürel katılımı, ekonomik katılımlarının zorunlu bir tamamlayıcısıdır (Green 1993). Dolayısıyla örneğin emeğin yalnızca mecburi bir şekilde kapitalist sistemin dayatması olan tüketim çarkına dahil olması, sistemin devamlılığı için yeterli değildir. Rızanın yeniden üretilebilmesi için tüketime algılanışının dönüştürülmesi gerekmektedir. Tüketim eylemi, sınıf hegemonyasının yaydığı değerlerle süslenmeli ve sosyal alanda görünür olmanın ya da mutluluğun kaynağı olmalıdır. Bu sayede tüketim bir dayatma olmaktan çıkarak kişilerin kendi rızalarıyla, kendilerini gerçekleştirdiklerine inandıkları bir eylem olacaktır.

Marx ve Engels’e göre egemen sınıfın düşünceleri her çağda egemen düşüncelerdir. Yani toplumun maddi gücü olan sınıf aynı zamanda toplumun egemen entelektüel gücüdür (Marx ve Engels 1947, 39). Çünkü egemen gücün entelektüel olarak bağımlı grupları etkileyememesi, ekonomik egemenliğini uzun vadede devam ettiremeyeceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle sınıf hegemonyası, kapitalist sistemin sürekliliği için bağımlı kümelerin rızasını inşa etmek zorundadır. Rızanın üretimi sürecinde kullanılan hegemonya aygıtları da emek üzerinde etki göstererek rızayı inşa etmektedir. Böylelikle kapitalist sistemin eşitliksiz, acımasız ve sömürgeci yapısının yanında belirli avutucu aygıtlar yerleştirilebilmektedir. Bu sayede sınıf hegemonyasının ve kapitalizmin bazı unsurları emek tarafından görmezden gelinerek, fark edilmeyerek, alışıla gelmiş ya da güçsüzce itiraz edilerek sürdürülmeye devam etmektedir.

Neoliberal politikalarla birlikte emeğin sömürsünün ve güvencesizliğinin artmasına karşın Türkiye’de bu politikalara rıza gösterilmesinin de nedeni budur. Hegemonyanın aygıtları sistemin acımasızlığını ve neoliberal politikaların yıkıcı etkilerini örterek sınıfın rızasını ya da zorunluluğunu üretmeye devam etmektedir.

3.3.1 Kapitalizmin Alternatifsizliği Algısı ve Değerlerinin İçselleştirilmesi

Sınıf hegemonyasının, emeğin rızasını sürdürmek için kullandığı aygıtlardan birisi kuşkusuz var olan sistemin değişebileceği düşüncesinin akla bile gelmeyecek şekilde görünmez kılınması ve bu sayede sistemin bütününe kabul ettirilmesidir. Emek sınıfının, doğdukları andan itibaren içinde yaşadıkları kapitalist sistemin alternatifi olmadığı

konusunda kolay ikna olmaları şaşırtıcı gelmemelidir. Sistemin alternatifsizliği fikri hegemonya tarafından zihinlere işlendiği kadar, tarihsel deneyimler tarafından da doğrulanıyor gibi görünmektedir. Çünkü kapitalizm dışında denenen ekonomik sistemler ya geniş coğrafyalarda başarılı olamamış ya da kapitalizmle eklemlenerek varlığına devam etmiştir. Ancak kapitalizme, dolayısıyla da sınıf hegemonyasına karşı bir hegemonyanın/sistemin kalıcı olarak kurulamadığı açıktır.

Elbette dünyada sosyalist ekonomik sistem uygulayan ve toplumlarının bilinçleri bu doğrultuda şekillenen devletler vardır. Ancak kapitalist sistemin nüfuz alanıyla kıyaslandığında bu etki oldukça rekabetten uzak kalmaktadır. Üstelik kapitalizm yalnızca üst yapıyı ilgilendiren bir ekonomik sistem değildir. Kapitalizmin yaydığı düşünceler, yaşam tarzları ve kültür anlayışları hangi ekonomik sistem altında yaşadığı fark etmeksizin bütün insanlara ulaşmaktadır. Kapitalist sistemin etkinliğini artıran da budur. Dünya üzerindeki hemen herkesin kapitalizm ve değerleri hakkında bir fikri vardır.

Kapitalizmin toplumlar tarafından kabul görmesinin nedeni sıklıkla insan doğasına olan uygunluk temel alınarak yapılan açıklamalardır. Bu açıklamalara göre insan; kendi çıkarını başkalarınınkinden önde tutan, daha çok para kazanmak isteyen, bulunduğu statünün yukarısına tırmanmaya çalışan bir yapıya sahiptir. Milanovic'e göre de günümüzde kapitalizmden başka bir sistem kalmamıştır. Ve sistemin başarısını sağlayan şey, insanların yaşam standartlarını yükseltme amacının, kapitalizmin temeline ve para kazanmanın talep edildiği ideolojisine uymasındır (Begovic 2019, 127). Kemal Aydın kapitalizmi birikim sürecini tek amaç olarak insanlıktan önemli gören ekonomik-politik bir sistem olarak tanımlamaktadır. Ona göre birikim sürecinin talep ettiği koşullar, kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan farklı toplumsal katmanlar tarafından, kabul edilmesi ve uyulması gereken zorunluluklar olarak algılanmaktadır (Aydın 2012, 24). Ancak kapitalizmin açıkça özel mülkiyetin sahipliğini bir gruba vererek diğer toplumsal grubu da bu eşitsizliğe razı edebilmesinin bir açıklaması olmalıdır.

Kapitalizm ortaya çıktığından beri çeşitli dönemlerde krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Fakat bu krizlere rağmen sistem kendini her daim yenileyerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Literatürde sistemin kendisini krizlerden sağ çıkarabilmesinin iki temel nedeni üzerinde durulduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, kapitalist sistemin toplumun en küçük birimlerine kadar işlemiş ideolojisi ve kültürüdür. Kriz anlarında, toplumların alım gücü dramatik bir şekilde düştüğünde, işsizlik oranları kontrol edilemez oranlara yükseldiğinde bile kapitalist sistem kendi içinde yaptığı iç sorgulamalar ve düzenlemelerle etkinliğini sürdürmüştür. Çünkü yaşanmış bütün toplumsal muhalefetlere ve devrimlere

rağmen kapitalizm ‘...insanın ‘doğa’sına seslenmeyi, daha açık bir ifade ile ‘özgürleşme’ ve ‘sahip olma’ duygularına hitap etmeyi, diğer bütün sistemlerden daha iyi becermektedir (Aydın 2012, 30).’ Sınıf hegemonyası; kapitalizmin insanın yaşama güdüsüne, daha fazlasına ve daha iyisine sahip olma isteğine uyan vazgeçilemez bir yönü olduğu düşüncesini üretmektedir. Bu düşüncenin farkına varılarak veya fark etmeksizin karşılık bulması da hegemonyanın devamlılığına hizmet etmektedir.

Sistemin krizlerden çıkmasını sağlayan diğer bir şeyse kapitalizmin katı, yorumlanamaz bir özelliğe sahip olmamasıdır. Kapitalist sistem krizlerini kabullenip çözümler getirebilecek esnekliğe sahiptir. ‘*Kapitalist sistemin en önemli meziyeti ve ‘geçmişteki başarıları’nın sırrı, piyasa ilişkileri içinde teşekkül eden bu ‘esneklik’te aranmalıdır* (Scitovsky 1980).’ Dolayısıyla kapitalizmin krizlerinden revize olarak yeniden doğmasının ve başka sistemlerin onun yerini alamamasının temel nedenleri bu olarak görülmektedir. ‘...kapitalizm, ciddi kusurları / arızaları olmakla birlikte ‘vazgeçilemeyen’ bir ekonomik-politik sistemdir. (Aydın 2012, 37)’

Diğer ekonomik sistemlerin kendilerine nüfuz alanı yaratamaması ve kapitalizmin küllerinden yeniden yeniden doğması, kapitalizmin alternatifsiz bir sistem olduğu algısını emeğin zihnine kazırmaktadır. Kapitalizmin alternatifsiz görülmesi Sallach’a göre toplumsal bir muhalefetin oluşmasını durdurmakta ve kontrol aşaması sorgulanmadan sürdürülmektedir (Sallach 1974, 42) .

Ancak burada yapının sorgulanmasının ve hatta sınıfsal bir bilincin oluşup sistemin karşısında durulmasının da sonucunun ne olacağı belirsizliğinin bulunduğu da altını çizmek gerekmektedir. Ahmet Rasim Kalaycı, ‘...benzer konumda olanların, sorunların çözümü konusunda bir araya gelişleri, çözüm arayışları ve haklarını savunabilecek kurumlar oluşturabilmeleri, belirli bir çabayı ve bilinç düzeyini gerektirir (Kalaycı 2018).’ demektedir fakat bu bilince ulaşmanın zorluğu bir yana, bilince ulaşıldıktan sonra da sorunların çözümünün ne olacağı sorusunun cevabı bir muammadır. Eşitsizlik ve sömürülme bilincine sahip olmak, kapitalist sistemin karşısına bir alternatifin koyulabilmesini sağlayamayacaktır. Sorunların çözümü için ortak bilinçle bir araya gelinecek ancak sorunların tamamen çözülmesini sağlayacak olan kapitalist sistemin sonlandırılması gerçekleştirilemeyecektir. Çünkü bu, hem daha önce denenmiş ve başarıya ulaşmamış bir yoldur hem de insan yapısının ve özel alanın derinlerine kadar işlemiş bu sistemin kaldırılıp atılması o kadar da kolay bir süreç gibi görünmemektedir. Sınıf hegemonyası kapitalist sistemin devamlılığı için bu söylemleri tekrar tekrar üretmeye ve toplumsal zemine yaymaya devam etmektedir. Gerçekten bir alternatif sistem var mıdır, bu

alternatif sistem sorunların çözümü için yeterli olacak mıdır, alternatif sistem uygulandığında kişiler en azından mevcut sosyo-ekonomik konumlarını koruyabilecek midir, bu alternatif sistem başarıya ulaşacak mıdır? Bütün bu sorular ortak bilinçle hareket etmeye çalışan emek sınıfının aklına gelmesi muhtemel -ya da hegemonya tarafından kulaklarına fısıldanan- sorular olacaktır.

Burada incelenmesi gereken diğer husus, emeğin lehine olmadığı temel mantığından belli olan bir sistemin yine emek tarafından nasıl içselleştirildiğidir. Alternatifsizlik algısı, bu içselleştirmeyi destekliyor gibi görünmektedir fakat sistemin bir parçası olabilmenin tek itici gücü de alternatifsiz kalınması değildir. Emeğin sistemi içselleştirmesinin ve sistemin bir parçası olmasının doğal bir süreç içerisinde gerçekleştiği düşünülebilir. Öyle ki, doğmak bu sürecin ilk adımı gibidir. Kişi, kapitalist bir dünyanın içine doğar ve bu sistemi ve sistemin düzenlediği her şeyi görerek büyür. Bir çocuk; anne ve babasının çalıştığına şahit olarak, çalışarak kazanılan paranın çeşitli temel tüketimlerin ya da aktivitelerin gerçekleştirilmesinde kullanıldığını görerek, para kazanılmadan küçük aile biriminin bile sorunlarla karşılaştığını algılayarak büyür. Dolayısıyla acımasız kapitalist sistemin değerleri doğuştan öğrenilmiş fakat aynı zamanda da içselleştirilmiş olur.

Sosyal alanlar, devlet çatısı altında var olan sistemler, toplumsal birimler, tüketim anlayışları ve en önemlisi de kişilerin öznel yargıları kapitalist sistem tarafından şekillenir. Kişilerin bu sistem içerisinde büyümüş olduğu göz önüne alınırsa, içselleştirmenin de olağan bir süreçten geçtiğini anlamak mümkün olacaktır. Bir çocuğun ebeveynleri çalışıp para kazanıyorsa ve bu sistem içerisinde hayatta kalmanın ve mutlu olmanın yolu buysa, kapitalizmin eşitsizliği doğurduğunu algılamak uzun sürecektir. Kapitalist sistemin değişmesi gerektiği bilincine ulaşmak ve değiştirilebileceğine inanmaksa belki de hiç mümkün olmayacaktır.

Türkiye’de yetişen her bireyin kapitalist sistemle yüz yüze kaldığı an eğitim sürecinin başlamasıdır. Kişiler iyi eğitimler almak için çabalamaktadır fakat bunun asıl nedeni, bilinci tam olarak oluşmamış gençlerce kavranamamaktadır. Donanımlı bir eğitim, iyi bir iş anlamına gelmektedir; iyi bir iş de rahat, lüks, mutlu bir yaşam. Dolayısıyla sistemin içselleştirilmesi ve rızanın üretilmesi süreç içinde ilerlemeye devam etmektedir.

Kişilerin var oldukları andan itibaren dört bir yandan kapitalist sistemce kuşatılması anlaşılabilceği üzere çaresiz bir içselleştirmeye yol açmaktadır. Var olan sistem budur. Bu sistemin zaman zaman eleştirilmesi, ürettiği eşitsizliklerin algılanması, bu eşitsizliklere karşı çıkmaya çalışılması bu süreç içerisinde gerçekleşebilecek şeylerdir. Ancak kapitalizmin kurulup sistematikleştiği dönemden beri bütün krizlerine rağmen ayakta kalmasını sağlayan

faktör, sistemin kurtarılması için atılan adımlara kapitalist toplumdan cevap geliyor olmasıdır. Kapitalizm kendine güvenen, daha fazlasını elde etmek isteyen, bu amaç için çalışan ve kendini bu sistem içerisinde gerçekleştirmeye çalışan insanları ödüllendirdiğini, geri kalanlarınsa bu sistem içerisinde kötü bir hayata mahkum olacağını sürekli olarak hatırlatmaktadır. Üstelik kapitalist sistem bunu açık açık üstlenerek değil hayatın doğal akışı içerisinde hiçbir sorumluluk almadan yapmaktadır. İdeolojilerin özelliği, insanlara ideolojinin düşüncelerini kendi fikirleriymiş gibi hissettirerek aslında zorla benimsetmeleridir (Althusser 2003, 104). Dolayısıyla emeğin kapitalist sistemin bir parçası olmaya istekli olması kadar doğal bir şey yoktur.

İnsan doğasının zaten bu sisteme uygun bir yapıda olduğunu belirterek açıklamak kolaydır. Liberal düşünceden kaynağını alan sınıf hegemonyası, kapitalizmin devamlılığı için ürettiği söylemlerini liberal düşünceye dayandırarak gerçekleştirmektedir. Liberal düşüncenin temelinde, (Çetin, 222) ekonomik çıkarları yönünde davranış sergileyecek homo economicus ve çeşitli eylemleri kendi çıkarlarına döndürebilecek faydacı bir insan tanımı vardır. Dolayısıyla kapitalizmin sürdürülmesine yönelik argümanlar da buradan hareketle üretilmektedir. Örneğin liberalizmin öncü isimlerinden olan Adam Smith bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek toplumsal çıkarlara da hizmet ettiğini belirterek insan doğasının çıkarıcı yönünü meşrulaştırmaktadır; aynı şekilde David Hume da aklın kişisel fayda amacı taşıdığını ve faydacılığın insan doğasının bir parçası olduğunu belirtmektedir (Çetin, 220). Bireyselliğe dayalı kapitalist sistemin devamlılığı, faydacı/bencil insan doğası kabulüyle sağlanmıştır ve sınıf hegemonyası bu düşüncüyü günümüzde de üretmektedir. Fakat bu insan doğası yaklaşımının gerçekliği elbette tartışılmalıdır. Çünkü belki de kapitalizm insan doğasını değiştirerek kendi çıkarlarına uygun hale getirmiş ya da insan doğasında var olan hayatta kalma güdüsünü körükleyerek istediği insan modelini oluşturmuştur. Hangi durum geçerli olursa olsun emeğin de toplumsal grupların geri kalanı gibi iyi bir yaşam beklentisine sahip olduğu açıktır.

'Burjuva kapitalizminin inanç sistemi ve ideolojisi kitleler için özlenen idealler veya şeylerin doğal düzeni diye takdim edilmektedir. (Çakır 2020, 40)' Ve bu takdim öyle ya da böyle emek tarafından karşılık bularak yaşamın temelleri haline gelmektedir. Emeğin temel tüketim ihtiyaçlarını gidermeye çalışması da daha lüks bir yaşam hedeflemesi de normaldir. Çünkü kapitalist sistemin içinde yaşamak kişileri öznel bir tüketme sürecine mecbur bırakmaktadır. Emeğin hemen her birimi de bu mecburiyeti kendi mecburiyetleriymiş gibi algılayarak sistemin sunduğu bütün yaşam ve tüketim olanaklarını elde etmeyi en azından denemeye çalışmaktadır. Çünkü kapitalizm emeğe şunu söylemektedir; *'Bugün*

‘zincirlerinden başka kaybedeceğin hiçbir şey kalmamış’ olabilir, fakat yarın kazanacağın bir şeyler mutlaka var (Aydın 2012, 30).’ Dolayısıyla sistemin içinde bir şeyler kazanmazsa ya da en azından kazanmak için çabalamazsa kaybedeceğini bilen emekçiler, sistemin parçası haline gelmiş olur.

Kapitalizmin emekçiler tarafından içselleştirilmesi kuşkusuz sistemin başarısıdır. Başarmıştır çünkü kapitalizm insan hayatının her noktasını organize ederek yanlış bilinçler ağı oluşturmuştur. Sistem, içerisinde var olarak elde edilebilecek sonsuz seçenek sunmaktadır. Ve sistemin emek tarafından içselleştirilebilmesi için bu seçeneklerin herkese ulaşabilir görünmesi sağlanmaktadır. Kişiler eğer yeterince çaba gösterirlerse pek çok şeyi satın alabilecek, dünyayı gezebilecek, eğlenebilecek, deneyimleyebilecek, öğrenebilecek kısacası ‘yaşamaya değer’ bir hayat sürebilecektir. Eğer aksi olursa ve sistem kabullenilmez, gereklilikleri yerine getirilmezse kapitalizmin asıl karanlık yüzü ortaya çıkacaktır. Kalaycı’ya göre de kapitalizmin başarısı seçeneklerin toplumdaki herkesin ulaşımına açık tutulmasına rağmen bunlara ulaşabilenlerin hep daha güçlü ve servet sahibi olanlar olduğunun hissettirilmesidir (Kalaycı 2018). Dolayısıyla belirli bir ekonomik-sosyal-kültürel seviyeye ulaşmak asla yeterli değildir çünkü kapitalist sistemin sunabileceği daha yüksek değerler her zaman mevcuttur.

Kapitalizm hem para kazanmayı teşvik eden kurumsal bir temeli hem de sürekli para kazanmayı kabul edilebilir bir yaşam biçimi olarak gören bir zihniyeti içerir (Goldsmith 1977, 66). Ve bu zihniyeti sebebi ne olursa olsun kabul eden emeğin kendisidir. Emeğin kabullendiği bir alternatifsizlik algısı vardır. Ve bu algı kapitalizmin iyi bir yaşam için şart koştuğu basit şeylerin cazibesiyle birleştiğinde ortaya sistemin içselleştirilmesi ve sınıf hegemonyasının devamlılığı çıkmaktadır. Garson, başka çekici modellerin olmaması nedeniyle sisteme duyulan memnuniyetin derinliksiz ama kalıcı bir şekilde sürdürüldüğünü belirtmektedir (Garson 1973, 164).

Bu alternatifsizlik algısının yanında kapitalizm, *‘...iyi yaşayabilmenin, başarılı olabilmenin, beklentilerini karşılayabilmenin neredeyse tek yolunun, servete, statüye, mal-mülke, gelire, tüketime ve gösterime bağlı olduğunu, bizlere kabul ettirecek kadar da güçlü mekanizmalar...’* (Kalaycı 2018)’ kullanmaktadır. Yani emek sınıfı, çalışmak dışında bir seçenek sunulmadığını fark ederek sistemi içselleştirmekte ve içselleştirdikçe de sahip olduğu ayrıcalıklar hoşuna gitmektedir. En nihayetinde kişinin ailesini geçindirebilmesi, kirasını ve faturalarını ödeyebilmesi, tatile gidebilmesi ya da sosyalleşebilmesi kötü yorumlanabilecek şeyler değildir. Dolayısıyla kapitalist sistem, kişiler için cazip olacak her

şeyi kullanarak katılımcılığı çok basit bir ön koşul olarak göstermektedir. Dolayısıyla iyi bir yaşam için tek yapılması gereken sistem karşısında direnmemektir.

Ahmet Rasim Kalaycı, kapitalizmin gücünün kitlelerin bilince ulaşamaması ve kapitalizmin yarattığı yanlış algılar yüzünden kişilerin birbirlerini rakip olarak görmesi olduğunu belirtmektedir (Kalaycı 2018). Emekçilerin birbirleri için rakip olduğu doğrudur ancak durumun bundan farklı olması da beklenebilecek bir gelişme gibi görünmemektedir. Eğer ki bilince rağmen sınıf hegemonyasına bir son verilip kapitalizm gibi toplumun her noktasına değebilecek bir alternatif sistem üretilmiyorsa, rekabet etmekten ya da para kazanmayı arzulamaktan başka seçeneğin olmadığı söylenebilir. Ancak emeğin eşitsiz durumun ya da sömürünün farkında olmaması pek de mümkün değildir. Emekçilerin pek çoğu kapitalizmin yaşattığı eşitsizliğin bilincine sahiptir. Crehan'a göre de ezilenlerin dünyayla ilgili düşünceleri vardır fakat bu düşünceler dağınık ve birbiriyle uyuşmayan yapıdadır (Çakır 2020, 41).

Bu tasavvurun tam olarak resmedilememesinin nedeni alternatifsizlik algısı olarak görülebilir. Fakat başka bir açıdan bakacak olursak sistemin içinde bireyin kendi kendine var ettiğini sandığı ve elde ettiği bütün nicel-nitel değerlerin, sistemi değiştirmeye çalışmaktan daha kolay ve cazip geliyor olabilmesi de mümkündür. Emeği bilinçsiz olmakla ya da boyun eğmekle suçlamak kolaya kaçan bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle bilinçle sisteme karşı hareket edildiğinde kurulabilecek olası yeni sisteme dair sorular karşısında kapitalizmin sunduklarını içselleştirmek daha rasyonel görünmektedir. İşte kapitalizmin en büyük başarısı da bu algının kabul ettirilmesidir.

Zeki Duman kapitalizmin sömürücü, rekabetçi ve çatışmacı bir yapısı olduğu kadar devrimci ve ilerlemeyi teşvik eden tarafları da olduğunu belirtmektedir (Duman 2016, 20). Ve bu sayede kendini alternatifsiz gibi göstererek emekçilerin kişisel hayatının, bilincinin ve psikolojisinin derinlerine işleyerek toplumdaki özel ve kurumsal alanları dönüştürmüştür. Sınıf hegemonyasının kendi değerler bütünü ve ideolojisi emek tarafından içselleştirilmiştir ve hegemonya emeğin bu sistemin bir parçası olmasıyla devam ettirilmektedir. Çünkü kapitalizm *'...başkalarıyla olan ilişkilerimizi, kendimize dair algımızı ve maddi dünyadaki kapasitelerimizi, uygulamalarımızı ve eylemlerimizi şekillendiren bir belirli yaşam tarzı'* dir (Cole ve Ferrarese 2018, 105). Ya da algılarımız sınıf hegemonyası tarafından kapitalizmi böyle tanımlamamız konusunda yanıltılmaktadır.

3.3.2 Tüketim Kültürünün Emek Sınıfını Etkisi Altına Alması

Sınıf hegemonyasının emek üzerinde kullandığı ve kapitalist sistemin devamlılığına hizmet eden en önemli araçlardan biri tüketim kültürüdür. Bu kültür, tüketim alanı içerisinde hem mallar hem de ihtiyaçlar kullanılarak, çeşitli kültür özellikleri olarak egemen elit kitleden toplumun diğer katmanlarına geçmektedir (Baudrillard 2004, 70). Dolayısıyla sürekli dönüştürülen ve yeniden yaratılan tüketim algısı, hegemonyanın kullanmakta olduğu bir araçtır. Kapitalist sistemin dayanağı olan tüketim, beraberinde sermaye birikiminin ve sınıf gücünün yeniden üretiminin yapısal koşullarını sağlamış olmaktadır (Duman 2016, 22). Tüketimin devamlılığının sağlanması, üretimden elde edilecek gelire ve bu sürecin sorunsuz işlemesine dayanan kapitalist sistem için hayati bir öneme sahiptir. Üretim ve tüketim döngüsünün sektöre uğraması, sınıf hegemonyasında sorunlar yaşanmasına neden olacaktır.

Tüketimin devamlılığı kapitalizm için o kadar hayati bir gerekliliktir ki toplumun geniş kesimlerinin alım güçlerinin düşmesi, ortaya refah devleti anlayışını çıkarmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra daralan hane halkı gelirleri ve üretimi krize sokan alım gücü düşüklüğü, kişilerin tüketim için desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Bu sayede savaş sonrası alım gücünün artırılması desteklenerek üretilen ürünlerin elden çıkarılması sağlanmıştır.

Yeme-içme, barınma, ısınma, giyinme gibi temel tüketim türlerinin varlığı, kapitalist sistemi ve dolayısıyla hegemonyanın gücünü besleyen zorunluluklardır. Sadece bu zorunlu tüketim kalemlerinin varlığı bile sınıf hegemonyasının rızayı üretmesine yardımcı olmaya yetebilmektedir. Çünkü ekonomik durumu ne olursa olsun her emekçi yemeye, içmeye, barınmaya ve giyinmeye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla temel/zorunlu tüketimin her zaman sürdürüleceğini düşünürsek, tüketimin de aynı şekilde hegemonyanın başat aracı olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Günümüzdeyse tüketim anlayışının geldiği nokta temel tüketimin gerçekleştirildiği sınırlı anlayıştan oldukça uzaktır. Baudrillard'a göre 19. yüzyılda endüstriyel sistem tarafından üretici olarak sosyalleştirilen toplumsal gruplar, zamanla tüketim çerçevesindeki eylem ve düşünce tarzları içinde sosyalleştirilmeye başlanmıştır (Baudrillard 2004, 96). Dolayısıyla modern kapitalist sistemle birlikte, üretim odaklı stratejiden tüketim odaklı stratejiye geçilmiştir.

Frankfurt Okulu temsilcilerinden olan Adorno, Benjamin, Horkheimer, Habermas, Marcuse gibi düşünürlerin tüketim toplumu ve kültür endüstrisi üzerine çalışmaları vardır (Kellner 1989, 147). Frankfurt Okulu'na mensup düşünürler sayesinde özellikle 20. yüzyılda yeni boyutlar kazanan tüketim anlayışı sistematik bir şekilde incelenebilmiştir. Okulu bu

konular üzerine eğilmeye iten şey toplumun başlıca unsuru olan hegemonya ve ikna süreçlerinin kültürel yönü olmuştur (Şan ve Hira 2020, 324). Kültürün bu okula mensup teorisyenler tarafından endüstri olarak adlandırılmasının nedeni, tüketim anlayışının sermayenin ihtiyaçları doğrultusundan değil de toplulukların ihtiyaçlarına yönelik gerçekleştirildiği algısının yaratılmış olmasıdır (Şan ve Hira 2020, 329). Dolayısıyla kültür endüstrisi kavramı tüketimin bir meta olarak toplumlara dayatılmasını işaret etmektedir.

Ayşe Buğra'ya göre '*...nesnel olan ihtiyaçlar, zorunlulukla öznel olan isteklerden ve tercihlerden ayrılmaktadır* (Buğra 2003, 30).' Fakat hegemonya, kapitalist sistemin sürekliliği için yeni bir tüketim kültürü yaratarak ihtiyaçların, isteklerin, tüketimin ve bunlara bağlı pek çok şeyin algılanışını değiştirmiştir. Zamanla arzular isteklere, istekler ihtiyaçlara, lüks mallar gerekli mallara, gerekli mallar da standart ihtiyaçlara dönüştürülmüştür (Yanıklar 2010, 26).

Tüketimin algılanışında kategorilerin yavaş yavaş ortadan kalkması, bireyleri çok daha kolay ikna edilebilir bir hale getirmektedir. Çünkü artık hangi malın tüketiminin zorunluluktan, hangisinin isteklerden kaynaklanarak gerçekleştirildiği kişiler tarafından anlaşılamamaktadır. Frankfurt Okulu düşünürlerinden olan Marcuse de toplumun tüketim kültürüyle yaşıyor olmasının, kişileri satın almaya mecbur hissettiren sahte ihtiyaçlar ürettiğini belirtmiştir (Şan ve Hira 2020, 334). Bu sorunu daha da derinleştiren şey ise tüketim işleminin nedeninin ya da kaynağının bireyler tarafından umursanmamaya başlamasıdır. Tüketim; zorunluluk, ihtiyaç veya istek muhakemesi yapılmadan gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla ihtiyaçlar bir taraftan öngörülemez ve doğal olmayan bir özellik kazanırken diğer yandan da sermaye birikiminin sürekli olarak attırılmasının ana koşulu olmuştur (Yanıklar 2010, 26).

Tüketim alışkanlıkları artık temel ya da gerçek ürünlerin ötesine geçerek sınırsız bir hal almıştır. Tüketim kültürü, bireylerden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmıştır fakat en çok bireyleri etkilemektedir. '*...modern toplum yaşamı ihtiyaçların farklılaşmasını onaylayarak maddi açıdan daha iyi durumda olmayı, en üstün insani değerlerden biri haline getirmiştir* (Yanıklar 2010, 27).' Hegemonya, kapitalist sistemin sorunsuz işlemesi için tüketime bakışı bu şekilde değiştirmiş ve sürece dair yeni bir kültür yaratmıştır. Yani tüketim aygıtının asıl amacı bireylerin ihtiyaçlarının ön planda tutulması veya bu ihtiyaçların karşılanması değil, üretilen mallardan kâr elde edilmesi temeli üzerine kurulu kapitalist sistemin yürütülmeye çalışılmasıdır (Yanıklar 2010, 32). Anlaşılabileceği gibi bu durum, sistemi ihtiyaçların doyuma ulaşması ya da onların yeteri kadar uyandırılmaması tehditleriyle karşı karşıya bırakmaktadır (Slater 1997). Cengiz Yanıklar'a göre kapitalist sistemin temel süreçlerinden

biri insanları metaya sahip olabilmeleri için sürekli çalışmaya devam etmeleri noktasında ikna etmektir (Yanıklar 2010, 28). Tüketimi, sınıf hegemonyası tarafından kullanılan bir rıza aracı yapan şey de tam olarak budur. Emekçiler sosyal, kültürel, ekonomik, toplumsal konumları ne olursa olsun tüketmek için çalışmaya rıza göstermekte ya da rıza göstermeye mecbur bırakılmaktadır. Tüketim çoğu zaman bireylerin kendi istekleriyle gerçekleştirdikleri bir eylemdir fakat tüketim ağını bu kadar genişletip hegemonik bir araç haline getiren şey, kapitalist sistemin ihtiyaçlarıdır.

Tüketim, kelimesi TDK'ye göre 'Üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanması.'¹³ anlamına gelmektedir. Fakat artık, '*Daha fazla tüketim malının talep edilmesi anlamında ihtiyaçlar ilke olarak sınırsız olmalı ve nihai olarak karşılanmamalıdır* (Yanıklar 2010, 26).' Zaten tüketim ihtiyacını sürekli olarak yeniden üreten şey de bu ihtiyaçların karşılanamaması duygusudur. Marx'a göre gerçek olan tek ihtiyaç paraya duyulan ihtiyaçtır. Kapitalist piyasa şartları düşünüldüğünde para ihtiyacının giderilmesiyle bu ihtiyaç için döngüsel olarak bir teşvik sağlayabilecek yeni ihtiyaçlarının yaratılması ile mümkündür (Marx 2000, 125). Tüketim aracının asıl amacı da doyuma ulaşması mümkün olmayan talepleri harekete geçirmek ve kişileri vazgeçilmez birer tüketici yapmaktır (Duman 2016, 17).

İhtiyaçların, isteklerin, zorunlu veya lüks tüketimin sınırlarının belirsizleştiği modern kapitalist dünyada, tüketim açısından ürün çeşitliliğinin artmasıyla bir genişleme yaşanmıştır. Bu çeşitlilik sayesinde yeni ihtiyaçlar ya da arzular üretilirken sürekli yenilenen ürün çeşitlilikleriyle bu hisler canlı tutulmaktadır. Örneğin tekstil sektörünün öncülüğünü yapan moda kavramı, her sezonda kendisine yeni bir form bularak ortaya çıkmakta ve bireylerin sözde yeni giyecek ihtiyacını tetikleyerek tüketime teşvik etmektedir. Bu tüketim algısı öylesine içselleştirilip dönüştürülmüştür ki giyinme, temel bir ihtiyaç olmaktan çıkmıştır. Artık, bireylerin kendilerini ifade ettiklerini düşündükleri yeni tür bir zorunluluk olmuştur. Ancak bu zorunluluk hissinin kaynağı geleneksel giyinme ihtiyacı değil, daha yenisini veya daha farklısını giyme ihtiyacıdır. Dolayısıyla bu tüketim anlayışının yanlış bir algıyla ortaya çıktığı ancak garipsenmediği açıktır.

Tüketim kültüründe çeşitlilikler yalnızca ürünlerle sınırlı değildir. Ürünlerdeki çeşitlilik ihtiyaçların, isteklerin çeşitlenmesine; ihtiyaç ve isteklerin çeşitlenmesi de refah anlayışında çeşitlenmeye neden olmuştur. Piyasa ekonomisi benzersiz ölçekte bir refah üretilmesine yol açmıştır (Duman 2016, 18). Rahat ve verimli bir yaşam anlamına gelen

¹³ Türk Dil Kurumu

refah, günümüzde sınırları çizilemeyen bir noktaya ulaşmıştır. Bu nedenle genel bir refah tanımı yapabilmek artık mümkün değildir. Toplumun refahından değil, bireyin refahından bahsedilebilmektedir. Çünkü kimisi için refah yalnızca temel ihtiyaçları olarak belirlediği yeme, içme, giyinme ve barınma anlamına gelirken kimileri için lüks yaşamın ve sürekli olarak ürettiği yeni ihtiyaçların/isteklerin karşılanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tüketim kültürüyle birlikte refahın da çeşitlendiğini ve bireysel olarak farklılaştığını belirtmek gerekmektedir.

Tüketim kültürünün günümüzde zorunlu hale getirdiği üretimin sınırsız çeşitlenmesi, toplumsal düzeyde bir tüketim gerçekleşmesini sağlamaktadır. ‘...tüketim ve tüketimin yarattığı kültür, küresel ölçekte toplum katmanlarının neredeyse tümüne yayılmış durumdadır (Duman 2016, 23).’ Piyasada her gelir düzeyine hitap edebilecek ve bu grupların dikkatini çekerek tüketimi teşvik edebilecek ürünler bulunmaktadır. ‘Nesnelerin niceliğinin artışı, insanın boyunduruğu altında olduğu dışsal güçler dünyasının genişlemesi demektir ve her yeni ürün... yeni bir potansiyeli temsil eder (Marx 2000, 125).’ Tüketim kültürünün bu denli geniş nüfuz alanına sahip olmasının nedeni de budur. Ürün çeşitliliği, kapitalist sistemin tüketicilerinden yana bir endişesi olmamasına ve üretilen malların mutlaka elden çıkarılacağı bir sistemin yerleşmesine yardımcı olmuştur. Dolayısıyla üretimin potansiyeli genişledikçe tüketimin potansiyeli de gelişmeye teşvik edilmektedir.

Bireyler tüketim kültürü içinde sonsuz bir döngüde ihtiyaç veya istek üretebilmektedir. Bu algının yerleşmesini sağlayan şeyse bu ihtiyaç ve isteklerin oluşmasının normal karşılanmasıdır. Tıpkı ürün çeşitliliğinin kabullenilip talep edilen bir şey haline gelmesi gibi bireylerin sonsuz tüketim sürecine sahip olması da normal görünen bir durum olmuştur. Bunun yerine anormal sayılan hareket Corrigan’ın da belirttiği gibi daha fazla tüketmeyen ve buna dair bir istek duymayan kişilerin olmasıdır (Corrigan 1998). Tüketim kültürü o kadar zihinlere yerleşmiş bir sistem kurmuştur ki toplumdaki bireylerin temel yaşam aktiviteleri tüketim üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla hegemonya kendi sisteminin devamlılığı için ürün çeşitliliğinin asıl nedenini nasıl görünmez kıldıysa, tüketimin sürekliliğini de görünmez kılarak bireylerin kendilerini özgür tüketiciler sanmalarını sağlamıştır. Bu da tüketimin çekiciliği üzerine kurulmuş bir yanlış algı sürecidir. İçi boşaltılmış bir kültürün tüketimle doldurulmaya çalışılması, kişilerin içinde bulundukları koşullara ses çıkarması önündeki en önemli engeldir (Duman 2016, 23). Çünkü tüketimin, kişilere mutluluğu ve yaşamda var olmayı hissettiren daha öznel ve psikolojik yönleri de vardır.

Sınıf hegemonyasının aracı olan tüketim, toplumdaki bireylerin benzerlikleri kadar farklılıklarının da öne çıkmasını istemektedir (Duman 2016, 17). Ekonomik, sosyal, statüsel, kültürel farklar üretimin ve dolayısıyla da tüketimin çeşitlenmesini sağlayacaktır. Bu açıdan, farklı taleplerin olması tüketimin devamlılığı açısından önem teşkil etmektedir. Fakat aynı zamanda tüketicilerin duygu, düşünce ve tutumlarının standartlaştırılması da beklenmektedir. Çünkü standartlaşan ve bilindik hale gelen duygu ve düşüncelerin başkaları tarafından yönlendirilebilmesi çok daha kolay olacaktır (Duman 2016, 24). Frankfurt Okulu teorisyenlerinden olan Adorno'ya göre kültürün bir endüstri olarak düşünülmesinin nedeni de kültürel ürünlerin standartlaştırılması ve dağıtım tekniklerinin rasyonelleştirilmesidir (Adorno 2003, 78). Tüketiciler üzerindeki bu dengenin gözetilebilmesi ürünlerin elden çıkarılabilmesi ve hegemonyanın sürekliliği için önemlidir. Ürünlerin standart bir talep zemininde çeşitlendirilmesi ve her zaman öncelikli olarak tüketilmelerinin garanti altına alınması gerekmektedir. Bu nedenle ürünlerin işlevi, kullanım kolaylığı, verimliliği gibi unsurlar her zaman ikinci plana atılmaktadır.

Tüketim arzusu '*...hangi tüketim malı veya hizmet için duyularsa duyulsun, özellikle temel ihtiyaçlar karşılanabildikten sonra – ama zorunlu olarak karşılanabilmeleri koşuluna da bağlı değildir-mal ve deneyimlerin satın alınması için sürekli olarak kendisini hissettirecektir* (Yanıklar 2010, 26).' Bu arzunun bu kadar yoğun ve hayati bir noktaya gelmesinde tüketimin toplumsal alanda var olmanın, görünür olmanın koşulu olarak algılanmasının etkisi büyüktür. Bireyleri sürekli olarak ihtiyaçlar ve istekler üretmeye iten şey toplumsal olarak devam ettirilen tüketim sürecinin gerisinde kalma korkusudur. Çünkü bireyler tüketmeyi ve benzer olmayı sosyalleşmenin temel şartı olarak algılamaktadır. Toplumsal alanda ya da bireysel düzeyde kişilerin kendini değerli, toplumdaki üst sınıfa mensup, modayı ve gelişmeleri takip eden, özenli görünmesinin ve bunları karşı tarafa aktarmasının yolu tüketimden geçmektedir. Tüketimin kapsamı ve çeşitliliği toplumda ekonomik düzeyler arasında değişmektedir ancak Yavuz Odabaşı'nın da belirttiği gibi tüketim aynı zamanda değişmez statü sınıflandırmalarını da reddeder (Odabaşı 1999, 50). Statülerin katılığı tüketimin aleni bir şekilde sınırlandırılmasına neden olacağından tüketimi olumsuz yönde etkilemektedir. Kapitalist piyasa bunun yerine her ekonomik gruba hitap edebilecek şekilde üretim gerçekleştirerek dikey yönde hareketliliği serbest bırakmaktadır. Bireyler paraları olduğu taktirde her şeyi tüketebilecekleri düşüncesine ikna edilmekte ve üretimin sürekliliği sağlanmaktadır.

Zeki Duman tüketimin, yeri doldurulamayacak ve doyurulamayacak duygusal eksikliklerin yerine koyulduğunu ve bu sayede tüketim toplumunu yenileyerek yeniden

üreten bir kaynak işlevi gördüğünü belirtmektedir (Duman 2016, 17). Tüketimin, hegemonyanın rıza aygıtlarından biri olarak gösterilmesinin nedeni de budur. Tüketim, bireyler için sınırsız imkânlar ve hisler sunmaktadır.

Tüketim aynı zamanda toplumda, sosyal hayatta, iş yerinde vb. karşılaşılabilecek pek çok soruna karşı hafifletici bir etkiye de sahiptir. Bireyler için çalışmanın sömürücü yanlarını körelten şey, kendileri ya da sevdikleri için gerçekleştirebilecekleri tüketimdir. Hüseyin Özel, iktisatta kişilerin mutluluk kaynağının tüketim yoluyla elde ettikleri tatmin duygusu olduğunu belirterek kişinin ne kadar tüketirse o kadar haz duyacağını söylemektedir (Özel 2014, 49). Kapitalist sistemin temelinde yatan liberalizme göre insanın yapısı gereği faydacı olduğunu belirtmek etmek yanlış olmayacaktır. Adam Smith için bireyin bencil yapısı aslında bir doğa yasasıdır. Kişisel çıkarlar, arzular ve güdüler ekonomik-sosyal alanın hareketliliğini destekleyen itici güçlerdir (Topses 2020). Ancak günümüzde kapitalist sistem içerisinde yaşayan ve sömürü üzerinden hayatını idame ettiren emekçi sınıfı için gönüllü bir faydacılıktan bahsetmek sömürünün tam olarak anlaşılmasına neden olacaktır. Çünkü tüketmek ve çalışmak zorunda bırakılan bir sistem içerisinde tüketmekten ve çalışmaktan başka imkânların olmadığı açıktır.

Tüketim aynı zamanda sosyalleşme için de önemli bir unsur olarak görülmektedir. Modern toplumda daha yeniyi, daha güzeli ya da daha pahalıyı istemek/tüketmek haklı bir amaç olarak görüldüğünden sosyal yaşamdaki dinamikler de bu algıdan etkilenmektedir. Bu nedenle her türlü ürünün modası hızla değişmekte ve kullanım süresi kısalmaktadır. Pek çok ürün, artık hızlı tüketim malı olarak görülmektedir ve buna kolay ulaşılamaması eklenen teknolojik aletler de dahildir. Hızlı tüketme güdüsünden dolayı ürünler hızla kullanım ömürlerini doldurarak bayağı, ilkel, hantal, işe yaramaz, modası geçmiş gibi görünmeye başlar (Yanıklar 2010, 29). Dolayısıyla bu ürünleri kullanmaya devam etmek bireylerin sosyal yaşantılarında sıkıntıya gireceğini düşünmelerine neden olmaktadır.

Bireyleri tüketime bu kadar bağımlı yapan şeylerden biri de toplumda varlık gösterebilmenin tüketimle ilişkilendirilmesidir. Gelişen tüketim kültürüyle belirli ürünler belirli sınıfsal grupları temsil etmeye başlamıştır ve toplumun üst katmanlarında yer alma amacı bu ürünlerin tüketilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Horkheimer ve Adorno'ya göre kapitalist toplumda tüketici güçler kültürün tekeline sahiptir. Üretici güçler bu kültürü metalaştırarak bireyleri kitle kültürünün ürünleriyle statülerine uygun tüketim kalıplarına girmek konusunda motive etmektedir (Şan ve Hira 2020, 331). Torstein Veblen, tüketim mallarının temel ihtiyaçların karşılanması için değil de bir yaşam tarzını ve parasal gücü göstermek için belirlenen statü işaretleri olarak kullanıldığını belirtmektedir (Veblen 2005,

117-119). Dolayısıyla bu toplumsal algı bireyin ihtiyaçlarını ve kapasitelerini sadece belirli bir yaşam biçimine katılmak yoluyla, bir toplum içinde etkileşim ve iletişim kurarak karşılayabileceğini işaret etmektedir (Buğra 2003, 29).

Tüketim kültürünü yayan ve yarattığı algıları insanlara ulaştıran araçların başında reklamlar, dergiler, haberler ve sosyal medya gelmektedir. Bu araçlar sınıf hegemonyasının tüketim kültüründen beklentilerini topluma yansıtan aynalar gibidir. Tüketime dair bütün yanlış algılar dışarıdan bu sayede bireylerin ikna edilmesi için kullanılabilir hale gelir. Bireyler sosyal medyada, reklamlarda ya da magazin haberlerinde tüketime dair o kadar çok çekici unsur görürler ki bu sayede tüketim bir cazibe merkezi olmaya devam eder. Örneğin Bauman'a göre reklamlar iki temel etki yaratmaktadır. İlk olarak, reklam tüketicie gerçekten neye ihtiyaç duyduğu ve gerçekten ne yapması gerektiği hakkında yargılarının geçersizliğini anlatmaktadır. İkinci olarak bu yetersiz yargısını kendisinden daha iyi bilen kişileri dinleyerek ortadan kaldırmasının yollarını anlatmaktadır (Bauman 2005, 225). Bu tür araçlar tüketicinin tüketme arzusunu kamçılıyarak kapitalist sistemin üretim ve tüketim dengesinin sağlanmasına ve dolayısıyla da sınıf hegemonyasının devamlılığına hizmet eder.

Tüketim kültürünün etkisini sınıfsal ya da ekonomik olarak ayırabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla bütün emek sınıfı tüketim kültürünün bir parçası olduğu gibi aynı zamanda bu kültürün ve hegemonyanın devamlılığının da bir parçasıdır. İster temel tüketim mallarına ister lüks tüketim mallarına ihtiyaç duyulsun ekonomik durumu iyi ya da kötü olan her emekçi, tüketim kültürüne rıza göstermiş/zorlanmış bir tüketicidir. Rıza göstermiştir çünkü tüketmenin sosyalleşmeden mutluluğa, statüden temel ihtiyaçların giderilmesine kadar çok çeşitli etkileri vardır. Zorlanmıştır çünkü tüketim kültürü kendisi kurmadığı bir sistem tarafından yaratılmış ve kendisine kabul ettirilmiştir. Çünkü tüketmemek, böylesi tüketmeye odaklanmış modern toplum içerisinde mümkün olabilecek bir seçenek değildir. Her birey temel ihtiyaçlarını gidermek için tüketime ihtiyaç duymaktadır. Ancak tüketim kültürünü bir sorun ve hegemonyanın bir aracı haline getiren şey, bu tüketme arzusunun asla sona ulaşmaması ve tatmin edilememesidir. *'Arzuların isteklere, isteklerin de ihtiyaçlara dönüştürüldüğü bir sistemde, tüketim, fiziksel bir doyuma ulaşmakla bağlantılı olmayacak bir derecede, basit maddi nesnelerin değil, sembollerin ve göstergelerin tüketilmesi anlamında giderek idealist bir uygulama halini almaya başlamıştır.'*

3.3.3 Sınıf Bilincinin Köreltilmesi ve Sendikasılaşma

Literatürde sınıf hegemonyasının emeğin rızasını inşa ederken kullandığı hegemonik araçlardan bir diğeri de sınıf bilincinin köreltilmesi ve sendikal hareketlerin geriletilmesi olarak gösterilmektedir. Şen'e göre kapitalizmin varlığına devam edebilmesi sınıfsal çelişkilerin ikinci planda kalmasına bağlıdır (ŞEN 2011, 89). Bu nedenle sınıf hegemonyası emek sınıfı içerisindeki örgütlülüğü ve bilinci yok etmek için çabalamaktadır. Özellikle sendikalı işçi sayısının toplam istihdam içerisinde düşük tutulması sınıf bilincinin zedelenmesine neden olmaktadır. OECD'nin verilerine göre Türkiye 2000 yılında %9,9 sendikalaşma oranına sahipken bu oran 2010 yılında %5,9'a düşmüştür. Ayrıca OECD ülkelerinin sendikalaşma oranları ortalaması 2000 yılında %20,2 ve 2010 yılında %17,5 olarak açıklanmıştır ve görülebileceği üzere Türkiye bu oranların oldukça altında kalmaktadır (YILMAZ 2013, 365).

Sınıf bilincinin köreltilmesi sendikasılaştırma uygulamalarıyla iç içe geçerek burjuva sınıfının hegemonyasını sürdürmesini kolaylaştırmakta ve kapitalist sistemin devamlılığına hizmet etmektedir. Türkiye'de ücretli çalışan kesimin toplam istihdam içindeki payının artışına rağmen nicel artışın örgütlenme konusuna yansımadağı ve bir gerileme içerisinde olduğu belirtilmektedir (A. Çelik 2007, 105). Ancak bu başlık altında öncelikle sendikal hareketlerin ve sendikaların, sınıf hegemonyasının araçlarından birisi olup olamayacağı tartışılacaktır.

Bu konunun tartışılmasının nedeni sendikaların da emek üzerinde bir rıza inşa ediyor olabileceği düşüncesidir. İşçi sendikaları emeğin işverenler karşısında çıkarlarının korunmasını sağlayarak işyeri kaynaklı oluşabilecek pek çok sorunu çözme amacı gütmektedir. İşçiler işverenlerle doğrudan irtibata geçmek zorunda kalmadan sendikalar aracılığıyla ekonomik ve sosyal haklarındaki iyileşmelere ulaşabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında sendikaların, sömürü odaklı kapitalist sistem ve işverenler karşısında emeği koruduğu açıktır. Çünkü sendikalar emekçinin çıkarlarını gözeterek belki de işçilerin hakları için tek başlarına hiçbir zaman çıkartamayacağı kadar güçlü bir ses olmaktadır.

Ancak sendikaların, özellikle sendikalaşmanın güçlü olduğu ülkelerde, aynı zamanda işgücünün işverene karşı taleplerini gerçekleştirmek için aracı olması ve güçlü sendika örgütlenmesi sayesinde emekçilerin talep ettikleri sosyal ya da ekonomik iyileştirmeleri elde ettirmeleri, emeğin sınıf hegemonyasına göstermekte olduğu rızanın devamlılığını da sağlıyor olma imkânı var mıdır? Çünkü sendikalar işçilerin çalışırken kullandıkları

malzemelerden maaş zamlarına kadar pek çok noktada işverenlere baskı yapabilmektedir. Bunun sonucunda da sendikalı işgücü beklediği ya da en azından beklentilerinin çok altında kalmayan iş ortamını ve ekonomik-sosyal hakları elde etmektedir. İşyerlerinin fiziki ve ekonomik şartlarının emekçiler lehine iyileştirilmesinin, çalışanların istekliliğini arttırabileceğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Çalışma şartlarının düzeltilmesi, ücretli emek mantığının sömürü sistemini yumuşatarak çalışmayı daha katlanılabilir kılacaktır.

Sendikaların işçi sınıfı için bir bilinç oluşturduğu doğrudur. Fakat bunun yanı sıra sınıf algısını da pekiştirerek ‘işçi sınıfı’ nı ücretli emek sisteminin düzenine karşı alıştırdığı da söylenebilecek midir? Ve bu durum sendikaları, sınıf hegemonyasına karşı emekçileri koruyan ama aynı zamanda da hegemonyanın devamlılığını sağlayan bir hegemonik aygıt yapacak mıdır? Bu noktada sendikaların sınıf hegemonyası tarafından bilinçli bir şekilde hegemonya aygıtı yapılmadığını da belirtmek gerekmektedir. Sendikalar temelde emekçiye koruma amacı taşıyan bağımsız örgütlerdir. Ancak sendikaların sisteme karşı rızayı sağlamada bir faktör olup olmadığını düşünmek bu noktada önemli olacaktır.

Diğer yandan literatürde sıklıkla bahsedildiği gibi sendikasızlaşmanın sınıf bilincini körelttiği ve sınıfsal bilinçsizliğin de hegemonya tarafından rıza aygıtı olarak kullanıldığı düşünülebilir. Türkiye’deki sınıf bilincinin gerilemesinde etkili olan belli başlı gelişmeler mevcuttur. Bunlardan ilki yeni sektörlerin ortaya çıkarak yeni istihdam alanları ve iş kolları yaratmasıdır. Jonathan Rutherford’a göre yeni üretim güçleri geleneksel sınıf ilişkilerini ve kültürleri parçalamıştır (Rutherford 2008, 1). İstihdam içerisinde sanayi sektörü dışındaki sektörlerin payının yıldan yıla artması, emeğin yapısında değişimlere neden olmuştur. Örneğin 2005 yılında istihdamın sektörel dağılımı tarım %25,5, sanayi %21,6, inşaat %5,6 ve hizmet %47,3 şeklindedir. Bu oranlar 2015 yılında sırasıyla tarım %20,6, sanayi %20,0, inşaat %7,2 ve hizmet %52,2 ve 2018 yılında tarım %18,4, sanayi %19,7, inşaat %6,9 ve hizmet %54,9 olarak değişmiştir¹⁴. TÜİK’in 2021 verilerine göre¹⁵ ise istihdamın %17,2’si tarım, %21,3’si sanayi, %6,2’si inşaat, %55,3’ü hizmet sektöründe gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla bu verilerden geleneksel sektörlerin istihdam açısından önemini yeni gelişen sektörlerle bıraktığı sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

Green’e göre ekonomik alanların parçalanmasının sonucunda bir yabancılaşma yaşanmıştır ve bu durum gittikçe kötüleşmektedir (Green 1993). Sanayi sektörünün istihdam

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı
(<https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/istihdamin-sektorel-dagilimi-i-85697>)

¹⁵ TÜİK, 2021

için birincil değerini kaybetmesi, geleneksel olmayan sektörlerin ve iş kollarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Edwards bürokratik kontrol sistemi olarak adlandırdığı mekanizmanın en önemli boyutunu dahili emek piyasalarının çoğalması olarak görmektedir. Buna göre emek piyasalarının bölünmesi ve yeni iş tanımlarının geleneksel olanlara benzememesi *'bireyci bir kariyer yönelimini* (Edwards 1975, 148)' talep etmekte ve desteklemektedir. Çünkü yeni sektörlerde istihdam edilen emekçiler, geleneksel emekçilerin yaptığı işleri yapmamakta ve sahip oldukları sınıfsal tecrübe ve bilince erişememektedir.

Özellikle hizmet sektöründeki istihdamın genişlemesi, emeğin üzerinde sınıf bilincini zedeleyen hızlı ve derin bir etki bırakmıştır. Çünkü hizmet sektörü iş tanımlarının ve çalışma düzenlerinin en esnek olduğu sektörlerin başında gelmektedir. Günümüzde çalışanların hem sektörden sektöre hem de sektör içi geçişleri oldukça yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla bir mağaza satış görevlisi, tecrübe kazandıktan sonra statü olarak üste çıkarak mağaza müdürü olabilmektedir. Modern sektörlerin tecrübeyi ve yukarı yönlü hareketliliği destekleyerek bu hareketliliğe açık olması, emeğin hem çalışma hayatından sanayi sektörüyle kıyaslandığında görece daha memnun olmasına hem de kendisini bir sınıfa ait hissedememesine neden olabilmektedir.

Katı ve geleneksel istihdam anlayışının artık geçerli olmaması çalışanların kategorize edilmesini de zorlaştırmaktadır. Örneğin bir kişi bir işinde proje yürütücülüğü yaparken bir diğer işinde insan kaynakları alanında çalışabilmektedir. Dolayısıyla emeğin unvanını belirlemek zorlaştığı gibi bu unvanın kalıcılığı da sorgulanmalıdır. Bu hareketliliğin nedeni ekonomideki yeni sektörlerin genişlemesi olduğu kadar emek piyasasının esnekleştirilmesidir de. Sektörlerin hızlı değişmesi aynı oranda hızlı değişebilen bir işgünü talebini yaratmıştır. Bunun sonucunda ortaya hızlı değişen iş pozisyonları ve gittikçe yayılan sınıfsızlık bilinci çıkmaktadır.

Sektörlerin istihdamdaki payının değişmesi aynı zamanda yeni şirket yapılarını da ortaya çıkarmıştır. Örneğin sektöre yeni giriş yapmış start-up e-ticaret şirketlerinin ya da danışmanlık şirketlerinin bünyesinde görece daha az ve daha çeşitli eğitim geçmişlerine sahip kişiler istihdam edilmekte ve bu parçalı yapının varlığı genişledikçe sınıf bilinci zarar görmektedir. Çünkü sınıf bilinci Türkiye'de sanayi sektöründeki kol gücüne dayalı çalışan emekçilerden veya kamu sektöründeki memurlardan yayılmıştır ve sanayi sektörü içinde önemli bir yere sahip beyaz yakanın, yeni sektörlerin ya da yeni iş kollarının bu bilince ortak olabildiğini söylemek güçtür. Mustafa Öztürk de bu konuda; *'Sendikalar gücünü temel olarak sanayileşmeden, sanayi işçisi denilen mavi yakalılarından almaktadır. Beyaz yakalı ve*

altın yakalı işçilerin gittikçe daha fazla çalışma hayatında yer almaya başlaması, gücünü sanayi işçisinden alan sendikalar için önemli bir tehdit haline gelmektedir.' diyerek sendikalaşmanın ve dolayısıyla da sınıf bilincinin yeni sektörler tarafından tahrip edildiğine dikkat çekmiştir. Bu durumu bir örnek ile açıklamak gerekirse bir fabrikada benzer işleri yapan kişilerin arasındaki ortak bilinç ve bağ ile; on çalışanın istihdam edildiği bir e-ticaret firmasında, birbirinden çok farklı eğitim alanları ve görev tanımları olan kişilerin bilinci/bağı aynı olmayacaktır.

Yeni sektörlerin ve iş tanımlarının istihdam açısından önem kazanması toplam istihdam içerisinde sendikalı çalışan oranlarının yükselememesinde etkili olmuştur. Çünkü Hilmi Etcî'ye göre sanayi sektöründe, hizmet sektöründen daha çok dayanışma vardır (Etcî 2018, 133). Çelik de benzer bir şekilde emekçilerin sendikalaşma eğilimlerinin küçük işyerlerinde daha düşük olduğunu belirtmektedir (ÇELİK 2006, 57). DİSK'in '2020 Covid-19 Salgını Günlerinde Türkiye'de Sendikalaşmanın Durumu Araştırması'nın Ocak 2020 verilerine göre görece modern bazı iş kollarında sendikalaşma oranları şöyledir; konaklama ve eğlence işleri %4,0, inşaat %4,4, ticaret/büro/eğitim/güzel sanatlar %5,3, dokuma/hazır giyim/deri %7,8. Buna karşılık geleneksel iş kollarından olan metalin sendikalaşma oranı %17,4, madencilik ve taş ocaklarının %21,2 savunma ve güvenliğin %44,5'tir¹⁶. Dolayısıyla sanayi sektörünün istihdam içerisindeki payının düşmesi, sanayi sektörü kaynaklı olan sendikal hareketlerin gerilemesine neden olmuştur. Bu alan dışında özel sektörde kapsayıcı olabilecek sendikal hareketler bulunamamaktadır. Bu doğrultuda bir proje yürütücüsünün veya insan kaynakları uzmanının kendisine temsil edilebileceği bir sendika bulması oldukça zordur. Geleneksel olmayan iş tanımlarının dahil olabilecekleri sendikalar mevcut olsa dahi emeğin hızlı bir şekilde sektör ve pozisyon değiştirmesi sendikalılığın sürekliliğini etkileyecektir. Dolayısıyla bazı geleneksel olmayan iş kollarında istihdam edilen emekçilerin sendikalı olması mevcut koşullarla oldukça zor görünmektedir.

Sınıf bilincinin gerilemesine etki eden faktörlerden bir diğeri gelişen sektörlerin ve iş alanlarının işçi kavramı ile bağdaştırılamamasıdır. Türkiye'de işçi sınıfı kavramı, toplumsal alanda genellikle kol gücüyle çalışan emekçileri işaret etmektedir. Dolayısıyla kavramın emekçiler arasında bir statü belirleyicisi olarak görülmesi bu noktada etkili olmaktadır. Çakır, insanların herhangi bir sıralamada altta değil de ortada yer aldıklarını düşünmelerinin benlikleri için pek çok olumsuz durumu bertaraf ettiğini belirtmektedir

¹⁶ DİSK 2020

(Çakır 2020, 60). Buradan hareketle bir garsonun her ne kadar kol gücüyle çalışıyor olursa olsun kendisini işçi olarak tanımlamak istememesi anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla işçi sınıfı algısı olarak bir bölünme yaşamakta ve bu durum sınıf bilincinin gerilemesine neden olmaktadır. Kol gücüyle çalışmayan ya da aslında kol gücüyle çalışıp da imalat sektöründe istihdam edilmeyen emekçiler kendilerini işçi olarak tanımlamayarak yanlış bir algı yaratmaktadır. Oysaki emek gücü karşılığında ücret alan her kişi işçi olarak tanımlanmaktadır ve bu tanımlamayı kişisel düzeyde kabul etmemek, sınıf bilincini ortadan kaldırmakta ve hegemonyanın devamlılığına katkı sağlamaktadır.

İşçi kavramının toplumda daha düşük ücretlerle, düşük eğitim seviyesiyle ve daha zor işlerle bağdaştırılmasından ve geçmişteki toplumsal hareketlerden kaynaklı olarak kol gücünü işaret etmesinden ‘İşçi Sınıfı Kavramının Tartışılması’ başlığında bahsedilmiştir. O nedenle burada detaylandırılması gereken asıl husus, bu algının sınıf bilincini zedelediği gerçeğidir. Örneğin bir fabrikada çalışan beyaz yakalı bir mühendis ne kendisi ne de mavi yakalı bir torna ustası tarafından işçi olarak tanımlanmayacaktır ancak aynı fabrikada çalışan mavi yakalı bir torna ustası hem kendisi hem de beyaz yakalı mühendis tarafından işçi olarak görülecektir. Bu, toplumsal olarak yayılmış ve yerleşmiş bir algıdır. Fakat bu algı aslında emeğin geniş bir kesiminin dışlanmasına ve aidiyet hissinin kurulamamasına neden olmaktadır. Örneğin ne kadar kol gücüne dayalı bir iş yaparsa yapsın bir barista, mağaza satış görevlisi ya da garson kendisini işçi olarak görmemektedir. Dolayısıyla bu durum sanayi ya da tarım sektöründe kol gücüne dayalı çalışan emekçileri hegemonya karşısında yalnız bırakırken diğer emek gruplarını da sınıf bilincinden uzaklaştırmaktadır.

Türkiye’de sınıf bilincini körelten gelişmelerden bir diğeri de örgütlü emeğin parçalanmasıdır. 1970’lerde yükselen toplumsal ve sınıf tabanlı hareketlerin de desteklediği örgütlü emek, 1980 darbesiyle birlikte kurulan askeri yönetim tarafından bertaraf edilmiştir. 1980’lerden itibaren sistematik bir şekilde uygulanmaya çalışılan neoliberal politikaların bir gerekliliği olarak emeğin esnekleştirilmesi ve olabildiğince sınıf bilincinden uzaklaştırılması istenmiştir. Yapılan özelleştirmeler, içeriği genişletilen yeni çalışma şekilleri (part-time çalışma, uzaktan çalışma, sözleşmeli çalışma vb.) ve taşeronlaşma emeğin var olan örgütlü yapısının yıkılmasında etkili olmuştur.

Uzaktan ve yarı zamanlı çalışma, neoliberal dönüşümün talep ettiği esnek istihdamı sağlayan temel çalışma biçimlerindendir. Ve bu çalışma biçimleri emeği kendi sınıfından uzaklaştırarak daha bireysel bir konuma taşımaktadır. Aynı zamanda evden veya yarı zamanlı olarak çalışan kişilerin sendikalar tarafından fark edilip örgütlü emeğe dahil

edilmesi de oldukça zor olmaktadır. Neoliberal politikalar sonucu ortaya çıkan bu esnek istihdam biçimleriyle ‘...işçinin işgücü piyasasındaki farkındalığı azaltılarak sendikalaşmalarının önüne geçilmektedir (Etcı 2018, 132).’ Bu sayede sınıf bilinci köreltilerek emekçilerin sisteme ve hegemonyaya karşı oluşturabilecekleri sınıfsal girişimler engellenmektedir.

Kaynıcıoğlu’na göre taşeron çalışan emekçiler, sendikasız istihdam edilmeye zorlanmakta ve sendikaya üye olmaları da işten çıkartılmayla sonuçlanmaktadır (Kağnıcıoğlu 1999, 271). Taşeron çalışma, yalnızca geleneksel sektörlerde değil Türkiye’de önem kazanan hizmet sektörü gibi alanlarda da görülmektedir. Buna ek olarak sendikasızlaştırma politikaları sadece sanayi sektöründe değil kamu sektöründe ve özel sektörün diğer alanlarında da görülmektedir. Özel sektörde iş verenlerin, işten çıkarma ve hemşerilik, akrabalık gibi enformel ilişkilerle de sendikaların örgütlenişini engellemeye çalıştıkları görülmektedir (Urhan ve Selamoğlu, İşçilerin Sendikalara Yönelik Tutum ve Davranışları; Kocaeli Örneği 2008, 175). Taşeron firmaların ortaya çıkması büyük firmaların bölünmesine neden olmaktadır ve daha küçük taşeron işletmeler ortaya çıkarmaktadır. Yorgun’a göre bu durum sendikaların örgütlenme olanağı bulabildiği büyük işletmelerin ve toplu pazarlığa dahil edilebilecek emekçi gruplarının azalmasına neden olmuştur ve böylece sendikalaşma oranları düşürülmüştür (Yorgun 2007, 119).

Sendikalaşma oranlarını düşüren diğer bir etki 1980’lerden itibaren özelleştirme uygulamalarının hız kazandırılmasıdır. Neoliberal politikalar kapsamında kamusal kesimin küçültülmesi amaçlanmıştır ve bu amaç doğrultusunda da kamuya ait olan üretim fonksiyonları özelleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle KİT’lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsü) özelleştirilerek buralardaki istihdam oranlarının düşürülmesi yoluna gidilmiştir. Sayıştay Kamu İşletmeleri Genel Raporlarına göre Türkiye’de 2007’de KİT’lerde çalışan toplam kişi sayısı 254.058 iken bu sayı 2012’de 209.229’a ve 2016’da da 186.734’e düşmüştür. Verilerden anlaşılabileceği gibi bu özelleştirmeler KİT’lerdeki istihdamı daraltıcı bir etki yapmıştır. Bu özelleştirmelerin tek nedeni kamunun daraltılması değil aynı zamanda esnek üretim anlayışına uygun ortamın sağlanmasıdır (Müftüoğlu 2006, 139). Böylece Kağnıcıoğlu’nun belirttiği gibi özelleştirme politikaları işsizliğe, kayıt dışı istihdama, ücretlerin düşmesine, sendikalaşmanın gerilemesine ve toplu pazarlık gücünün azalmasına etki etmiştir (Kağnıcıoğlu 1999, 289).

Aynı zamanda kayıt dışı istihdam da sendikalaşmanın ve sınıf bilincinin gerilemesinde etkili olmaktadır. Her ne kadar 2004 yılında %50,14 olan kayıt dışı istihdam oranı yıldan

yıla düşerek 2017 yılı itibariyle %33,60'a gerilemiş olsa da bu oran hala oldukça yüksektir (Etcı 2018, 134). Kayıt dışı istihdam edilen emekçilerin bir sendikaya üye olabilmeye şansları bulunmadığı gibi sosyal ve ekonomik pek çok haktan da mahrum kalmaktadırlar. Kayıt dışı istihdam yasal olarak örgütlenme imkânı bulamayacağı için sınıfsal bir bilincin de oluşması bu emek grubu içinde bir hayli zor olmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı istihdamın toplam istihdam içerisinde yüksek bir orana sahip olması sınıf hegemonyasının devamlılığına ve emeğin rızasının inşasına hizmet eden bir çalışma şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emeğin örgütlü yapısının yıkılmaya çalışılmasında hedef yalnızca mavi yakalı çalışanlar ya da taşeron işçiler değildir. İşverenler aynı zamanda nitelikli emeğin de örgütlenmesini engellemeye çalışmaktadır. Kapsam dışı personel uygulaması bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilerek sendika üyeliği hakkı olan işçilerin toplu iş sözleşmelerinde yer almalarını engellemektedir (ÇELİK 2006, 56). Çünkü kapsam dışılık, bir çalışanın sendikaya üye olup olmaması dikkate alınmaksızın toplu sözleşmelerin dışında bırakılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kapsam dışı personel uygulamalarının istihdam içerisinde artması, işgücünün örgütlenmesi önünde engel teşkil etmektedir.

Bu dış etkenlerin yanında sınıfsal örgütlenmeyi ve sendikal katılımı gerileyen gelişmelerden birisi de sendikaların kendilerinden kaynaklanan sorunlardır. Emekçilerin sendikalı olamadığı ya da bunun işverenler tarafından kapsam dışılık uygulamalarıyla ve işten çıkarma tehditleriyle engellendiği durumlar mevcuttur. Ancak bunun yanı sıra emekçilerin kendilerinin de sendika üyesi olmak istememesi gibi bir gerçeklik de söz konusu olmaktadır. Urhan, işçilerin sendikaya üye olmamalarında sendikalara olan güvenin düşük olmasının da etkili olduğunu belirtmektedir (Urhan 2005). Emekçilerin sendikaların kendi çıkarlarına hizmet ettiği konusunda şüpheleri bulunmaktadır. Pek çok sendikalı olmak istemeyen emekçi, sendikaların üst düzeylerindeki yöneticilerin çıkarına çalıştığını düşünmektedir. Nursel Tabel Arslan sendika yöneticilerinin sosyoekonomik olarak sermaye sınıfına yakınlığını ve bu durumun mevcut düzenle uzlaşmaya neden olduğunu belirtmektedir (Tabel Arslan 2021, 117). Sermaye sınıfıyla uzlaşmak, sınıf hegemonyasıyla uzlaşmak anlamına gelmektedir ve örgütsüzlüğün/sınıf bilincinden uzaklaşmanın hegemonik araç olarak kullanılması da bu noktalar üzerinden gerçekleşmektedir.

Doğan 1990'larda işgücü piyasalarındaki neoliberal dönüşümleri ve geniş özelleştirme uygulamalarını engellemek için sendikaların fazla çabalamadığını belirtmektedir (DOĞAN 2014). Emek gücünün neoliberal uygulamalar ve beraberinde gelen güvencesizleşme, esnekleşme, sendikasızlaşma gibi olumsuz etkilerine karşı korunabilmesi

bu açıdan mümkün olmamıştır. Çünkü sendikalar ve sınıf bilinci gücünü kaybetmiş, var olan örgütlü sendikalar da neoliberal politikalara karşı birlik oluşturamamıştır. Dolayısıyla neoliberal politikalara karşı emeğin rızasının/zorunluluğunun inşa edilmesi güçlü bir dirençle karşılaşılmadan gerçekleştirilebilmiştir.

Şenkal'ın yaptığı bir çalışmada, araştırmaya katılan işçilerin yaklaşık %84,8'i çalıştıkları işyerinde sendikaya ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. Sendikaya üye olmama nedenlerini ise sendikanın çalışanların haklarını koruyamaması olarak belirtenlerin oranı %56,2'olarak verilmiştir (Şenkal 1999, 316-317). Nursel Tabel Arslan'ın görüşme yaptığı işçilerden bazıları da sendikaların güzel hak arayamadığını ve ses çıkartamadığını; sendikaların kendi aralarında çatıştığını; sendikaların gereksiz olduğunu ve sendikalar olmasaydı kendilerinin maaşlarının daha yüksek olacağını çünkü sendikaların işverenle denge tutturdıklarını; sendika yöneticilerinin üye işçilerden alınan paraları tükettiğini ve bunun dışında bir etkilerinin olmadığını belirtmişlerdir (Tabel Arslan 2021, 117-125).

Sendikalara işçiler tarafından olumsuz şekilde yaklaşılmasının tek nedeni gereksiz ve işveren yanlısı görünmeleri değildir. Ayrıca *'Türkiye'de sendikaların daha çok merkezi ve dikey ağırlıkta olduğu ve bu yüzden karar alma süreçlerinde katılımcılığa açık olmadığı belirtilmektedir* (Etcı 2018, 142).' Dolayısıyla katılımcılığın sınırlı olduğu bir örgütsel oluşumun, emekçiler tarafından tercih edilmiyor olma ihtimali bir hayli yüksektir. Sendikaların emekçilerin seslerini duyurması ve onların çıkarları için çalışması bu bağımsız örgütlerin var oluş amaçlarından. Fakat katı kurumsal yapı altında emekçilerin ihtiyaçlarının gerçekten tespit edilebilmesi mümkün olmayacaktır. Bunun yerine sendikalar birbirleriyle rekabet eden, yönetim kadrosunun çıkarlarına hizmet için çalışan, emekçilerden çok işverenleri dinleyen ve üye olursa bile emekçinin sosyo-ekonomik durumu üzerinde etki teşkil etmeyen örgütler olarak değerlendirilmektedir. İşçilerin bu bakışına benzer şekilde sendikalar da sınıf bilincine katkıda bulunma yönünde bir çaba göstermemektedir (Tabel Arslan 2021, 119).

Bu noktada sendika yapılarının dönüştürülmesi gerektiğini belirtmek, sınıf bilincinin arttırılabilmesi için yeterli olmayacaktır. Çünkü sendikalar yapıları gereği daha tanımlanabilen ve stabil iş kollarını kapsayabilmektedir. Yorgun, sendikaların; işyerlerinin hızlı değişimine adapte olabilecek, esnek, örgütlenmeye dayalı, sosyal diyalogu esas alan, çeşitlenen bireysel talepleri karşılayabilecek bir dönüşüme girmeleri gerektiğini belirtmektedir (Yorgun 2007, 152). Fakat sektör içi ve sektörler arası istihdam akışları bu kadar hızlıken, az kişinin istihdamıyla kurulan şirketlerin sayısı ve iş alanları artarken

sendikaların iyileştirilmesi yine emeğin sınırlı bir kesiminin temsilini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra geleneksel unvanların ve iş tanımlarının yerini, tanımı sürekli değişebilen ve daha esnek olanlar almaya devam edecektir. Günümüzde mühendislik, doktorluk, avukatlık gibi geleneksel ve katı iş kollarının yanında sendikalaştırılamayacak parçalı bir iş kolları ağı da mevcuttur ve bu ağ her geçen gün daha da genişlemektedir. Dolayısıyla belki de sınıfsal örgütlenmenin sağlanması için sendikalar dışında bir alternatif üretilmesi gereklidir. Aksi halde sendikaların kurumsal yapıları düzenlenip daha demokratik ve güçlü yapılar haline gelse bile emek içerisinde sendikalaşamayacak gruplar var olmaya devam edecektir. Ve bu durum sınıf bilincinin bütün emekçiler tarafından benimsenememesine neden olacağından sınıf hegemonyası tarafından bir rıza mekanizması olarak kullanılmaya devam edilecektir.

3.3.4 Rızayı Zorla İnşa Eden Aygıt: İşsizlik

Neoliberal politikaların emek tarafından kabul edilmesini sağlayan sınıf hegemonyasının en önemli aygıtlarından birisi işsizliktir. İşsizlik ülke sosyo-ekonomik koşulları için her zaman tehdit oluşturmıştır ve neoliberal politikaların uygulanmaya başlanmasına kadar işgücü piyasasının katılığı sürdürülmüştür. 1980 darbesiyle birlikte gelen neoliberal dönüşümle eşzamanlı yürütülmesi gereken bir durum olarak, işgücü piyasaları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de esnekleştirilmiştir. Bu doğrultuda hem yarı zamanlı çalışma, sözleşmeli çalışma gibi yeni istihdam biçimleri geliştirilmiş hem de yasal düzlemde işgücünün örgütsel gücü kırılmıştır. *‘12 Eylül 1980 darbesinden günümüze kadar uzanan dönemin en belirgin özelliği, işçi haklarına önce fiilen getirilen yasak ve sınırlamaların belli bir süre sonrasında tüzel düzenlemelerle yasal hale getirilmeleridir (M. Öztürk 2013, 278).’*

İşgücünün esnekleştirilmesi talebi hem ülke içerisindeki işveren kesiminden hem de Türkiye ekonomisindeki dönüşümü yakından takip eden IMF ve Dünya Bankası kurumlarından gelmiştir. Talebin gerekçesi olarak da işsizliğin asıl nedeninin katı işgücü piyasası olması verilmiş ve işgücünü güvencesizliğe iten esnekleşme adımları atılmıştır. Ancak Türkiye’de işsizlik neoliberal politikaların uygulanmasıyla da düşürülememiş, işsizlik oranları 1980 yılında %8,3 ve 1990 yılında %8 olarak ölçülmüştür. İşsizlik oranlarının neoliberal dönüşümün tam anlamıyla gerçekleştiği 2000’li yıllarda ise durumu daha da kötüleşmiştir. İşsizlik oranları 2000’de %6.5, 2005’te %10.6, 2010’da %11.9,

2015'te %10.3 ve 2020'de %13.2 olarak belirlenmiştir¹⁷. Verilerden anlaşılabileceği gibi işsizliğin nedeni emek piyasasının katılığı değildir çünkü neoliberal politikaların uygulanmasından sonra da işsizlik oranlarında hiçbir iyileşme gerçekleşmemiştir. Aksine neoliberal politikaların sonucunda ortaya çıkan esnekleşme ve güvencesiz çalışma koşulları işsizliğe eklenerek emeğin sömürsünü derinleştirmiştir.

Türkiye'de düşürülemeyen işsizlik oranları, emek gücü içerisinde katlanarak büyüyen bir yedek emek gücü ordusu yaratmıştır. Ve bu eksik istihdamın, hegemonya tarafından kullanılarak emeğin rızasının zorla üretildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. İşsizlik, sınıf hegemonyasının diğer aygıtları gibi rızayı öyle veya böyle bir değer uzlaşmasıyla inşa etmemektedir. İşsizlik, emeği kapitalist sisteme katılmak için çabalamaya ve bu uğurda uzun çalışma saatlerine, mobbinge, güvensiz çalışma koşullarına, esnek çalıştırılmaya mecbur bırakmaktadır. Devletin neoliberal uygulamalarla rolünün dönüştürülmesi ve ekonomik alandaki etkinliğinin azaltılması, emekçiyi işveren karşısında yalnız bırakmıştır. Dolayısıyla işsizliği, rızayı zorla üreten bir aygıt olarak değerlendirmek mümkündür çünkü bir kişi işsiz kaldığında, sosyal devletin de tampon olmadığı acımasız kapitalist sistem içerisinde temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi bile zor olacaktır.

Nursel Tabel Arslan, üretim-emek süreci esnekleştirilirken işsizliğin ve güvencesizliğin emeğin kontrolünü kolaylaştırdığını belirtmektedir (Tabel Arslan 2021, 91). Çünkü çalışanların, karşılığında ücret elde edecekleri emekleri dışında gelir kaynakları olması yaygın bir durum değildir. Bu nedenle bir kişinin kapitalist toplumda varlığını sürdürebilmesi için istihdam edilmesi bir gerekliliktir. '*...işçi için çalışma hakkı, yaşama hakkının adeta bir devamı niteliğindedir* (EROL 2013, 46).' İşgücü içerisinde işsizlik oranlarının artması, çalışma koşullarının olumsuzluğuna karşı bir katlanma mecburiyeti yaratmaktadır. İstihdam edilen kişi işten çıkmak istediğinde ya da çıkartıldığında yeni bir işi kısa sürede bulamayacağını, işverenin belirlediği çalışma prensiplerini takip etmediği takdirde yerinin kolayca doldurulabileceğini bilmektedir. Bu durum, emekçiyi kapitalist sistemin işleyişine boyun eğdirmekte ve dolayısıyla sınıf hegemonyasının devamlılığına hizmet etmektedir.

Braverman işsizliği bir sapma olarak değil, kapitalizmin işleyiş mekanizmasının gerekli bir parçası olarak tanımlamaktadır (Braverman 1998, 267). Sınıf hegemonyasının

¹⁷ TÜİK, 2017, İşgücü İstatistikleri
TÜİK, 2020, İşgücü İstatistikleri

devamlılığı için kapitalist sistemin sürekliliği esastır ve kapitalizmin kendini yeniden üretebilmek için ihtiyaç duyduğu kâr, emek tarafından ortaya çıkarılmaktadır. Bu nedenle emek ve kapitalizmi birbirinden ayrı düşünebilmek mümkün değildir. Fakat işsizlik ve işsizliğin emek üzerinde yarattığı baskı, kapitalist sisteme kullanabileceği bir koz vermektedir. Üstelik Türkiye’deki işsizlik oranları o kadar yüksek seyretmektedir ki bütün sektörler ve iş kolları bu hegemonik aygıt tarafından kontrol edilmektedir. Sevgi Işık Erol’a göre işsizlik yalnızca bir iş feshedilmesi değildir. Çalışma hayatına hiç giremeyenler, uzun süreli işsizler, iş aramaya yeni başlayanlar, yeniden iş bulma olasılığı düşük olanlar işsizler kesimini oluşturmaktadır (EROL 2013, 46). İşsizliğin yarattığı korku; tecrübe, yaka rengi veya statü gözetmeksizin bütün emekçiler tarafından hissedilmektedir.

Neoliberal politikaların uygulanmaya başlanması ve emek piyasasının güvencesiz/esnek bir hal alması, Türkiye’de emeğin direnişiyle karşılaşmamıştır. Çünkü emeğin üzerinde, sendikal gücün kırılmasının ve sınıf bilincinin bastırılmasının etkilerinin yanı sıra bir de işsizlik korkusu mevcut olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Emekçiler sendikal gücün yarattığı güvenlik de olmadığı için neoliberal politikalarla yalnız kalmaktadır. İşsiz kesimin sendikalar tarafından emeğin bir parçası olarak görülmemesi ve hatta işten çıkan/çıkarılan emekçilerin sendika üyeliklerine son verilmesi bile normal karşılanmaktadır (Baran 2008). Neoliberal uygulamaların dönüşüme mecbur bıraktığı işgücü piyasası günden güne esnekleşmekte ve güvencesizleşmektedir. Fakat işsizlik, bütün olumsuzlukların görmezden gelinmesini sağlayan sömürücü bir güç olarak çalışmaktadır. *‘Çünkü işçiler önceliğini işini kaybetmemek olarak belirlemişlerdir (Bakır 2018, 1477).’* Dolayısıyla işsiz kaldıktan sonra yeni bir iş bulmanın zorlukları göz önüne alındığında, kötü çalışma şartlarına razı gelmek anlaşılabilir bir davranış olmaktadır.

İşsizliğin temel ihtiyaçları giderememek olarak belirtebileceğimiz etkisinin yanında başka pek çok yıkıcı etkisi mevcuttur. Bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir zorunluluğu elbette vardır fakat emekçileri çalışma hayatına dahil eden sebepler çeşitlilik göstermektedir. İstihdam edilmek, temel ihtiyaçların yanında kişilere yaşanabilir bir hayat elde etmenin de önünü açmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde kişilerin ulaşabilecekleri, olabilecekleri, tüketebilecekleri, kullanabilecekleri sayısız imkan sunar. Dolayısıyla konforlu, güvenli, kişinin kendisini geliştirip mutlu olabileceği bir hayata sahip olmak da istihdam edilmek istenme nedenlerinden bazıları olarak değerlendirilmelidir. Sınıf hegemonyasına emeğin göstermekte olduğu rızanın anlaşılabilmesi için, emeğe bütüncül bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde bir hegemonik aygıt olan

işsizliğin emek üzerindeki etkileri anlaşılabilecektir. Eğitim veya ekonomik düzeyleri, statüleri, unvanları, istihdam edilmek istenme gerekçeleri, hayata bakış açıları ya da hayattan beklentileri fark etmeksizin işsizlik emeğin tümü için baskılayıcı bir etki yaratmaktadır.

Bunlara ek olarak emekçilerin toplumsal bir varlık göstermesinden yola çıkarak işsizliğin sosyal dışlanmaya da neden olduğu belirtilmelidir. Sosyal dışlanma; bazı kişi veya grupların, toplumla entegre olmasını sağlayan ekonomik, sivil, politik ve sosyal haklara ulaşamamasıdır (Walker ve Walker 1997, 8). Günümüzde kişinin kendisini toplumda da var edebilmesi ve toplumsal hareketliliğe dahil olabilmesi için belirli bir gelir seviyesine ulaşmış olması gerekmektedir. Üstelik bu yalnızca psikolojik bir durum da değildir. Toplu taşımadan veya ortak alanlardan faydalanmak, sivil toplum kuruluşlarının içerisinde bulunabilmek, bireysel olarak sosyalleşebilmek için kişilerin her şeyden önce gelire ihtiyacı vardır. İşsiz kalan birey sadece sigorta ya da emeklilik gibi ekonomik imkânlarla erişimden mahrum kalmaz, ek olarak sosyal faaliyetlere erişimden de mahrum kalır (Sen 2000, 20).

Sınıf hegemonyasının hegemonya aygıtı olan işsizlik hakkında altının çizilmesi gereken bir diğer husus, işsizliğin her nasılsa kapitalist sistemin sorumluluğu altında görünmemesidir. Eksik istihdamı yaratan kaynak kapitalizmin kendisi olmasına rağmen işsizlik, sistem tarafından emekçilerin ya da henüz hiç çalışma hayatına dahil olamamışların suçu olarak gösterilmektedir. Eğer bir kişi uzun süre iş bulamıyorsa veya çalışma hayatına hiç entegre olamamışsa bu durum sistemden kaynaklanan bir olumsuzluk değildir. Kapitalist sistem bu olumsuzluğun emekçilerin kendi yetersizliklerinden kaynaklandığına dair bir algı yaratmaktadır. İşsizlik ve işten atılma, bireysel bir soruna indirgenmektedir ve iş arama süreçleri ya da kişilerin bazı işlerde çalışmaması emekçilerin kendi kusurları olarak gösterilmektedir (Tabel Arslan 2021, 93). Örneğin eğer yeni mezun olmuş bir kişi çalışma hayatına dahil olamıyorsa yeterince iyi bir eğitim geçmişi olmadığındandır ya da uzun süre işsiz kalan bir kişi aslında iş beğenmediği için istihdam edilmemektedir. Hem işverenlerde hem de emekçilerde var olan bu algı, kapitalist sistemin acımasız sömürü yapısını saklamaya yardımcı olmaktadır.

Oktay Baran’a göre, *‘Burjuvazi, hem yeni yatırımlarda ihtiyaç duyacağı işgücünü sağlamak hem de mevcut çalışanlar üzerinde baskı kurarak onları daha fazla sömürebilmek için, her daim bir işsizler ordusunun varlığına ihtiyaç duyar* (Baran 2008).’ Dolayısıyla yedek işgücü ve işsizliğin devamlılığı her açıdan kapitalist sisteme hizmet etmektedir. Sınıf hegemonyasının tekrar tekrar üretilebilmesi için kapitalist sistemin kâr elde etmeye ve bunun için de emekçilere ihtiyacı vardır. Fakat aynı zamanda ücretleri ve sosyal yan hakları

bastırabileceği bir korku mekanizması olarak işsizliği sistemin bir parçası haline getirmektedir. İşsizlik yalnızca işsiz kalan kişiler üzerinde değil mevcutta istihdam edilen emekçiler üzerinde de baskı kurmaktadır. Mevcut işinden memnun olmayan bir emekçi, işten çıkması durumunda sistemin acımasız koşulları karşısında yalnız kalacağını bilerek olumsuz koşullarda istihdam edilmeye rıza göstermek zorunda kalmaktadır.

Nursel Tabel Arslan'a göre neoliberal politikalar sonucunda işsizlik artarken bir yandan da işsizliğin süresi uzamaktadır (Tabel Arslan 2021, 94). Çünkü neoliberal uygulamalar emeği o kadar esnek hale getirmiştir ki işverenler kolayca çalışan çıkarabilmekte ve yerine daha az maaşla çalıştırabileceği yedek işgücü ordusu içerisinden birini seçebilmektedir. Dolayısıyla istihdam edilemeyen ve sürekli rekabet etmek zorunda kalan yedek emek gücü topluluğunun içinden çıkabilmenin süresi uzamaktadır. Bu nedenle işsizliğin yaydığı umutsuzluk çalışan emekçileri de etkilemektedir ve ülke ekonomilerinin kötü olması durumunda hegemonya daha kolay devam ettirilerek işverenlerin çalışanlarını sömürebilmelerinin önü açılmaktadır. İşsizlik oranlarının yüksekliği, işverenlerin çalışma koşullarını ve sosyo-ekonomik hakları geriye çekmelerini engelleyecek mekanizmaları ortadan kaldırmıştır. Çünkü her kötü koşulda çalışabilecek gönüllü yedek emek ordusu mensupları rahatlıkla bulunabilmektedir. Yasalar sigortasız işçi çalıştırmayı ya da asgari ücretten düşük ücret verilmesini yasaklamış olsa da uzun süreli işsizliğin yarattığı korkular nedeniyle emekçiler sigortasız çalışmaya da asgari ücretten düşük maaşlara da razı gelmektedir.

Türkiye'de işsizlik sorununun çözülmek istenmediğini ve bunun emeği baskılayan bir aygıt olarak kullanıldığını büyüme ve işsizlik oranları kıyaslamasından da anlayabilmek mümkün olacaktır. 1980 yılında büyüme oranı %-2,4 işsizlik oranı %8,3; 1990 yılında büyüme oranı %9,3 işsizlik oranı %8,0; 2000 yılında büyüme oranı %6,8 işsizlik oranı %6,5; 2010 yılında büyüme oranı %9,2 işsizlik oranı %11,1 olarak belirlenmiştir (akt. Çeştepe ve Güdenoğlu 2017, 128). Dolayısıyla ekonomideki büyümelerin istihdam yaratmak konusunda verimli bir çabaya yol açtığını iddia etmek zor olacaktır. İşsizlik çözüme kavuşturulması gereken bir problem değil, emeğin kapitalist sisteme katılmasını ve sistemin devamlılığını sağlayan bir güç olarak görülmektedir. Bu gücün işverenlerin lehine çalıştığını belirtmek yanlış olmayacaktır. İşverenler işten çıkarma tehdidini emek sürecinde baskı ve denetim aracı olarak kullanmaktadır (Tabel Arslan 2021, 101). Dolayısıyla işsizlik, neoliberal politikaların esnekliğine ve güvencesizliğine karşı emeğin rızasını üreten bir mekanizma olarak değerlendirilmelidir.

İşsizlik sınıf hegemonyasının yalnızca işsiz kesim üzerinde değil çalışanlar üzerinde de etkileri olan ve kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan hegemonik aygıtlarından biridir. İşsizlik oranlarının düşmemesi, emeğin aleyhine gerçekleştirilen her neoliberal uygulamayı zorla kabul ettirmektedir. İşsizliğin yarattığı olumsuzlukların yanı sıra istihdamın da giderek daha istikrarsız, güvencesiz ve gelir sağlama konusunda yetersiz hale geldiğini belirtmek gerekmektedir (Mütevellioglu ve Işık 2009, 164).

3.3.5 Medya Aracı

Hüseyin Çelik'e göre hegemonik süreç modern dönemde bambaşka enstrümanlarla yürütülmeye başlanmıştır (H. Çelik 2019, 21). Çünkü modern toplumun hegemonyaya rızasını inşa edebilmek için, bu dönüşüme ayak uydurabilecek aygıtlar kullanılmak zorundadır. Burjuva sınıfının modern toplumsal yaşam ile uyumlu, hegemonya inşasını ve yeniden üretimini sağlayan aygıtlarından birisi medyadır. Medya içerisinde reklamları, interneti, kitle iletişim araçlarını, sosyal medyayı ve haberleri barındıran birbiriyle ilişkili geniş bir ağa sahiptir. Kapitalist sistemin ve sınıf hegemonyasının devamlılığı için kullanılan medya aygıtı, temelde rızanın tekrar tekrar üretilmesi işlevini yürütmektedir. Atıl Cem Çiçek ve Gözde Uysal, '*Medya... toplumsal gerçekliklerden kısmen ya da tamamen arındırılmış bilgiler üreterek başka bir deyişle toplumu manipüle ederek kitlelerde rıza üretme işine koyulur.*' (Çiçek ve Uysal 2019, 1181)' demektedir. Buradan da anlaşılabileceği gibi rızanın üretiminde medyanın kapsamına giren her aracın önemi büyüktür.

Medyanın en temel görevlerinden biri, var olan kapitalist sistemin ve arkasındaki sınıf hegemonyasının değerler bütününe toplumsal tabana yaymaktır. Kapitalist sistemin üretim ve tüketim anlayışı, toplumsal norm ve alışkanlıkları, sosyo-ekonomik gereklilikleri günümüz dünyasında medya aracılığıyla bireylere tanıtılmakta ve benimsetilmektedir. Örs'e göre medya, küçük yaşlardan itibaren çocuklara mevcut sistemin değerlerini empoze ederek ideolojinin yeniden üretimini sağlamaktadır (Örs 2014, 25). Sınıf hegemonyasının değerler bütünüyle küçük yaşlarda temas etmeye başlamak, bu değerlerin kişilerin kendilerine aitmiş gibi algılanmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü medya, hakim sınıfın belirlediği çerçeve dışına çıkmadan toplumsal alana nüfuz etmekte ve bu sayede bireylerin hayatı kavrama ve yaşayış biçimlerinin de sınırları çizilmektedir.

Burjuva sınıfı, medya aracılığıyla uyguladığı hegemonyaya karşı toplumun geliştirdiği duygu ve düşünceleri geri bildirimlerle öğrenmektedir. Fakat aynı zamanda da bu duygu ve düşünceleri manipüle etmektedir. Bu manipölasyon özellikle emekçilerin neoliberal politikalara karşı çıkabilecek seslerinin bastırılmasında etkili olmaktadır. Çünkü içselleştirilen sınıf hegemonyası değerleri, toplumsal düzeyde bir ortaklığa ve yanlış bilince neden olmaktadır. Bu sayede kapitalist sistemin gereklilikleri bireylerce kabul edilirken sınıf hegemonyası kendini üretebilecek alanı da bulabilmektedir. Emeğin içinde bulunduğu sömürü ve güvencesizlikler, bireylerin uzak kalamadıkları medya tarafından silikleştirilmektedir. Medyada sıklıkla sunulan alternatif yaşam olanakları ve tüketimi doyumsuz bir döngüye sokan ürünler, kapitalist sistemin düzenini emeğe sunmaktadır. Dolayısıyla sınıf hegemonyasının değerleri ve yaşam için belirlediği normları emek tarafından içselleştirilmektedir.

Medyada sürekli olarak burjuva sınıfının hegemonyasına ait bir ideoloji üretim süreci gerçekleşmektedir. Hegemonya, stabil bir yapıya sahip olmadığından dönüştürülmesi ve tekrar tekrar üretilmesi gereken bir rıza mekanizmasıdır ve medyanın da bu devamlılığa ayak uydurması zorunludur. Bu nedenle hegemonik bir aygıt olarak medyanın değişen koşullara karşı hızla adapte olup toplumsal rızayı yeniden sağlayabilmesi gerekmektedir. Hızlı bir ideoloji üretimi de bu adaptasyonu sağlamanın birincil yoludur.

Medya, hegemonyanın değerlerini bireylerin kendi istekleriyle benimsediklerine dair yanlış bir algı oluşturmaktadır. Kapitalist sistemin, neoliberal uygulamaların ve sömürü sürecinin normalleştirilmesi bu yanlış algılardan bazılarıdır. Medya, kişilerin sunulan evrenin zaten yaşanmakta olan evren olduğu hissine kapılmalarına neden olmaktadır (Yağlı 2007, 361). Dolayısıyla toplumu manipüle ederek burjuva sınıfının belirlediği doğruyu, yanlış, iyiyi, kötüyü, cazip olanı ya da dışarıda bırakılması gerekeni yukarıdan tabana kadar yaymaktadır. Bu değerler ve davranış kalıpları bireylerin telefonlarında, bilgisayarlarında, televizyonlarında ya da medyaya ulaşabildikleri herhangi bir kanalda yeniden üretilmektedir.

Medya günümüzde bilgi edinmenin ve toplumsal herhangi bir olaydan haberdar olmanın temel yolu olduğu için vazgeçilmez bir konumdadır. Fakat bu durum hakim sınıf tarafından hegemonyanın devamlılığı için kullanılmakta ve medya, ideoloji üretmek için bir araç haline getirilmektedir. Egemen ideoloji, medyayı kendi taleplerine göre yönlendirirken medya da egemen ideolojinin yeniden üretimini gerçekleştirmektedir (Çiçek ve Uysal 2019, 1184). Anlaşılabileceği üzere medya ve hegemonya arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur.

Medyanın modern toplumlar için eğitici yanı yadsınamayacağı gibi fikirlerin inşasındaki etkisi de görmezden gelinmemelidir. Özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla yayılan haberler, toplumun algısını yönlendirmek için kullanılmaktadır. Haber metinlerinin ve içeriklerinin kolay ulaşılabilir olması, algı yönetimini kolaylaştıran bir durumdur. Çünkü bugün farklı haberlere ve düşüncelere ulaşabilmenin kolaylığı kaynakların çeşitliliğiymiş gibi görünse de manipülasyonu kolaylaştıran bir etkiye de sahiptir. Haber bültenleri, dergiler, gazeteler ya da sosyal medya platformları toplumu kolayca etkileyebilmekte ve düşüncelerine, hareketlerine, fikirlerine yön verebilmektedir. Dursun, medyada toplum tarafından saygı duyulan güvenilir kişilerin düşüncelerine de yer verilerek resmi ideolojiyi destekleyen bir yapı oluşturulduğunu belirtmektedir (Dursun 2001, 132). Toplum tarafından fikirleri önemsenen ya da işin uzmanı olarak tanıtılan kişiler, bilgilendirici yönlerinin yanında düşünsel bir inşaya da sebep olmaktadır. Örneğin Corona virüs salgını sürecinde televizyon programlarına çıkan uzman doktorlar, virüse karşı nasıl yaklaşmamız gerektiği konusunda toplum düşüncelerini ve davranışlarını şekillendirmiştir. Burada sorun, düşüncelerin dönüştürülebilme etkisinde ve hızındadır. Aynı örnek üzerinden gidecek olursak, virüsün yayılmaya başladığı dönemde uzmanların uyarılarıyla kişisel düzlemde daha katı önlemler alınırken kısa bir süre içerisinde uzmanlarca gösterilen rahatlama topluma da yansımıştır. Burada bireylerin medya tarafından yönlendirilebilmelerinin ne kadar kolay olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Sınıf hegemonyası için oldukça önemli olan bir diğer medya aracı ise reklamlardır. Emegın rızasının üretilmesinde reklamlar oldukça geniş etki alanına sahiptir. Çünkü bütün reklam politikaları tüketim kültürünü destekleyerek tüketimin sınırsızlığını normalize etmektedir. Ahmet Rasim Kalaycı'ya göre, kapitalizm vatandaşların iş dışında geçirdikleri vakitlerini de kârlı bir alana dönüştürmeye çalışmaktadır (Kalaycı 2018). Medya ve özellikle de reklamlar bu boş alanın tüketim tarafından doldurulmasını sağlamaktadır. Emegın neoliberal politikalar karşısında rızasının sağlanmasında tüketim kültürü ne kadar önemliyse medya da o kadar önemlidir. Çünkü modern dünyada tüketimi ve medyayı birbirinden ayırabilmek mümkün değildir. Reklamların tanıtımı sağlayarak tüketimi teşvik etmelerinin yanı sıra kapitalist sistem içerisinde her şeyin herkese ulaşılabilir görünmesini sağlama görevi de vardır. Reklamlar her türlü tüketimin çeşitliliğini pazarlarken bunların belli bir kesime hitap etmemesine özen göstermektedir. Bu sayede ürünlerin ulaşılabilirliğine dair oluşturulan yanlış algı desteklenmektedir. Çünkü bir ürünün reklamlarda görünür kılınması, o ürünü kullanmayan bireyler için bile varlığının kabul edilmesini sağlamaktadır.

Reklamlar kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan tüketim kültürünü toplumun bütün katmanlarına yaymaktadır. Kapitalist sistemin sürekliliği için üretilen her şeyin tüketilmesi gerekmektedir ve modern dünyada bu döngü reklamlar sayesinde meşrulaştırılmaktadır. Çünkü reklamlar her şeyden önce, ürünleri cazip göstererek tüketimi teşvik etmek amacı taşımaktadır. Medya sayesinde gerçekleştirilen sembolik üretimler önemli hale gelmiş, kültür endüstrisi uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Yağlı 2007, 358). Medyanın, tüketimi hayatın amacı olarak sunmaktaki başarısı belki de bütün aygıtlardan daha yüksektir. Çünkü reklamlar bireylerin elde etmek isteyeceği şeyleri dikte etmekle kalmamakta aynı zamanda mutlu, sağlıklı, kaliteli bir yaşamın da sınırlarını belirlemektedir. Bu aslında farkına varılması oldukça güç bir manipölasyon uygulamasıdır ve emeğin de toplumun geri kalanı gibi tüketime yönlendirilmesi reklamlar aracılığıyla pekiştirilmektedir.

Medya, uluslararası öneme sahip vazgeçilemez bir güç haline gelmiştir. Toplumun düşüncelerini, davranışlarını, yaşamlarının sınırlarını ve kurallarını, tüketim alışkanlıklarını belirlemektedir. Ve bunu yaparken de kaynağını sınıf hegemonyasından almaktadır. Medya toplulukları etkileyerek düşüncelerini tek tipleştirmektedir (Yağlı 2007, 358). Ancak bu tek tipleştirmeyi o kadar çok ürün, seçenek ve hayat tarzı sunarak yapmaktadır ki içerisinde barındırdığı manipölasyon görünmez kılınmaktadır. Modern yaşam içinde pek çok şeyi danıştığımız medya, sınıf hegemonyasının aygıtı olarak rıza inşasında görev almaktadır. Toplumun medyayla ilişkisi de göz önünde bulundurulduğunda bu hegemonik aygıtın etkinliğini sürdüreceğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

3.4 Sonuç

Gramsci'nin hegemonya anlayışına göre, toplumdaki bağımlı grupların rızasını kazanan ve onlara pek çok alanda önderlik eden bir egemen grup vardır. Teorik çerçevede bu egemen grup burjuva sınıfıdır. Dolayısıyla sınıf hegemonyası, etrafında topladığı bağımlı grupların ve bağımlı olabilecek potansiyel grupların rızasını sürekli olarak üretmek zorundadır. Barret'e göre, hegemonyayı rızanın örgütlenmesi olarak belirtmek en iyisidir (Barrett 1996, 65). Ve egemen olan burjuva sınıfı, hegemonyasını sağlayacak rızanın devamlılığı için çeşitli hegemonik araçlar kullanmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde sınıf hegemonyasının aygıtları kapsamlı bir şekilde ele alınarak bütün emekçilerin (yalnızca kol gücüyle çalışanların değil) neoliberal politikalara

rızasının altında yatan sebepler açıklanmaya çalışılmıştır. Böylelikle literatürde bulunan sınıf hegemonyasının emeğin rızasını hangi araçlarla ve nasıl inşa ettiği yönündeki eksiklikler giderilmek istenmiştir. Böylece Türkiye’deki emekçilerin rıza inşa süreçleri derinlemesine analiz edilmiştir.

4. PARTİ HEGEMONYASI

Türkiye’de emeğin neoliberal politikalara ve beraberinde gelen yeni sömürü biçimlerine gösterdiği rızanın literatürde parti odaklı incelemelerle yürütüldüğünden bahsedilmişti. Emeğin rızasını konu alan çalışmalardan örneklerle AKP’nin emekçiler üzerindeki etkileri ve rıza aracı olarak kullandığı aygıtları olduğu belirtilmişti. Bu görüşün temel dayanak noktası, Türkiye’de neoliberal politikaların iktidara gelen partiler tarafından uygulanmış ve günümüzde de başarılı bir şekilde AKP tarafından uygulanmakta olmasıydı.

1980 darbesinden sonra iktidara gelen partiler devletin ve toplumun neoliberal uygulamalarla dönüşümünü sağlamaya çalışmıştır. İşgücünün esnekleştirilmesi, özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi ya da devletin rolünün değiştirilmesi 1980’lerden itibaren yoğun bir şekilde iktidardaki partiler tarafından üstlenilmiş görevlerdir. ANAP hükümeti 1980’lerde neoliberalizmin hegemonyasını kurmuş olsa da 1990’lı yıllar boyunca hegemonya krizleri yaşanmıştır. Bu nedenle 2002 yılından itibaren kesintisiz yürütülen iktidarın sahibi olarak AKP, çalışmalarda emeğin rızasını inşa edebilen gücün öznesi konumuna gelmektedir.

Emeğin rızasını sağlayan gücün AKP olarak değerlendirilmesi, AKP’nin tek başına bir hegemonya öznesi olup olamayacağı sorusunu doğurmaktadır. AKP’nin hegemonyası düşüncesi, emeğin neoliberal politikalara rızasının inşası noktasında incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü neoliberal dönüşüm AKP öncülüğünde derinleşmiş ve bu dönüşüme emeğin gösterdiği rıza üzerinde AKP’nin etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Üstelik neoliberal politikaların getirdiği esnekleşmenin ve güvencesizliğin suçlusu olarak dönüşümü üstlenen AKP’nin 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde %42,56 oy alması, bu hegemonya düşüncesinin incelenmesi gerekliliğini desteklemektedir.

Fakat AKP’yi Türkiye’deki hegemonyanın öznesi olarak değerlendirmek çeşitli problemlere yol açmaktadır. Her şeyden önce, Gramsci’nin teorik çerçevesine göre bir partinin hegemonyanın öznesi olabilmesi mümkün değildir. Çünkü hegemonya sivil toplumun içerisinde çıkan bir gruba-burjuvaziye aittir ve iktidarda olan parti, doğrudan zor aygıtları kullanma yetkisine sahip bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani iktidar partisi yalnızca sınıfın hegemonyasını inşa etmeye yardımcı olmaktadır. Ancak Türkiye’de AKP’nin sadece devletin zor aygıtlarını kullanmanın ötesinde bir rıza inşa süreci yürüttüğü

de açıktır. Kendi seçmen kitlesiyle sınırlı da kalsa, ortada zor aygıtların ötesine geçen bir rıza kazanma süreci vardır. AKP'nin hegemonya öznesi olmasına dair bir diğer sorun ise kapsayıcılıktır. Bir hegemonyanın seçmen kitlesinden daha geniş toplumsal gruplara hitap edebiliyor olması gerekmektedir. Çünkü bir hegemonyanın etkinliği rızayı yayabildiği kadarıyla ölçülmektedir. Emeğin rızası söz konusu olduğunda AKP hegemonyası yeterli bir nüfuza sahip midir? Neoliberal politikalara AKP seçmeni emekçilerin rızası açıklanabilirken oy vermeyen emekçilerin neoliberalizme rızası açıklanamamaktadır. Dolayısıyla AKP seçmeni olmayan emekçilerin neoliberal politikalara rızası bir boşluk oluşturacaktır.

AKP'nin toplumun bir kesiminin düşünceleri ve düşünme biçimleri, yaşam tarzları, ideolojileri üzerindeki etkileri bir hegemonun varlığını düşündürmektedir. AKP'nin sosyal, kültürel, ekonomik, ideolojik çizgisi toplumdaki geniş bir kesim tarafından benimsenmektedir. Partinin hegemonyanın öznesi olarak değerlendirilmesinde neoliberal uygulamaların taşıyıcısı olmasının yanı sıra, toplumun geniş bir kesimiyle değerler uzlaşısına sahip olması da etkilidir. AKP kendi seçmenlerinden olan emekçiler için rızayı üretmeyi başarmıştır ve iktidarı sürecinde de başarmaya devam etmektedir. Dolayısıyla AKP'nin emek üzerinde önemli bir rıza inşa sürecinin mimarı olduğu düşüncesi yanlış değildir. Tartışılması gereken, AKP'nin hegemonyanın öznesi olup olamayacağı ve eğer değilse de sınıf hegemonyasının etrafında nasıl konumlandırılması gerektiğidir. Bu amaçla çalışmanın ilerleyen bölümlerinde AKP, rızayı inşa eden bir hegemonya öznesi olarak varsayıлып kullanmakta olduğu rıza araçları incelenecektir. Sonrasında da bu rıza inşa sürecinin gerçekten bir hegemonya sürecini ifade edip etmediği tartışılarak AKP'nin rıza üretim sürecindeki rolü netleştirilecektir.

4.1 Hegemonya Krizinden Çıkan Yeni AKP Hegemonyası

AKP hegemonyası düşüncesinin emek üzerindeki etkisini ve toplumsal tabandaki yansımalarını anlayabilmek için AKP iktidara gelmeden önceki sosyal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü AKP'nin hegemonyası ancak iktidara geldiği şartlar göz önüne alınarak anlaşılabilir. İsmet Akça, AKP'nin gücünü kazandığı dönemin koşullarını hegemonya krizi olarak tanımlamaktadır. Buna göre AKP 1990'larda bir türlü hegemonyasını kuramamış iktidarların krizleri sonunda güç kazanıp kendi hegemonyasını kurmuştur. Dolayısıyla AKP hegemonyasının temelinde toplum

tarafından artık güven duyulmayan ve ekonominin düzeltilmesinden toplumsal çatışmaların önlenmesine varıncaya kadar hiçbir sorunu çözemeyen diğer partiler vardır.

1990'lar siyasi iktidarlarının hegemonya inşa süreçlerinin başarısız olmasının belli nedenleri vardır. Bu nedenlerin en önemlisi uygulanmaya çalışılan neoliberal politikalarla toplumun geniş bir kesimi tarafından rıza gösterilmemesidir (Akça 2014, 12). 1990'lar boyunca iktidara gelen AKP'den önceki partiler, neoliberal politikaları uygularken eş zamanlı olarak rıza üretimini gerçekleştirememişlerdir. Dolayısıyla toplumu ve devleti böylesine dönüştüren uygulamaların rıza kazanılmadan gerçekleşiyor oluşu, hegemonyanın kurulamamasının asıl nedenidir. Bu dönüşümün toplumsal hoşnutsuzluğunun yanında gittikçe kötüleşen ekonomik koşullar da mevcuttur. Hem neoliberal politikaların yarattığı güvencesizlik hem de ekonomik krizlerin sonuçları emekçiler başta olmak üzere toplumdaki pek çok grubu etkilemiştir.

1990'larda iktidardaki partilerin hegemonya kuramamasının bir nedeni de sınıfsal olmayan meselelerin aktörlerinden destek alamamalarıdır (Akça 2014, 13). 1990'lı yıllar Kürt kimliği üzerinden yürütülen eylemlerin, 1970'lerden beri süregelen öğrenci hareketlerinin ve İslami/muhafazakâr söylemin yükseldiği zamanlardır. Ve dönemin iktidarlara bu toplumsal hareketlilikleri yöneterek yumuşatmayı başaramamıştır. Dolayısıyla bu toplumsal gelişmelerin yönetilmesi konusunda ordu söz sahibi olarak iktidarların bir hegemonya inşa edememesinde etkili olmuştur. 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu tarafından Erbakan'ın istifaya zorlanması ve Refah Partisi-Doğru Yol Partisi iktidarının sonlanması, toplumda geniş yankıya sahip muhafazakâr kesimin söyleminin birkaç sene sonra AKP'yi desteklemesine önayak olmuştur. Ayrıca Kürt kimliği üzerinden çıkan sorunların ve sınıfsal hareketlerin de ordu tarafından kontrol edilmesi, iktidardaki partilerin gücünü azaltmıştır. Demokratik süreçlerin ordu tarafından baskılanıyor oluşu, mevcut partilerin güçsüzlüğü konusunda toplumun pek çok kesimini ikna etmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde ülkeye 2001 yılında patlak veren derin ekonomik krizin yanı sıra toplumsal kesimlerin memnuniyetsizliği, kimlik ve sınıf sorunlarının baskıyla ortadan kaldırılmaya çalışıldığı, ordunun siyasette ve ülke yönetiminde varlık gösterdiği, siyasi partilerin kendi aralarında çatışmaktan süreçleri yönetemediği bir manzara hakimdir. Dolayısıyla 2002 yılında oyların %34,43'ünü ve milletvekillerinin %66'sını (Akça 2014, 14) AKP'nin kazanmasını sağlayan şartların oluşumu yalnızca AKP'nin başarısı değildir. AKP ekonomik ve toplumsal krizlerden çıkabilmek için bir seçenek olarak görülmeye

başlanmıştır çünkü halkın elinde başarısız koalisyon hükümetlerinden ve ordunun müdahalelerinden başka bir şey kalmamıştır. AKP 2002 yılında iktidara gelerek *‘hegemonik oluşumun her düzeyinde İslamcılığın seküler neoliberalizme az çok başarılı bir şekilde soğurulmasıyla* (Tuğal 2009, 51)’ neoliberal dönüşümü kesintisiz olarak hayata geçirmeye başlamıştır.

Sonuç olarak AKP bir hegemonya krizinin içerisinden çıkarak kendi hegemonyasını kurabilecek kadar güçlü hegemonik aygıtlara sahip olmuştur. Bu hegemonya sayesinde 2002 yılında %34,43 olan oy oranlarını 2007’de %46,5’e, 2011’de %49,8’e, 2015’te %49,5’e yükseltmiştir. Bu noktada, toplumun uzun bir süre boyunca ekonomik, sosyal, siyasal krizlerle boğuşmakta oluşunun ve pek çok toplumsal kesimin mevcut durumdan hoşnutsuzluğunun AKP için rızaya bir kaynak oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir. AKP bir yandan geçmişin yanlışlarından dersler çıkarıp toplumsal tabana gerektiği gibi yaklaşmayı başarırken, bir yandan da krizlerin nedeni olarak görülen partiler karşısında güçlü bir alternatif olduğunun bilinciyle hareket etmiştir.

AKP hegemonyasının neoliberal dönüşüm sürecini başlatırken farklı toplumsal kesimlerden ve kendi seçmenlerinden rıza alabilmesinin de çeşitli nedenleri vardır. İsmet Akça AKP iktidarının ilk zamanlarındaki başarılı adımları olarak neoliberal uygulamaların sosyal politikalarla entegre halde yürütülmesini, demokratikleşme söylemini, İslami muhafazakarlığın gündelik hayatla uyumlu hale getirilmesini ve Osmanlıcı dış politika algısını göstermiştir (Akça 2014, 15). Bütün bu söylemler ve uygulamalar AKP’nin diğer partiler arasında öne çıkmasını ve iktidar olduktan sonra da neoliberal politikaları uygulamasını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda geçmişin vesayet rejimlerine karşı demokrasi iddialarını savunması, liberal kesimin de rızasının alınmasını sağladı (Akça 2014, 16). Dolayısıyla AKP 1990’ların hegemonya krizini ve mevcut durumu başarılı bir şekilde kullanarak hegemonyasını inşa etmeye başladı.

4.2 AKP’nin Hegemonya Aygıtları

AKP’nin neoliberal politikalara emeğin rızasını inşa ettiği aygıtları, sınıf hegemonyası ile kıyaslandığında daha dar kapsamlı gibi görünmektedir. Örneğin sınıf hegemonyasının tüketim kültürü aygıtı, toplumdaki hemen herkesi kapitalist sisteme ve dolayısıyla da sınıf

hegemonyasına rıza göstermeye bir nevi mecbur bırakmaktadır. Bu nedenle sınıf hegemonyasının aygıtları kapitalist sistemin geçmişinden geldiği için daha fazla içselleştirilmiş, bireylerin kişiliklerinde ve yaşam biçimlerinde büyük değişimlere neden olmuştur. Bunun yanı sıra AKP'nin hegemonyasının kendi seçmenlerini kapsadığı ve değerler uzlaşısının da yalnızca seçmenler tarafından kabullenildiği düşünülürse, parti hegemonyasının sınırları daha net anlaşılabilecektir.

Sınıf hegemonyası kadar geniş kapsamlı değerlendirilemese de AKP hegemonyasının emek üzerindeki etkileri neoliberal politikalar çerçevesinde oldukça önemlidir. Emeğin sömürsünü, güvencesizliğini ve esnekleşmesini destekleyen neoliberal politikaların öncüsü olan AKP'nin yine emek tarafından desteklenmesi ancak hegemonik aygıtlar ve bu aygıtların etkileri incelenerek anlaşılabilecektir. Çünkü AKP zamanla otoriterleşmesine, devlet yönetimini merkezileştirmesine, emeği belki de hiç olmadığı kadar ezen neoliberal politikaları itirazlara yer bırakmayacak şekilde uygulamasına rağmen hegemonyasını sürdürmeyi başarmıştır. Üstelik bu hegemonya yalnızca oy oranlarıyla ölçülen bir başarıya sahip değildir. İşçi sınıfının içinde AKP hegemonyası ile değer uzlaşısına sahip ve hegemonyaya rıza gösteren geniş bir kesim vardır.

AKP hegemonyasında emeğin rızasını oluşturan ve yeniden üreten aygıtların incelenmesi, emeğin neoliberal politikalarla göstermekte olduğu rızanın anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Böylece neoliberal uygulamaların öncüsü olan AKP'nin emeğin rızasını tesis etme konusundaki etkisi ve bu etkinin sınırları daha iyi anlaşılabilecektir. Ancak bu noktada hegemonik aygıtların yalnızca emeği doğrudan etkileyen aygıtlar olmadığını belirtmek doğru olacaktır. Bir parti hegemonyasından bahsedildiği ve parti seçmenlerinin emekçilerden ayrı düşünülmesi mümkün olmadığı için AKP hegemonyasının aygıtları aynı zamanda seçmen kitlesinin rızasını da sağlayan aygıtlardır.

4.2.1 Mağduriyet Söylemi ve CHP Karşıtlığı

AKP hegemonyasının rızayı inşa etmek amacıyla kullandığı belki de ilk aygıt mağduriyet söylemidir. AKP siyaset sahnesine ilk çıktığında toplumdaki farklı kesimlerden destek görmüş olsa da tabanı her zaman Sünni-Müslüman kişilerden oluşmuştur. Rakip olabilecek partiler yerine muhafazakâr tabanın kendi merkezlerine çekilmesi ve

hegemonyanın bu taban üzerinden yükselmesi, muhafazakâr seçmenlerin paylaştığı ortak mağduriyet söylemiyle mümkün olmuştur. Bu nedenle bu söylemi rıza inşasının temel adımı kabul etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu söylem Sünni muhafazakâr kesimi aynı çatı altında toplamaya yarayan kaynaklara sahiptir.

AKP'nin politikalarının temeline koyduğu mağduriyet fikrinin çıkış noktası Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya yanaşma ve modernleşmeye çalışma eğilimleri gösterdiği Tanzimat döneminden itibaren, Sünni-Müslüman gruplar dışlanmayla karşı karşıya kalmışlardır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası olan İslamcılık, Tanzimat'la başlayan modernleşme hareketleri tarafından bastırılmıştır (Yılmaz 2017). Muhafazakâr gruplar modernleşme tarafından ezildiklerini; dinlerinden ve ibadetlerinden uzaklaştırılmaya çalışıldıklarını; Batılılaşmanın yaydığı ahlaksızlıklara çekilmeye çalışıldıklarını düşünmektedirler. Osmanlı modernleşmesi '*imparatorluğun kaybı* (Tokdoğan 2020, 394)' olarak nitelendirilmektedir ve günümüzdeki özlem, Osmanlı'nın dini olarak muhafazakârlıktan ödün vermediği güçlü zamanlarıdır. Özellikle AKP'nin lideri olan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan geçmişe dair bu özlemi sıklıkla dile getirmektedir.

Batılılaşma girişimlerinin başlaması, yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Ve toplumdaki İslamcı-muhafazakâr kesim Tanzimat'tan itibaren kendisini evlatlık çocuk olarak değerlendirmiştir (Tokdoğan 2020). Dindarlığın modernleşme ve Batı karşısında geri plana atılmasının, dindar Osmanlı'nın temeli olan muhafazakârlar için bir yabancılaşma yaratmış olması doğaldır. Sorun, bu yabancılaşma hissinin günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nde de başarıyla sürdürülüyor olmasıdır. Modern ve kozmopolit dünyaya karşı hilafet ve saltanat özlemi çekebilmek oldukça çaba gerektiren bir söylem olsa gerektir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Tanzimat sonrasındaki gelişmeleri, '*Dindarlar, bırakın dinle ilgili konuları tartışmak bir yana, sistemli bir şekilde ciddi eleştirilere, aşağılamalara ve hakaretlere maruz bırakılmıştır* (akt. Tokdoğan 2020, 394) diyerek açıklamıştır. Dolayısıyla bu mağduriyetin ve beraberinde gelen öfkenin dayanağı Osmanlı'yı yıkan Batı yakınlığı ve bunun öncüsü olan ittihatçılardır. Buradan hareketle AKP'nin kolayca CHP'yi muhafazakârlık için bir tehdit olarak gösterebilmesinin kolaylığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü Tanzimat'tan sonraki ikinci hedef, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve yapıyı dini öğelerden olabildiğince arındırmaya çalışan kurucu parti CHP'dir. Böylelikle

CHP ve Batı yanlısı aydınlar, muhafazakârları yozlaştırmaya ve dini çizgilerinden çıkarmaya çalışan zorbalar haline gelmiştir.

Mağduriyet söylemine göre Tanzimat'tan beri ezilen, hor görülen muhafazakârlar, yeni devletin kural koyucuları olan CHP tarafından daha da kenara itilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra CHP'nin tek parti olarak yönetimde bulunması ve modern bir toplum yaratma çabaları, tepeden inme politikalar olarak değerlendirilip toplumu yozlaştırmakla suçlanmıştır. Çünkü modernleşme ve Batılı devletlerin değerleri, CHP tarafından halkın rızası alınmaksızın zorla kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle muhafazakârlar dindar köklerinden koparılmaya tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlar, bu dönüşümü benimsemedikleri için dışlanmışlar ve cahil olarak nitelendirilmişlerdir. Mağduriyet söyleminin Batılı laik aydınları ya da CHP yönetimlerini hedef almasının nedeni budur. Buradan hareketle dindar Sünnilerin hiçbir zaman demokrasiyi ya da cumhuriyet rejimini benimseyemediklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Recep Tayyip Erdoğan '1940'lar boyunca millete, değerlerine ve "halifelere" karşı bir halk savaşı yürüttüler, bu ülkede camiler kapatıldı; ahırlara, depolara ve müzelere dönüştürüldüler...Standartlaşmış bir zihniyet, sakaldan bıyığa, giyimden şıklığa standartlaşmış bir insanlık inşa edilmiştir (akt. Tokdoğan 2020, 398).' açıklamalarıyla muhafazakâr Müslümanlara yapılan zorbalığı belirtmekte ve hedef olarak CHP'nin yönetim kadrolarını göstermektedir. Aynı zamanda cumhuriyetin ne kadar benimsenemediği de hilafete yapılan vurgudan anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla temelde sorun ne modernleşme ne de CHP'dir. Asıl sorun cumhuriyet rejimiyle yönetilen ve demokratik yapıya sahip olan bir ülkenin kurulmuş olmasıdır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğünde üretilen bu söylemler hedef kitesinde karşılık bulurken, bu hegemonik aygıtın etki alanını artıran bir şey de muhafazakâr aydınların desteğinin alınmasıdır. Örneğin mağduriyet söyleminin önemli temsilcilerinden biri olan Necip Fazıl Kısakürek 'Çile' gibi eserlerinde sıklıkla mağduriyet temasını işlemiştir. Aynı zamanda Nurettin Topçu ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi muhafazakâr aydınlar için de popüler bir tema olmuştur (Yılmaz 2017). Günümüzde ise bu söylem çoğunlukla ana akım medyada kendisine yer bularak yeniden üretimi gerçekleştirilmektedir. AKP yönetimine yakın televizyon kanalları ve gazeteler siyasi alanı bu söylem üzerinden işleyerek kitleyi yönlendirmektedir.

Bu tür söylemlerin en önemli tehlikesi toplumu iki kutba bölmeleridir. CHP ve onun zihniyeti camileri kapatan kutupsa, bunun mağdurları da AKP seçmeni olan kutup olarak gözükmetedir. Dolayısıyla AKP, tek dindarın ve Müslümanın kendisi olduğuna dair sert ve sorgulanamaz bir söylem aktarmaktadır. CHP'liler başta olmak üzere muhafazakâr kitlenin içinde olmayan kimse dindar olmaz, camiye gitmez, namaz kılmaz gibi sonuçlara ulaşmakta ve dini duyguların hepsi AKP'nin tekeline girmektedir. Ülkede yaşayan Müslüman olmayan vatandaşlar, Aleviler ve herhangi bir dini inancı olmayanlar ise bu bakış açısına göre tartışmasız tehlikeli olarak damgalanmaktadır. Müslümanlığın yaygın olduğu bir ülkede dinin tek bir parti tarafından temsil edilebiliyor olması -laiklik için korkunç bir gelişme olsa da- bir başarıdır. Çünkü bu algı 2002'den beri yıkılamamış, aksine yıllar içerisinde daha da pekişmiştir. Dolayısıyla AKP hedefindeki muhafazakâr kitleye iki seçenek sunmaktadır: ya AKP'ye ve ümmete dost olacaklardır ya da düşman olacaklardır (Yılmaz 2017). Bu tabloya bakarak kendisini dindar gören ve muhafazakâr olarak tanımlayan bireylerin başka seçenekleri yoktur. Eğer imanlılarsa AKP'nin yanında, CHP'nin ve Batı meraklısı yozlaşmışların karşısında durmak zorundadırlar çünkü CHP bütün mağduriyetlerin sebebidir.

CHP hükümetleri zamanında başörtüsü yasağından ezanın Arapça okunmasının yasaklanmasına kadar atılan pek çok adım, mağduriyet söylemini güçlendirmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemlerinde özellikle 1990'lı ve 2000'li yılların CHP'sinin dindar kesim için beslediği tutumlara rastlanmaktadır. Başörtülü kız öğrencilerin üniversitelere girememesi, İmam Hatip Okulları mezunlarının ezilmesi gibi mağduriyet söylemleri sıklıkla duyulmaktadır (Yılmaz 2017). Kemalist devlet, bu ülkenin masum ve dindar Anadolu çocuklarını ezmek için Batılı güçlerle iş birliği yapmıştır (Yılmaz 2017, 482-483). Halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi uygulamalar da kuşkusuz geçmişe duyulan bu öfkenin hatırlatılması için önemli olmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan konuşmaları sırasında sıklıkla geçmiş CHP yönetimlerine atıflar yapmaktadır. Böylece hem mağduriyet söylemini yeni baştan üretmekte hem de ezilmişliğin suçlusu olan hedefi sağlamlaştırmaktadır.

Mağduriyet düşüncesinin hegemonik bir aygıt haline gelebilmesi için etki altına alınmaya çalışılan grubun ikna edilmesi gerekmektedir. Türkiye'deki muhafazakâr-Sünni kitlenin ikna edilmeden ve hatırlatılmadan geçmişin mağduriyetlerinin bilincine varabilmesi mümkün değildir. Ahıska bu durumu hegemonik tahayyül olarak adlandırmaktadır ve buna

göre bu tahayyül bireyler için toplumsal varlık biçimi yaratan anlamlar ve temsiller alanını ifade etmektedir. Yaratılan tahayyül, bireyleri bu varlık biçimini benimsemeye yönlendirebildiği ölçüde hegemoniktir (Ahıska 2003, 370). Dolayısıyla AKP'nin yapmaya çalıştığı şey öncelikli olarak hedeflenen kitle için bir geçmiş ve bu geçmişe dair bir bilinç yaratmak olmuştur.

Kuşkusuz Tanzimat'ın Osmanlı'da yarattığı modernleşme tahribatları ya da İslam'ın altın çağları, günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan bireyler için önemli olamayacak kadar eski olaylardır. Bunların argüman olarak bulunup çıkartılması ve hedef kitleye sunulması olumlu geri dönüşler alması tamamıyla hegemonun rıza üretmedeki başarısını göstermektedir. Çünkü bu söylemler veya hisler gündelik yaşantıda paylaşılan ya da düşünülen şeyler değildir. Bireylerin modernleşme zihniyetine karşı kamusal işyerlerinde/ okullarda uygulanan baş örtüsü yasağı gibi uygulamalardan dolayı öfkeli olması mümkündür. Fakat bu hisler kitlesel bir bilinç ve ortak bir geçmiş yazmak amacıyla kullanılmadıkları sürece bir anlam ifade etmemektedir. Fakat AKP rızasını almak istediği hedef kitlesine hitap edeceği yolu bulup bu amaçla çeşitli argümanlar geliştirmeyi bilmiştir. Kökü Tanzimat'a ve İttihat ve Terakki'ye kadar uzanan mağduriyetler, AKP'nin günümüz politikası için kullanılmıştır ve kitleler, argümanları paylaşmaya kanallize edilmiştir.

Zafer Yılmaz'ın da belirttiği gibi Türk-İslamcı kimliği kalıcı bir yara üzerine kurulmuştur (Yılmaz 2017, 484). Ve bu yara doğal olarak gerçekleşmiş organik bir yara değildir, zihinlere işlenerek yaratılmıştır. Dışlanmış, cahil ilan edilmiş, ibadetleri ve inançları kısıtlanmış, yozlaşmaya zorlanmış toplumsal kesim için bu yara AKP tarafından hatırlatılmıştır. Dolayısıyla burada bir kitlesel kimlik inşası söz konusudur. Geçmişte yaşanan bir kayıp deneyimi günümüzde kucaklandığında ve sembolize edildiğinde kimlikler inşa edebilen kültürel alıntılara dönüşmektedir (Tokdoğan 2020, 393). Açık olmayan yaralar açılmakta ve hatırlanmayan mağduriyetler tekrar tekrar üretilmektedir. Bu sayede hedef kitlenin ortak mağduriyetleri olduğu fikri zihinlere yerleştirilmektedir.

Sünni-dindar kitlenin mağduriyetlerinin hatırlatılması ve Recep Tayyip Erdoğan'ın kendisinin de örnek verebilecek mağduriyetlerinin bulunması bu söylemi güçlü kılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, belediye başkanlığı yaptığı dönemde dini bir şiir okuduğu için hapse atılmış ve çeşitli aşağılamalarla karşılaşmıştır (Tokdoğan 2020, 395). Dolayısıyla kurmaya çalıştığı kitlesel kimlik ve bilinç inşasının bir parçasını da kendisi oluşturmaktadır.

Bu söylem sayesinde kendi mağduriyetlerini de gözler önüne sererek kitlenin bir parçası olduğunu, onlardan biri olduğunu kanıtlamıştır.

Mağduriyet söyleminin tehlikeli yanlarından biri de beraberinde bir kin ve öfke yaratıyor olmasıdır. Üstelik bu öfke ve kin yalnızca CHP'ye yönelik değil, zamanında mağdur olanlar gibi yaşamayan herkese yöneliktir. AKP tarafından sınırları çizilmiş olan yaşam ve inanç tarzını benimsemeyen kişiler toplumun düşmanları olarak belirlenmektedir. Modern yaşamı tercih eden ya da laikliği savunan herkes inançsız, yozlaşmış düşmanlardır. Bu bakış açısının eskiden 'mağdur edilmiş' kişilerce benimseniyor olması oldukça ironiktir. Dün inançlarından ve yaşam tarzlarından dolayı elitist çevrelerce hor görülen, dışlanan ve baskılanan Sünni muhafazakârların bugün aynı baskının kendileri tarafından başkaları için yaratıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Hedef kesimin bu mağduriyet ve kin duygularıyla bütünleşmesi toplumu geri dönülemez kutuplaşmalarla bölmektedir. Çünkü bu kin karşılıklı bir hal almaktadır. Laik ve modern kesim muhafazakârlara karşı öfke duyarken muhafazakârlar da aynı duyguları 'Beyaz Türk' olarak tanımladıkları modern özgürlükçü kişiler için beslemektedir. Ali Nur Kutlu, Yeni Şafak Gazetesi'ndeki *Beyaz Türklere Mektup* başlıklı yazısında bu kutuplaşmanın zihinlerde ne kadar derinleştiğini kanıtlamaktadır. '*Mesela, sakın siz bu ülkeye, millete yabancı olmayasınız Beyaz Türk kardeşim? Bu ülkenin halkı dindardır. İçki içmez, oruç tutar, dini kurallara uyar, hassastır. Siz kruvasan ve kahve ile kahvaltı yaparsınız, biz peynir ekmek, tahin helvası yeriz.*¹⁸' Bu söylemler AKP'ye yakın medya kanallarında yayılmakta ve bu sayede kini, öfkeyi, kutuplaşmayı tekrar tekrar üretmektedir. Mağdur olarak kendini tanıtan Sünni-muhafazakâr kitle şimdi demokratik, özgürlükçü ve laik bir devlet altında yaşayan toplumsal kesimleri etiketleyerek dışlamaya çalışmaktadır. Ve buradan anlaşılabileceği gibi bu kinin yönlendirildiği kitle CHP'nin dışına çıkararak genişlemiştir. Artık son derece normal karşılanabilecek bir yaklaşımla modern dünyanın bir parçası olan herkes suçludur, yozlaşmıştır ve düşmandır.

AKP'liler tarafından Beyaz Türk olarak etiketlenen toplumsal grupların belirli özellikleri vardır. Hepsisi inançsızdır, Batı hayranıdır, özentidir, modernizmin etkisi altında yozlaşmaktadır, ülkeye ve topluma yabancılaşmıştır ve toplumun değerlerine, inançlarına kültürüne tehdit oluşturmaktadır. Bu anlatıdan anlaşılabileceği gibi toplumun sınırlarını

¹⁸ Ali Nur Kutlu, Beyaz Türklere Mektup <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ali-nur-kutlu/beyaz-turklere-mektup-51448>

izenler muhafazakâr Snnilerdir ve bu sınırları kabul etmesi gereken de toplumun geri kalanıdır. Muhafazakârların modern dünyada gerçekleşen pek çok Şeye karşı savaş vermekte olduğu açıktır. Modernleşme ve özgürleşme onları gerçekten korkutmaktadır ya da bu korku AKP tarafından mağduriyet söyleminin devamı olarak yaratılıp işlenmektedir. Hangisinin geçerli olduğunu bilebilmek mümkün değildir fakat AKP'nin bu korkuyu ve nefreti sürekli olarak tetiklediği doğrudur. Alparslan elikdemir, AKP'nin iktidarının tahakküm sağlama araçlardan birisinin bu nefret söylemi olduğunu belirtmektedir (elikdemir 2015).

Mağduriyetin ve öfkenin yanında AKP'nin tetiklediği bir diğer Şeyse tehlike altında olma duygusudur. Muhafazakârlar toplumda kendileri gibi olmayan ve kendileri gibi yaşımayan kişilerin tehdidi altında hissettirilmektedir. AKP bu paranoyayı daha ileri taşıyarak hedefe dış güçleri ve Batıyı da koymaktadır. Buna göre dindar Sünniler hep yozlaşma, inançlarını yaşıyamama, ibadetlerini yerine getirememe, ahlaksızlaşma, kültürel olarak sömürülme tehlikesiyle karşı karŐıyadır. Çocukları ahlaksızlıklardan etkilenebilir ve muhafazakâr yaşamdan uzaklaşabilir. Beyaz Türkler, Batılı devletler en büyük tehditlerdir. Bu paranoya Cumhurbaşkanı'nın söylemlerinde sık sık tekrarlanmakta ve hedef kitleyi kuşatmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan konuŐmalarında dış mihraklar ve onların içerideki işbirlikçilerini işaret etmekte, bu soyut paranoyayı tekrar tekrar üretmektedir.

Yaratılmaya çalışılan paranoyanın ve tehlike altında olma hissinin hedef kitlede karşılık bulması AKP hegemonyasının başarısıdır. Bu duygular muhafazakâr kitleyi daimi bir savaŐta hissine sokarak tutundukları ve benimsedikleri değerleri daha çok savunma ve koruma güdüsü yaratmaktadır. Dolayısıyla muhafazakârların kendileri gibi olmayan herkesi düşman olarak görmesi bu paranoyanın bir sonucudur. Çünkü dindar Sünniler kendilerini, inançlarını, yaşam tarzlarını savunmadıklarında başlarına neler geldiğini hatırlamışlardır. AKP'nin onlara hatırlattığı Şekilde CHP'nin modernleşme ve Batılılaşma zorbalığı onları ezmiŐ, toplumda istenmeyen gruplar haline getirmiştir. Üstelik yozlaşmanın artmış olduğu modern toplumda ahlaki, kültürel ve dini sınırları kalın çizgilerle belirlemek önemli gibi görünmektedir. Özellikle 15 Temmuz 2016'daki darbe giriŐiminden sonra paranoya ve mağduriyet havası daha da yoėunlaşmıŐtır (Yılmaz 2017, 495). Soyut düşüncelerin ve korkuların somut hale dönüşmesi ve gerçek bir tehdidin görünür olması, muhafazakârlığın korumacı bakıŐının haklı olduğunu kanıtlamıştır.

Zafer Yılmaz muhafazakârlığın bu kadar derinleşmesini gerici ruh hali olarak adlandırmaktadır. Ve bu gerici ruh hali; Doğu-Batı arasındaki derin bölünmeyi, iç-dış

tehditlerle dolu ülke algısını ve bu tehditler karşısında uyandırılması gereken tebaa anlayışını ortaya koymaktadır (Yılmaz 2017, 495). Gerçekten de bu tebaa mağduriyet söylemi çatısı altında toplanarak AKP tarafından uyandırılmış/ikna edilmiştir. Çünkü AKP'ye göre iktidarı elinde tutmak, haksızlığa uğramış kitleyi siyasette aktif bir noktaya taşımakla mümkündür (Çelikdemir 2015). Mağduriyet söylemi ve beraberinde gelen korku, öfke, kin duyguları rızanın inşa sürecini kolaylaştırmıştır ve kolaylaştırmaya da devam etmektedir. Toplumda kurban olma duygusu, boyun eğmeye meyilli siyasi duyguyla derinden eklemlenmiştir (Yılmaz 2017, 484). Hedef kitlenin geçmişin travmalarıyla korkutulması, hegemonyaya karşı rızanın çok daha kolay oluşmasını sağlamaktadır. Mağduriyetler, travmalar ve öfkeler aynıysa tehditlerin ve düşmanların da benzemesi oldukça normaldir. AKP bu tehditlere karşı ortak değerlerle birleşen kitlenin öncülüğünü ve koruyuculuğunu yapıyorsa, dinine bağlı muhafazakârların yapması gereken de hegemonyaya rıza göstermektir.

AKP ve Türk-İslamcı aydınlar kendi hegemonyalarını sağlamlaştırmak için kurban imajını toplumsal tahayyül yoluyla yaratmaktadırlar (Yılmaz 2017, 484). Rıza mekanizmasının içinde sürekli olarak üretilen ortak hatıralar ve acılar, hissedilmesi için içi doldurulan duygular, tarihin tozlu sayfalarından çıkartılan senaryolar vardır. Dolayısıyla mağdur söyleminin yaratılması ve beraberinde CHP karşıtlığının oluşturulması hem siyasi alandaki alternatifsizliği pekiştirmekte hem de hedef kitlenin hegemonyaya rızasını üretmektedir. AKP seçmen kitlesine neler yaşadıklarını ve bu yaşananlara karşı neler yapılması gerektiğini tek tek anlatmaktadır. Gerçek olanla olmayanın ayrılmasının çok zor olduğu gri bir bölgede politik bir tahayyül gerçekleştirilmekte ve siyasilerin duygusal/politik mesajlarını iletebilecekleri bir alan oluşturulmaktadır (Yılmaz 2017). Bu kanal mağduriyet söyleminin yayılması ve öfkenin yönlendirilmesi için büyük önem taşımaktadır.

AKP parti hegemonyasını inşa etmek ve sürdürmek için öncelikli olarak mağduriyet söylemini ve CHP karşıtlığını kullanmıştır ve kullanmaya da devam etmektedir. Mağduriyet söylemi, popülizm ve muhafazakârlık aygıtlarına da zemin hazırlaması bakımından önem teşkil etmektedir. Çünkü mağduriyet ve öfke, AKP hegemonyasının rızasını üretmeyi amaçladığı kitle tarafından benimsenerek rızanın ilk basamağını oluşturmakta, devamında gelen popülizm ve muhafazakârlığın etkilerini pekiştirmektedir. AKP seçmenleri ile emeği ayrı düşünemeyeceğimiz için AKP'ye oy veren emekçilerin rızalarının da bu hegemonik aygıtla inşa edildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

4.2.2 Muhafazakârlık ve Neoliberalizm İlişkisi Temelinde Emeğin Rızası

Muhafazakârlık, AKP hegemonyasının emeğin rızasını üretmek için kullanmakta olduğu aygıtlardan bir tanesidir. Bu aygıt, mağduriyet söylemi ve popülizmle sık sık bir arada kullanılmakta ve parti hegemonyasının bağımlı gruplarını etkilemektedir. Muhafazakârlık kavramı Türkiye toplumu için değerlendirildiğinde yalnızca kültürün, gelenek ve göreneklerin muhafaza edilmesi anlamına gelmemektedir. Kavram Türkiye’de İslam ile birleşerek toplumdaki muhafazakâr Sünni kesim dışında herkese ve muhafazakâr yaşam biçimi dışındaki her şeye karşı bir tepki oluşturmaktadır. Geçmişte Batı yanlısı modern kesimlerce ezildiklerini düşünen dindar gruplar, bugün kendileri başkaları için aynı mağduriyeti yaratmaktadır. Çünkü dini muhafazakârlık Türkiye’de güçlenmeye ve etki alanını genişletmeye başladıkça çeşitliliğe ve özgürlüklere karşı toleransı azalmıştır.

Dinin ve muhafazakârlığın siyasi alanda kullanılması AKP tarafından üretilmiş bir politika aracı değildir. Türkiye’de 1950’lerde Demokrat Parti tarafından üstlenilen milliyetçi muhafazakârlık, o dönemde kapitalist piyasa ekonomisine geçişi gerçekleştirebilmek amacıyla kullanılmıştır. Aynı şekilde özellikle 1990’larda Refah Partisi ile yükselen siyasi İslam söylemleriyle muhafazakârlık bir araç olarak kullanılmıştır. Ve Refah Partisi öncülüğünde yayılan siyasi İslamcılık, neoliberal politikaların dışlayıcılığına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Gülalp 2001). 1990’lı yıllar boyunca neoliberalizm altında ezilenlerin argümanı olarak kullanılan muhafazakârlığın, çok kısa bir süre sonra 2000’li yıllarda neoliberal politikalara rıza üretmek için kullanılabilmesi de oldukça ilginçtir. Yine de buradan çıkarılacak sonuç, Türkiye’de dini alanın siyasi alana her zaman karıştırıldığı ama muhafazakârlığın güçlü bir hegemonya aygıtı haline AKP döneminde geldiğidir.

Muhafazakârlığın karşı gruplar için öfke ve nefret oluşturmaları bir yana, Türkiye’de muhafazakârlık aynı zamanda emeğin rızasını üretmek noktasında İslamcılıkla birlikte araçsallaştırılmıştır. Türkiye’de neoliberalleşme süreci siyasi yönetimin İslamlaşması ile birleştirilmiştir (Uysal 2019). AKP hegemonyasının neoliberal dönüşümün eşitsizliklerini gizlemek ve emeğin rızasını inşa etmek için muhafazakârlığı kullandığı belirtilmelidir. Dolayısıyla muhafazakârlık, dindar Sünnilerin inançlarını muhafaza etmelerinin amacı değil AKP hegemonyasının rızayı üretmek için kullandığı aracıdır.

Bertell Ollman dinin, bağımlı sınıfların maddi ilişkileri kontrol etme kabiliyetlerini engellemeyi amaçladığını belirtmektedir (Ollman 1996, 223). AKP hegemonyasının dini ve muhafazakâr söylemi kullanarak yaptığı şey de tam olarak budur. Muhafazakârlık, ortak hassasiyetlere sahip bireyleri aynı çatı altında toplayan soyut değer ve davranış kalıpları

değildir. AKP hegemonyasının hegemonik aygıtı olarak muhafazakârlık; emeği, çizdiği kalın sınırlarla kısıtlayıp korkutan bir rıza mekanizmasıdır. Çünkü her şeyden önce muhafazakâr yaşam öğretisi kişilere kabullenışı, isyan etmemeyi ve yetinmeyi öğretmektedir. AKP muhafazakârlığının işleyişi bu üç davranış üzerinden ilerlemektedir.

Dini argümanların ve muhafazakârlığın araçsallaştırılması yalnızca hegemonya tarafından gerçekleşmemektedir. İşgücü piyasasında hem işverenler hem de emekçiler bu araçsallaşmaya katkı sağlamakta ve muhafazakârlığı bir hegemonya aygıtı olarak öne çıkarmaktadır. İşverenlerin dindar kişiler olması, güvencesiz emek piyasaları içerisinde tutunulacak bir dal haline gelmektedir. Çalışanlar işverenlerinin inançlarını çalışma koşullarıyla ve alacakları maaşlarla ilişkilendirmektedir.

Yasin Durak’a göre dindar bir işveren olmak ‘güvenilirlik’ olarak algılanmaktadır. Bu durum işverene manevi bir otorite sağlamak ve emeğin kontrol edilebilmesi noktasında kullanılmaktadır (Durak 2018, 41). İşverenin dindar biri olması ve bu sayede güvenin sağlanması olması gereken işveren-çalışan ilişkisini yıkmaktadır. Aynı şekilde işverenler açısından da dindar olmanın avantaja çevrildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yasin Durak’ın çalışmasında yer alan işverenlerden biri, dindar olduğunu söylemekten çekinmediğini ve bunun getirisi-kârı oluyorsa da buna hayır dememek gerektiğini belirtmektedir (Durak 2018, 41). Çalışma ilişkilerinin rasyonel olmayan faktörler tarafından etkileniyor olması olumsuz bir durumdur fakat güvencesizliklerle dolu bir çalışma hayatında, sürecin bu şekilde yürütülüyor olması da şaşırtıcı değildir.

İşverenin dindar biri olarak güven kazanması, beraberinde daha kolay bir sömürü sürecini getirmektedir. Bu tür bir ilişki; maaş gecikmelerini, fazla mesai, mobbingi, görev tanımını dışında veya zor şartlarda çalışmayı normalize edecektir. Aynı doğrultuda işverenin yaptığı olumlu şeyler de bu ilişkiyi desteklemektedir. Örneğin bir işveren özel günlerde işçilerine çeşitli gıda yardımları vs. yaptığında, muhafazakârlık üzerinden üretilen bu ilişki sağlamlaşacaktır. Çünkü emekçi tarafından yapılanlar kendisinin sahip olduğu bir hak olarak görülmecek, patronunun imanlı bir insan olarak hareket ediyor olması şeklinde yorumlanacaktır.

Dindarlığın yarattığı güven ilişkisi, emekçiler üzerinde bulundukları durumdan şikâyet etmeme eğilimi yaratmaktadır. İşverenleri dininin gerekliliklerine bağlı iyi bir insansa, çalışanın da buna uygun davranması ve işini layığıyla yapması gerekmektedir. Yasin Durak’ın görüşlerine yer verdiği emekçilerden biri işini doğru düzgün yaptığını, patronu görmeden sigara içmeye gidenlere hiçbir zaman uymadığını ve işvereni görmese bile doğru olanın yapılması gerektiğini çünkü öbür dünyada yapılanların hesabını vereceklerini

söylemektedir (Durak 2018, 42). Zor ve uzun çalışma saatlerini sigara içerek bölmek gibi normal bir eylemin bile ne kadar büyütüldüğü ve işverene ihanet olarak algılandığı açıktır. Oysa normal şartlarda çalışanların mola saatlerinin düzenlenmesi ve bunun bir lüks olarak görülmemesi gerekmektedir. Fakat anlaşılan boyun eğmeye yatkın muhafazakâr bireyler, kendilerine çalışmak dışında hiçbir şeyi yapmaya uygun görmemektedir. Asıl problem Allah'a karşı sorumluluklarla işverene karşı sorumlulukların uyuşuyor olmasıdır (Durak 2018, 43).

Muhafazakârlığın araçsallaşmasının bir kanıtı da emekçilerin istihdam, düzenli maaş ödemesi, güvenilir çalışma ortamı elde edebilmek için işverenlerinin dünya görüşlerini yansıtmaları gerekliliğidir. Emekçiler bu şekilde güvencesiz koşullar içerisinde kendilerine enformel bir güvence bulmuş olacaktır (Durak 2018, 95). Özellikle küçük ve orta ölçekli işyerlerinde işveren veya üslerle olan ilişkiler daha yakın olmak durumunda olduğu için, kişilerin hayat görüşleri ve kişilikleri kolayca ortaya çıkmaktadır. İşverenlerin muhafazakâr bir görüşlerinin olması aynı doğrultuda bir hayat yaşamayan çalışanlar için sorun olacaktır. Dolayısıyla bu noktada benzeşmek, güvenli bir istihdamın yolu gibi görünmektedir.

Durak'ın aktardığı çalışanlardan bir diğeri, işverenin zenginlikle kendisinin de fakirlikle sınındığını ve hepsinin Allah'tan olduğunu söylemektedir (Durak 2018, 96). Bu açıklamalar bile muhafazakârlığın ekonomik alanda ne kadar etkili olduğunu kanıtlar niteliktedir. Yaşanan şeylerin kabullenilmesi ve sorgulanmaması, sabırlı olunması, itaat edilmesi ve kadercilik çalışma hayatını kaplamaktadır. Dolayısıyla emekçiler haklarının ne olduğu, çalışma standartlarının nasıl oluşturulması gerektiği gibi konularda bilinçsizleşmektedir. Sınıfsal örgütlülüğün yerini inanç birliğinden kaynaklanan benzeşmeler almaktadır. Bu nedenle örgütlü emeğin yaratabileceği hakları ve eşitlikleri temin edebilme ortamı yok olmaktadır. Sınıfsal bir bilincin hissedilmemesi emeğin daha kolay kontrol edilmesine olanak sağlamaktadır.

Neoliberal politikalardan emek üzerindeki tahribatı, sömürüyü arttırmış ve güvencesizliği derinleştirmiştir. Buna rağmen muhafazakârlık öyle sağlam duvarlarla AKP hegemonyası altındaki emekçileri örtmüştür ki sömürü karşısında isyan etmek bir seçenek olmaktan çıkmıştır. Sınıf ilişkileri, eşitsizlikler, devletin sosyal etkinliğinin ortadan kaybolması normalize edilmiştir. Yasin Durak'ın kitabında görüşlerine yer verilen işçilerden biri işverenin ayrıcalıklı durumunu açıklarken Allah'ın ona yardım ettiğini, zaten işverenin namazını kılan ve harama el uzatmayan bir insan olduğunu, dolayısıyla işlerinin rast gittiğini belirtmektedir (Durak 2018, 41). Bu kabullenişlerin kaynağının muhafazakâr yaşam biçimi olduğu ve bu bakış açısının sınıf bilincini ortadan kaldırdığı açıktır. Çünkü

emekçi kendisini bir sınıfa mensup olarak görmemekte, mevcut durumunun nedenini Allah'la ilişkilendirmektedir. Onun işçi olması da işverenin patron olması da kaderdir.

Böylece AKP yönetiminde devlet vatandaşlarına karşı sorumlulukları olan bir yapıdan, iyiliğe karşılık iyilik kötülüğe karşılık kötülük yapabilen bir organizmaya dönüşmüştür. Türkiye'de devletin tanımı yapılırken günümüzde sık sık baba benzetmesi yapılmaktadır. Bunun nedeni devletin modern biçimiyle algılanamıyor oluşudur. Devlet ve AKP, zihinlerde birbirinden ayıramamakta ve AKP devleti bütün sorumluluklarından hiç var olmamışçasına kurtulmaktadır. Dolayısıyla AKP'nin hedef kitlesi ile paylaşmayı tercih ettiği her iyilik bir lütuf olarak değerlendirilmektedir. Ve devlet yapısındaki bu derin dönüşümün kaynağı muhafazakârlıktır. AKP dindarlık söylemiyle modern egemen ulus anlayışını, yürütme erkine boyun eğecek müminler topluluğu anlayışıyla değiştirmek için siyasi alanı dinselleştirmeyi amaçlamıştır (Uysal 2019).

İslami öğreti, kadercilik algısıyla Allah'a teslimiyeti ve itaati öğretmektedir (Kıray 2006, 242-244). Dolayısıyla muhafazakârlığın bu denli katı sürdürülmesi, bu itaat etme güdüsünün siyasal alana yansımaları kolaylaştırmaktadır. AKP dini kimliğiyle hem bağımlı grupları tarafından bir kurtarıcı ve tek seçenek olarak görülmektedir hem de siyasal rejimi otoriter bir şekle döndürmektedir. Aslında bu otoriter devlet ve biat eden tebaa fikri bağımlı gruplar için garipsenecek yeni durumlar değildir. AKP'nin hedef kitlesi zaten muhafazakârlıklarıyla her zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun teslimiyetçi bireylerine benzeme eğiliminde olmuştur. Bu sayede muhafazakârlığın itaati ve demokratik olmayan yönetimleri destekler nitelikte olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla AKP'nin hegemonya aygıtı olarak muhafazakârlık araçsallaştırılmış ve neoliberal politikalara uyumlu bir şekilde işlenerek emeğin rızası üretilmiştir.

Muhafazakârlık aygıtı aynı zamanda işgücü piyasasının neoliberal dönüşümü ile eşgüdümlü olarak kullanılmıştır. Neoliberal politikaların yarattığı esnek ve güvencesiz işgücü alanı, AKP'nin siyasal ve ekonomik alanı İslamlaştırmasıyla yumuşatılmıştır. Sınıf ilişkilerinin bağımlı grupların aleyhine olacak şekilde neoliberal yapılandırılması, sınıf eşitsizliklerini örtmek ve bağımlı sınıfları baskılamak için siyasal İslam'ın yaygın hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır (Uysal 2019). Gerçekten de İslami söylemlerin ve muhafazakârlığın en azından AKP hegemonyası altındaki emekçi grupların rızası üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Hatta denebilir ki Türkiye'de neoliberal politikalara emeğin rızasının inşa edilmesi, dini argümanlar dışında hiçbir aygıtla bu kadar sağlam kurulamayabilecektir.

Muhafazakârlığın sürdürülmesi ve dini söylemlerin ekonomik alanı kaplaması, sınıf bilincini ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Bunda muhafazakârlığın itaati öğütleyen davranış kalıplarının yanında, oluşturduğu hizipsel ilişkilerle sınıf bilincinin yerine geçmesi de vardır. Sünni muhafazakârlık, işçiler üzerinde görünmez bir bağ oluşturarak çalışma ortamında bir dayanışma ve benzerlik yaratmaktadır. Çalışma alanlarında dini açıdan benzeşen emekçilerin sendika vb. örgütlenmelere gereksinimi de azaltmaktadır. Dolaysısıyla ortaya sınıf bilinci yerine, dışarıda kalanları dışlayıcı ve kutuplaştırıcı bir dini bağ çıkmaktadır. Ayrıca muhafazakârlığın itaat öğretisi, emekçilerin istihdam ile ilgili her gelişmede başlarına gelen şeyleri kader olarak görüp boyun eğmesine neden olmaktadır. Uzun süreli işsizlikler, sigortasız ve güvencesiz çalışma koşulları içerisinde sıkışıp kalmak, mobbinge uğramak, uzun çalışma saatlerine maruz kalmak sorgulanmayan olumsuzluklar haline gelmektedir.

Muhafazakârlığın toplum yaşamında etkin olması ve ekonomik alana nüfuz etmesi kadın emeği üzerinde de olumsuzluklara sebep olmaktadır. Türkiye’de kadının konumlandırılması, muhafazakârlığın da katkılarıyla, hep annelik üzerinden olmaktadır. Aynı zamanda var olan kültürel algı, kadının toplumdaki cinsiyet rolünü ev kadınlığı olarak belirlemektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu 2012). Bu toplumsal cinsiyet rollerinin dağıtılmasında muhafazakârlığın yeri oldukça geniştir. Kadının toplumda tek tipleştirilerek kalıplara sokulmasının emek açısından en belirgin sonucu, kadınların istihdama katılım oranlarının düşük seviyelerde kalmasıdır. TÜİK’in 2021 verilerine göre 15 yaş ve üzeri kişilerin istihdam oranları %42,8’dir ve oranın cinsiyetlere dağılımı kadınlarda %26,3’ken erkeklerde %59,8’dir. Aynı araştırmadan çıkan diğer bir veri ise işsizlik oranlarıdır ki 15 yaş ve üzeri kadınların işsizlik oranı %15 iken, 15 yaş ve üzeri erkeklerin işsizlik oranı %12,3’tür.¹⁹ Kadınların istihdama katılımı kısıtlı ve işsizlik oranları yüksektir çünkü kadın her şeyden önce aile içinin temsili niteliğindedir ve temel görevi çalışıp sosyal hayata karışmak değil, evin idaresini gerçekleştirerek çocuklarına bakmaktır. Aile içindeki yeniden üretim rolünün kadına verilmiş olması, üretim ilişkileri içerisindeki durumunun belirlenmesi üzerinde büyük öneme sahip olmaktadır (Ecevit 1985, 85).

Türkiye’de muhafazakârlık ataerkil bir yaşamın yanında ataerkil bir iş bölümünü de desteklemektedir. Buna göre cinsiyet temelli ataerkil iş paylaşımı tanımları, teknik bir iş

¹⁹ TÜİK 2021 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635#:~:text=Hanehalk%C4%B1%20i%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na%20g%C3%B6re,Edirne%2C%20K%C4%B1rklareli%20b%C3%B6lgesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.>)

bölümü değil ayrıcalık ve ayrımcılık üreten, hâkimiyet ve tabiiyet ilişkisi kuran bir yapıya sahiptir (Gün 2016, 37). Kadının yerinin evi, görevininse ev içi düzenin sağlanması olması düşüncesi muhafazakâr yaşamın bir uzantısı olarak kendisini göstermektedir. Bunun sonucunda da kadınların iş hayatından uzaklaştırıldığı ve erkeklere bağlı şekilde yaşamaya mecbur bırakıldıkları sonucunu çıkarmak çok da zor olmasa gerektir.

Servet Gün, ev işlerinin neden hala kadınların sorumluluğu olarak görüldüğü sorusunun cevabının ataerkilliğin örtük yapısı içinde aranması gerektiğini söylemektedir (Gün 2016, 38). Muhafazakârlık için aile birimi hayati bir önem taşımaktadır ve bu birimin en önemli ferdi de kadındır. Kadının dini ve muhafazakâr referanslarla tanımlanmaya devam edilmesi, kadın üzerindeki kontrolün devamlılığını sağlamaktadır. Kadının kontrolünün gerekliliği de işgücü piyasasının yapısını sermayenin yapısına uydurma mecburiyetinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, kadın hem çalışarak işgücü piyasasında varlık gösterecektir hem de işgücüne katılacak gelecek nesilleri doğurup yetiştirecektir (Gün 2016, 38). Ancak öncelikli olan her zaman gelecek nesillerin yetiştirilmesidir ve bu noktada sermaye ile muhafazakârlık arasında bir uzlaşma vardır. Kadınlar muhafazakâr yaşam içerisinde ev ve aile ile bütünleştirilirken işverenler açısından da yedek işgücü olarak değerlendirilmektedir.

Kadının ev içerisine sıkıştırılması ve istihdamının aile, annelik, ev işleri gibi üzerine yapılmış görevlerle sınırlanması muhafazakârlık tarafından desteklenmektedir. Bunun sonucunda da kadınların daha güvencesiz ve esnek işlerde çalışmaya mecbur kalması gibi bir gerçeklik oluşmaktadır. 2012 Dünya Cinsiyet Eşitsizliği göre Türkiye'nin eşitsizlik endeksi 0,601'e eşittir ve Türkiye araştırmaya katılan 135 ülke arasında 124. Sıradadır (Göksel 2015). Türkiye'de kadınların eğitim oranları yıllar içerisinde artış gösterirken ve kadınlar eğitimle doğru orantılı olarak işgücüne katılması beklenirken mevcutta böyle bir gelişme yoktur. Kadınların istihdam oranları hala erkeklerinkinden daha düşüktür ve bunun açıklamasının rasyonel olarak yapılabilmesi mümkün görünmemektedir. Kadınlar neden eğitim oranlarındaki artışa rağmen istihdama katılmada erkeklerin gerisinde kalmaktadır?

Muhafazakârlıktan kaynaklanan kadının ev içine hapsedilmesi anlayışı, kadınları enformel çalışmaya itmektedir. 2006 yılının verilerine göre istihdam edilen kadınların %39'u ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Kırsalda durum bu iken kentlerde ise enformel ve ev eksenli çalışmalar yaygındır (Dedeoğlu 2009, 45). Dolayısıyla ataerkil iş bölümü anlayışının yanı sıra; part-time çalışma, aile işlerinde çalışma gibi güvencesiz çalışma biçimleri kadın istihdamında yaygın hale gelmektedir.

Görülebileceği gibi muhafazakârlığın kişileri boyun eğmeye, kabullenmeye, sabretmeye ve itaate yönlendiren öğretisinin emeğin rızası üzerindeki etkileri oldukça

geniştir. Bunun yanı sıra muhafazakârlık sınıf bilincini ortadan kaldırarak din temelli bir güven ilişkisi kurulmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla muhafazakârlık emekçilerin sendikasılaşması, örgütlenmesi ve haklarını araması yönünde engeller oluşturmaktadır. Bu itaat eğilimleri sayesinde AKP, emeğin rızasını çok daha kolay bir şekilde sağlayıp sürdürmektedir.

Muhafazakârlık aynı zamanda AKP ve hedef kitlesi arasında bir ortaklık zemini de kurmaktadır. Tıpkı işveren ve çalışan arasında oluşan dindarlığa bağlı güven gibi, AKP ve seçmenleri arasında da benzer bir güven kurulmaktadır. Dolayısıyla hem işgücünden dışlanan ve kendisini emekçi olarak bile göremeyen kadınlar hem de dindar kimlikleriyle isyan etmemeyi öğrenen erkekler, AKP'ye ve neoliberal politikalara rıza göstererek parti hegemonyasının devamlılığına hizmet etmiş olur.

4.2.3 Neoliberal Popülizm: Sosyal Yardımlar ve Konut Politikası

AKP'nin hegemonyasının rızayı üretmek için kullandığı aygıtlardan bir diğeri sosyal yardımlar ve konut politikalarıdır. İktidarların, popülist söylemleri neoliberal politikaların olumsuz etkilerini hafifletme niyetiyle birleştirmeleri literatürde neoliberal popülizm olarak adlandırılmaktadır. Aslında sosyal yardımlar, popülist söylemlere maddi bir temel kurmak amacıyla topluma aktarılması gereken faydalar olarak da tanımlanabilmektedir (Özdemir 2020, 17). Bu sayede Türkiye'de düşük gelirliileri koruduğunu iddia ederek destek toplayan ve aynı zamanda da fakirliği kontrol altında tutarak sosyal zeminde doğabilecek problemlerin önünü kesen bir parti hegemonyası ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla neoliberal popülizmi, AKP hegemonyasının denge unsuru olarak belirlemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bir yandan hedef kitlenin hassas noktalarına hitap edilirken bir yandan da aşırı fakirleşmenin öyle ya da böyle önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

AKP'nin neoliberal popülizminin temelinde daha önce bahsetmiş olduğum, önceki hükümetler tarafından 'mağdur edilmiş' kesimler vardır. Neoliberal popülizmi geçmişin popülist hamlelerinden ayıran da dışlanmışlar için geliştirilen yeni söylemler ve uygulamalardır. Neoliberal popülizmde sınıf dışı kimlikler öne çıkartılır ve bu durum eskiden yerinden edilmiş, enformel iş gücüne dahil yoksul kişilerin uygulamaları çekici bulmasını anlamlı kılar (Weyland, Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity? 2003).

AKP tarafından hegemonya aygıtı olarak kullanılan neoliberal popülizmin ilk ayağını sosyal yardımlar oluşturur. Sosyal yardımlar, sosyo-ekonomik yoksunluk içinde bulunan vatandaşları kendilerine yetebilen duruma getirmeyi amaçlamaktadır (Boybek 2010). Sosyal yardımlar bu tanıma bağlı olarak gerçekleştirilebilse toplumun refahının artacağı açıktır. Ancak AKP hegemonyası, bu aygıtı refah paylaşımını dengelemek amacıyla kullanmamaktadır. Bu yardımlar AKP iktidarının başından beri bir hegemonya aygıtı haline getirilmiştir. Sosyal yardım harcamalarının GSYH'ya oranı AKP döneminde neredeyse 2,5 katına yükselmiştir. 2002 yılında sosyal yardımlar için 825 Milyon TL ayrılırken, bu meblağ 2015 yılında 33 milyar TL'ye çıkmıştır (AK Parti 2015 Genel Seçim Beyannamesi 2015). Fakat bu artan bütçeye rağmen Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliklerinin düzelmesi ya da yoksulluk oranlarının iyileşmesi gibi gelişmeler yaşanmamıştır. Emekçiler özelinde bakacak olursak taşeron işçi sayısının 2002'de 358.000'dan 2011'de bir buçuk milyona çıkması (A. Çelik, Turkey's new labour regime under the justice and development party in the first 2015, 624) bile artan sosyal yardımların emekçilerin refahını yükseltemediğinin kanıtıdır. Fakat taşeronlaşma gibi emeği güvencesizliğe iten şartların yaygınlaşması göz önüne alınan gerçekler değildir. Bunun yerine AKP söylemini, güvencesiz çalışan emekçilere sağladığı yardımlar üzerinden kurarak gerçekliği çarpıtmaktadır. Bu sebeple sosyal yardımların amaç dışı kullanımından bahsetmek doğru olacaktır.

AKP iktidara gelmeden önce de iktidarını oluşturduktan sonra da söylemlerini hizmet üzerinden oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan kendisini bu milletin hizmetkârı olarak adlandırmakta ve bütün yönetim kademeleri de bu hizmeti sağlayabilmek için seferber olmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan'a göre her şey vatana hizmet edebilmek için yapılmaktadır çünkü AKP kendisini ideoloji odaklı değil hizmet odaklı bir parti olarak belirtmektedir (Bora, 2012: 36). Bu söylemin mağdur kesimler tarafından ilgiyle karşılanmasının sebebi de budur. AKP siyaset sahnesine çıktığı dönemlerde ideolojiden uzak bir siyaset yaparak mağdur edilmişlerin, büyük şehirlerin kıyısına itilmişlerin, yoksulların dikkatini çekmiştir.

Toplumun ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışılması kötü bir gelişme gibi görünmemektedir. Fakat AKP hegemonyası devletin algılanışını ve sorumluluklarının tanımlarını değiştirmiştir. Neoliberal politikalarla paralel olarak, devletin sosyal yardımlardan geri çekilmesi de söz konusu olmaya başlamıştır. Böylelikle iktidarı boyunca aşılana bu düşünce; günümüzde devletin refahı sağlamak, vatandaşını sosyo-ekonomik olarak desteklemek gibi görevleri olmadığı gerçeğine dönüşmüştür. Bunun iki önemli sonucu vardır. Birincisi; devletin sorumluluklarından arınması, iktidarın attığı her adımın

(aslında görevi olan şeylerin) bir lütuf olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu durum emeğin rızasının kurulması noktasında başlı başına bir rıza mekanizması oluşturması bakımından öne çıkmaktadır. İkinci olarak devletin sosyo-ekonomik gelişmeyi sağlamaya yönelik görevlerinden çekilmesi, bu boşluğun vakıflarca, yerel yönetimlerce ya da derneklerce doldurulmasına yol açmaktadır. Bu açıdan AKP iktidarının sıklıkla sosyal yardımlar konusunda gönüllülüğe vurgu yaptığı görülmektedir (Turan 2013, 32).

AKP'nin sosyo-ekonomik yardımları hegemonyasını pekiştirmek için kullanması devlet-vatandaş ilişkisini bozmaktadır. Toplumda; iktidara gelen partilerin refahı arttırmak, eşitliği sağlamak ve yoksulluğu azaltmak gibi sorumlulukları olmadığı algısı oluşmaktadır. Dolayısıyla böyle bir algının varlığında verilen her kömür ve makarna, elbette lütuf olarak görülecektir. Sosyal yardımların hegemonya aygıtı olarak kullanılabilmesinin nedeni de tam olarak bu yanlış algıdır. AKP hegemonyasının hedef kitlesini oluşturan kişilerin içerisinde gelir düzeyi düşük olanlar, sosyo-ekonomik güvencesi olmayanlar ya da enformel çalışma koşullarına mahkum olanlar da vardır. Özellikle toplumun sosyo-ekonomik düzeyi düşük grupları, bu hegemonya aygıtının temel hedefidir. Yakacak, giyecek, gıda, nakti vb. yardımların yapılması güvencesiz toplumsal grupların takdirini kazanmak için bir araçtır. Fakat yapılan yardımlar yoksulluğu gidermeye yetmeyeceği ve yapısal sorunlar giderilemediği için yalnızca yoksulluğun etkileri hafifletilmektedir. Dolayısıyla yardımlar aynı anda AKP hegemonyasına pek çok açıdan hizmet etmektedir: yoksulluğun aşırılaşması engellenmekte ama varlığı sürdürülmekte, yardımlar devletin sorumluluğu olmaktan çıkartılmakta ve gönüllülük esasına dayanan sosyal politikalar toplumun yapısını bozmaktadır.

Barış Alp Özden sosyal politikaların ülkenin toplumsal sorunlarını siyasetten dışlamada, yoksulluğu ve eşitsizliği idari bir sorun haline getirmede çok başarılı olduğunu belirtmektedir (Özden 2014). Bu durum, emeğin neoliberal politikaların uygulayıcısı olan AKP'ye neden rıza gösterdiğini açıklamak için önemlidir. AKP bu noktada sorunların kaynağı değil, sorunları gidermek için çok çalışan bir hizmetkârdır. Üstelik bu konuda hiçbir sorumluluğu olmamasına rağmen toplumun daha fakir kısımlarının refahı için çalışmaktadır. Böyle bir durumda da AKP hegemonyasının hedefinde olan düşük hayat standartlarına sahip bir emekçinin, sosyal yardımları olumlu değerlendirmesi mümkün olmaktadır.

Sosyal yardım politikalarının AKP'nin oy oranları üzerinde doğrudan bir etkisi olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Örneğin Adem Doğan Elazığ'da bulunan 40 kadar mahallede yaptığı çalışmalarla, yoksulların oy verme eğilimlerinin sadece aldıkları sosyal yardımlar çerçevesinde şekillenmediği sonucuna varmaktadır (Doğan 2016, 87). Aynı

şekilde Nursel Tabel Arslan da yardım alan herkesin AKP destekçisi olmadığını fakat yardımların rıza üretiminde işlevsel olduğunu belirtmektedir (Tabel Arslan 2021, 220). Çünkü toplumda bu yardımlara muhtaç halde yaşayan, işsizlikle ve yoksullukla boğuşan kişilerin sayısı azımsanamayacak ölçüde fazladır. Üstelik ekonomik koşulların git gide kötüleşmesi yoksulluğun sınırlarını genişletmeye devam etmektedir. Güneş'e göre çoğunluğu oluşturan ve yardımlara bağımlı hale getirilen tabanın varlığı siyasi desteği de sağlamaktadır (Güneş 2012, 173). Buradan hareketle önceden mağdur edilen fakir, şehirlerin kenar mahallerine itilmiş, sosyo-ekonomik olarak güvencesiz insanların temel ihtiyaçlarına yönelik yardımların yapılması hegemonyaya rızayı üreten bir etkiye sahip olmaktadır. Sabit bir geliri olmayan, temel ihtiyaçlarını karşılamakta bile zorlanan bireylerin bu muhtaçlığını tekrar tekrar üretmek de hegemonyanın başarısıdır.

Mağdur edilmiş toplumsal kesimlerin bu sosyal yardımlar sayesinde sosyo-ekonomik düzeylerinde bir iyileşme gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla mağdur olmuşların mağduriyetleri sürdürülmektedir. Ancak yine de yardımların psikolojik olarak fayda sağlaması bile rızanın inşasına katkı sağlamaya yetmektedir. AKP hegemonyası kendi hizmetlerini tanıtmada ve topluma yapılan bütün hizmetleri kendi çatısı altında toplamada çok başarılıdır. İktidarın sorumlulukları hayır işlerine dönüştürülerek azaltılmıştır ancak topluma; belediyelerin, muhtarlıkların, vakıfların veya derneklerin adımlarının AKP bağlantılı olduğu fikri de kabul ettirilmiştir. Bu sayede mahalli idarelerin, vakıf ve derneklerin yardımları da AKP hegemonyasının lehine çalışmaya başlamıştır.

Sosyal yardımların emeğin rızasını inşa edebiliyor olmasında yoksulluğun çaresizliği kadar devletin halka üstten bakan bir yapı olarak görülmesidir. Nursel Tabel Arslan'ın görüşme yaptığı işçilerden bir tanesi yardımları, insanları sadaka kültürüne alıştırmaya çalışmak olarak tanımlamaktadır. İşçiye göre yardım alan kişiler bunların zaten hakları olduğunu düşünmemekte ve iktidarın lütfu olarak değerlendirmektedir (Tabel Arslan 2021, 216). Devlet yapısının ve vatandaş algısının bozulması da bu duruma kaynaklık etmektedir. Yapılan yardımların vatandaş tarafından hak olarak görülmemesi borçluluk hissi yaratmaktadır (Kutlu 2015). Bu duygular vatandaşın kendisini tanımasını engelleyerek nasıl bir devletin çatısı altında yaşaması gerektiğini sorgulamamasını sağlamaktadır. Devletin ve siyasi iktidarların varlık amacına dair yanlış algılar zihinlerde düzeltilmedikçe, yardımların hegemonya aygıtı olarak işlemesi de devam edecektir.

Nursel Tabel Arslan'ın görüştüğü asgari ücretle çalışan bir emekçi, *'Kömüründen şunundan bunundan faydalandım. Allah razı olsun bana faydası oluyodu* (Tabel Arslan 2021, 217)' diyerek sorunu gözler önüne sermektedir. Sosyal yardımlar devletlerin

sorumluluğundaki mekanizmalar olmaları gerekirken Türkiye’de bir sadaka aracı haline gelmiştir. Dolayısıyla rıza mekanizmasını desteklediği ve oy verme eğilimini yönetmiyorsa bile etkilediği belirtilmelidir. Özellikle sosyal yardım faaliyetlerinin seçimlerden önce daha fazla etkinleştirildiği ve genişletildiği düşünülürse, bunun oy kazanmak için sürdürüldüğünü düşünmemek mümkün değildir. İnsanlar seçimden önceki sosyal yardımların seçimlerden sonra da devam edeceğini düşünerek mevcut hükümetin sürdürülmesi için oy kullanmaktadır (Kök 2013, 73). Çünkü ekonomik ve sosyal anlamda güvencesi olmayan kişiler için dışarıdan gelecek gıda, giyecek, yakacak ya da nakdi yardımların önemi hayatidir.

Bu yardımların yürütüldüğü en önemli kanallardan birisi belediyelerdir. Yerel yönetimler daha hızlı ve etkili organize olabilmeleri sebebiyle sosyal yardım politikalarının taşıyıcısı konumundadırlar. Başak Turan AKP’li belediyelerin gıda, yakacak vb. ihtiyaçları olan vatandaşların başvurabileceği birimler oluşturduklarını belirtmektedir (Turan 2013, 33). Örneğin İstanbul Belediyesi²⁰ 2011 yılında 56 binden fazla aileye 15 milyona yakın; aynı yıl Ankara Belediyesi²¹ 143 vatandaşa 337,900 bin paket gıda ve temizlik malzemesi, 80 bin ton kömür yardımı, 15,9 milyon ekmek yardımı yapmıştır. Bu belediyeler verilerin girildiği tarihlerde AKP’lidir ve yapılan yardımların parti hegemonyasını pekiştirmedini düşünmek olanaksızdır.

Nursel Tabel Arslan’ın düşüncelerine yer verdiği işçilerden birisi, muhtara oy vereceğini söyleyenlere muhtarın da el altından yardımlar yaptığını belirtmektedir. Bir diğer işçi ise yardımların oylar üzerinde etkili olduğunu ve verilen bulgurun ya da şekerin insanları etkilediğini belirtmektedir (Tabel Arslan 2021, 208-213). Yerel yönetimlerin sosyal yardımların taşıyıcısı konumuna getirilmeleri ve kontrol edilmemeleri, kayırmacılık başta olmak üzere pek çok sosyo-ekonomik soruna neden olmaktadır. Muhtarlıkların ve belediyelerin yardım uygulamalarını kendi içlerinde yönetmeleri devletin yapısını da bozmaktadır. Modern bir devletin her kademesinde uygulamalar açık ve şeffaf olmalıdır. Bu nedenle yerel yönetimlerin başındaki kişilerin ve kurdukları ağların inisiyatifine kalan bir sosyal yardım politikası, oldukça çağ dışı kalmaktadır. Bir emekçinin yardımların belediyenin destekçisi olan kişilere gittiğini ve bu uygulamaların seçimler yaklaştıkça arttırıldığını belirtmesi (Tabel Arslan 2021, 220), durumun toplumsal zeminde nasıl görüldüğünü açıklamaktadır. Belediyeler ve muhtarlıklar, keyfi yardım uygulamalarıyla denetimden ve şeffaflıktan uzaktır.

²⁰ www.ibb.gov.tr

²¹ www.ankara.bel.tr

Yardımların bir de dini unsurlarla bağdaştırılması toplumun vatandaşlık algısını çarpıtmaktadır. Bireysel düzlemde sosyal yardımların dine dayandırılarak gerçekleştirilmesi Türkiye’de son yirmi yılda daha sık görülmeye başlanmıştır. Özellikle İslami referanslar ve Osmanlı vakıflarına ilişkin göndermeler, sosyal yardımların bireysel düzleme indirgenmesini desteklemektedir (Turan 2013, 35). Ayrıca dernek ve vakıfların sosyal yardımları İslami referanslarla yayması, toplumdaki sadaka kültürünü de derinleştirmektedir. Bu kurumlar AKP’nin açık destekçileri olmasalar da siyasi pozisyonlarının ne yönde olduğunu anlamak zor değildir. Dolayısıyla Deniz Feneri vb. kuruluşların sosyal yardım kampanyalarının AKP hegemonyasını desteklediğini ve rızayı ürettiğini belirtmek gerekmektedir.

AKP iktidarının başından itibaren Cansuyu, Kimse Yok Mu? gibi derneklerin yönettiği yardımlarda yükseliş olduğu görülmektedir (Kutlu 2015, 168). Bu durumun toplumun muhafazakârlaştırılması ve devletin sorumlulukları olan bir organdan çağ dışı bir otorite figürüne dönüştürülmesi üzerindeki etkileri büyüktür. Zekât veya fitre gibi dini referansa sahip bağış toplama uygulamalarının toplumun İslami köklerine dokunduğu söylenebilir. Yılmaz’a göre İslami bir yardımseverliğe dayalı uygulamalar derinleştirilip kurumsallaştırılmıştır (Yılmaz, AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi 2013, 46). Dolayısıyla yardım ağları inanç sistemi üzerinden kurulmaktadır. Bunun AKP hegemonyasının hedef kitlesi üzerinde etkili olduğu ve muhafazakâr yaşantılarını pekiştirerek rızayı inşa ettiğini belirtmek doğru olacaktır.

Deniz Feneri ve Kimse Yok Mu? dernekleri kamu yararına dernek statüsüne çıkartılmış ve büyük meblağlardaki yardımları yöneten STK'lara dönüştürülmüşlerdir (Özden 2014). Bu ve benzeri kuruluşların denetlenmemesi yardımların ne amaçla kullanıldığını da gizlemektedir. Toplanan yardımların kimlere verildiği, toplumun ihtiyacı olan her grubuna dağıtılıp dağıtılmadığı kontrol edilememektedir. Böylelikle bu kuruluşlar kolaylıkla hegemonya aygıtı olarak çalışabilmektedir. Çünkü dernek veya vakıfların siyasi yakınlıkları toplum tarafından bilinmekte ve bu kurumsal bir kılıfa sokulan ağ sayesinde, yardımlar AKP’nin hegemonyasının hedef kitleye ulaşmasını sağlamaktadır. İhtiyaç sahibi olan emekçilerin her türden yardımı kabul etmesi kaçınılmaz olacağından hegemonyanın devamlılığına rıza oluşturulmaktadır. Yardımlardan faydalanan emekçiler AKP’ye oy vermiyor olsalar bile hem yerel yönetimlerin hem de özel yardım kuruluşlarının politikalarından memnundurlar. Ve AKP hegemonyasının devamlılığı için bu bile yeterlidir. Çünkü sosyal politikaların artık siyasi iktidarlar ile değil de bireysel isteklerle yürütülmesi ve bunun özel kuruluşlar tarafından meşrulaştırılması büyük bir sorundur. Tüm bu yanlış

algılar devlet-vatandaş ilişkisini sarsarak devleti demokrasiden uzak bir konuma taşımaya yardımcı olmaktadır. Bunun sonucunda da parti hegemonyası sürdürülebilir hale gelmektedir.

Çelik, Türkiye’deki sosyal politika uygulamalarının klientalist ve paternalist olduğunu belirtmektedir. Ona göre sosyal politikalar klientalisttir çünkü devlet ve vatandaş arasında müşteri ilişkisi kurulmaktadır; paternalisttir çünkü örgütlü yapıyı köreltip boyun eğmeyi özendirmektedir (A. Çelik 2010, 69-70).

Benzer ilişki ağları konut politikalarında da kurulmuştur. TOKİ gibi kentsel dönüşümün sorumluluğunu üstlenen yapılar ortaya çıkmıştır. AKP iktidarının konut politikalarını özel şirketlere bırakması, devlet üzerindeki bir sorumluluğu daha atması anlamına gelmektedir. Devlet vatandaşlarının barınma ihtiyaçlarıyla da ilgilenmek zorunda değildir ancak özel girişimleri destekleyerek evsiz vatandaşına hizmet etmektedir. Düşük ekonomik standartlarda yaşayan AKP’nin hedef kitlesini oluşturan kişiler, öyle ya da böyle ev sahibi olabilmenin mümkün hale gelmesinden memnun olmaktadır. Çünkü aksi halde bozulan ekonomik koşullar altında barınma ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri imkânsız hale gelmektedir. Dolayısıyla ekonominin neden bu kadar derin sorunlarla boğuştuğunu sorgulamaktansa ev sahibi olabileceği ihtimali üzerine odaklanmak daha kolay görünmektedir. Böylelikle vatandaşlar belirlenen taksitlerle ev sahibi olurken kentsel dönüşüm de inşaat sektörü için kârlı bir alan haline gelmektedir.

Konut politikalarının da kayırmacılığı derinleştirdiğini ve şeffaflıktan uzak olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nursel Tabel Arslan’ın görüştüğü emekçilerin çoğu için bu konut politikaları yaşanılmayacak kadar kalitesiz evlerin yapıldığı, iyi evlerin zenginlere kötülerin fakirlere verildiği, kuralların hep hükümete yakın kişilere çıktığı, iyi bir uygulama olabilecek olmasına rağmen kayırmacılığın yapıldığı uygulamalardır (Tabel Arslan 2021, 228-229-230). Dolayısıyla konut politikalarının aslında yozlaştırıldığı emekçiler tarafından da bilinen bir gerçektir. Fakat yine de söylemlerin fakir kesimi hedefleyerek oluşturulması emeğin rızası için önem taşımaktadır. Toplumun kötü konutlara ve yozlaşmış uygulamalara bile razı edilmesi neoliberal popülizmin ne kadar başarılı bir hegemonya aygıtı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak sosyal yardım ve konut politikaları AKP hegemonyasının aygıtlarından birisi olmuştur. Uygulamalar özel alana taşınarak ve devletin güvenliğinden çıkartılar kontrolsüz hale getirilmiştir. Muhafazakâr yapı ve itaatin, dini referanslara sahip hayırseverlikle birleşmesi ortaya devlete borçlu ve minnet dolu vatandaşlar çıkmıştır. Bunun sağlıklı bir ilişki olmadığının altını tekrar çizmek gerekmektedir. Çünkü bu yanlış

bilinçlenme belediyeleri, muhtarlıkları, vakıfları veya dernekleri yapısal olarak bozmakta ve bu yanlışlıklar topluma yansımaktadır. Aynı şekilde toplumdaki devlet yapısına karşı oluşan düşünceler de bu mekanizmaların etkilerini pekiştirmektedir. Burada birbirinden beslenen iki taraflı yanlış bilinç ağları söz konusudur. Vatandaşların devletin sağladığı/sağlamak zorunda olduğu şeyler için minnet duyuyor olması, hem devlet yapısında hem de toplumda bir sorun olduğunu göstermektedir.

Türkiye toplumunda temel ihtiyaçlarını bile gideremeyecek kadar ekonomik seviyesi düşük olan bireyler vardır. Bu kişilerin her nereden ve ne şartla geliyor olursa olsun, sosyal yardımları kabul etmeleri normaldir. Ancak bu uygulamaların devletin önderliğinde ve kontrolünde yapılmaması eleştirilmelidir. AKP hegemonyasının hedefi olan kitle içerisinde buna dair bir ses yükselmekte, aksine devletin sorumlulukları teker teker silinirken derin bir kulluk ilişkisi kabul edilmektedir. Bu kabullenişin varlığı sürdükçe de sosyal yardımların hegemonya aygıtı olarak rızayı inşa etmeye devam edeceği açıktır.

Sosyal yardım ve konut politikalarıyla işgücü piyasasının güvencesiz, enformel yapısı ve beraberinde gelen pek çok sorunun üstü kapatılmaktadır (Tabel Arslan 2021, 214). Neoliberal politikaların olumsuzlukları, hizmete karşılık minnet algısıyla yok edilmektedir. Çünkü toplumda yardıma muhtaç kişiler olduğu kadar, boyun eğmeye meyilli kesimler de mevcuttur. Bu toplumsal yapılar içerisindeki emekçi grupları, sosyal yardımları onaylamakta ve AKP hegemonyasına rıza göstermektedir. Emekçiler üzerinde örgütlü hareketlerin etkin olamaması, popülist uygulamaların etki alanını genişletmektedir (Özden 2014). Sendika gibi emekçileri bilinçlendiren ve hak savunuculuğu yapan mekanizmaların zayıflığı, günümüzde dini temelli yardımlaşmalarla doldurulmaktadır. Dolayısıyla neoliberal popülizm bir yandan aşırı fakirleşmeyi kontrol altında tutarken diğer yandan da bireylerin muhtaçlıklarını derinleştirmektedir.

Yardımların az ya da çok olması önemli değildir. Sonuç olarak AKP'nin kazanmaya çalıştığı toplumsal grup, her zaman dışlanmış ve kötü sosyo-ekonomik koşullara maruz kalmıştır. Bu noktada önemli olan, yardım etmek için seferber olup toplumun hizmetkârı sıfatını kazanmaktır. Sonrasında yardımların sıklığı ya da şekli önemsiz hale gelmektedir. Çünkü bu gruplar için hiç kimse daha önce bir şey yapmamıştır ya da en azından AKP bu söylemi zihinlere işlemeyi başarmıştır. Burada ortaya çıkan minnet duygusu ve devamlılığı sağlanan muhtaçlık, AKP hegemonyasına karşı emeğin rızasını oluşturmaktadır.

4.2.4 Siyasal Alandaki Popülist Söylemlerin Emekçiler Üzerine Yansımaları

Türkiye’de AKP hegemonyasının neoliberal politikalara karşı rızayı üretmek için kullandığı aygıtlardan birisi de siyasal alanda üretilen popülist söylemlerdir. Popülizm, siyasal iktidar için rekabet etmenin yolları olarak tanımlanabilmektedir (Weyland 2001, 11). Ve temelde siyasi partiler tarafından temsil edilen ‘halklar’ için üretilen söylemleri işaret etmektedir. Siyasi liderler hitap ettikleri halkın çıkarlarını ve güvenlerini koruduklarına yönelik söylemler üretmektedir. Özellikle Türkiye’de bu söylemlerin neoliberalizmle iç içe geçirilmesi, AKP hegemonyasının bir başarısı olarak görülebilir. Çünkü popülizm, neoliberal uygulamaların varlığına karşı gelişebilecek kitlesel direncin sönükleşmesini sağlayan mekanizmalardandır (Armony 2001). Popülist liderler hedefledikleri toplulukların düşünsel ve inançsal hassasiyetlerini bilerek bunlar üzerinden ilerlemektedir. Hedef toplulukların kendileriyle bütünleştirdikleri söylemler karşısında sistemi kabullenmesi de oldukça doğal bir sonuç olarak görülmektedir.

Popülist partiler ve iktidarlar yalnızca Türkiye’de değil, dünyada da yaygın bir şekilde varlık gösterir. Popülizmin güçlü ve yer yer otoriter yönetimler ortaya çıkardığına dair görüşler vardır. Buna göre neoliberal uygulamalar yalnızca güçlü yönetimlerle başarıya ulaşabileceklerdir (Eser 2020, 30). Siyasi partilerin popülizme yöneliyor olmasının nedenlerinden birisi budur ve emeğin rızasının sağlanması da popülist söylemlerle kolaylaşıyor gibi görünmektedir. Çünkü popülizm siyasilere, geniş kitlelere hitap edebilmeyi sağlayacak esnek bir yapı sağlamaktadır. Bu nedenle her toplumsal yapının üzerine uyarlanabilecek yollar bulunabilmektedir. Ek olarak ‘*halk adına söylem üretme*’ hem siyasi partiler hem de destekçileri için dikkat çekici hale gelmiştir. Ancak burada halk kelimesinin çift anlam içerdiğini ve popülist söylemlerle ilgili sorunun da bu noktadan başladığını belirtmek gerekmektedir. ‘*Halk*’ hem bir siyasi kesimi hem de hem de gelir düzeyi düşük, toplumun geniş kesimlerince dışlanmış kesimleri kapsamaktadır (Ateş 2017, 108). Bu tanım özellikle AKP’nin popülizm anlayışına uyması bakımından önemlidir. Çünkü AKP’nin popülist söylemleri her şeyden önce geçmişin Batı meraklısı iktidarlara tarafından dışlanan toplumsal gruplar üzerinde oturtulmuştur. AKP’nin ve özellikle de Recep Tayyip Erdoğan’ın hizmet ettiğini sıklıkla belirttiği *halk*, aslında bütün Türkiye’yi kapsayacak geniş bir anlama sahip değildir. AKP popülizminin tanımladığı *halk* Türkiye’nin muhafazakâr, dindar, toplumun alt sınıflarından olan, geçmişte inançlarından ve yaşam tarzından dolayı dışlanan kitleleri kastetmektedir.

Milli irade söylemleri de bu sınırlı halk tanımı üzerinden üretilerek popülizmin temelini oluşturmaktadır. Popülizmin anlayışı %99 biziz değil, biz %100’üzdür (Müller

2015). Buradan hareketle popülist söylemlerin dışlayıcı yönü açığa çıkmaktadır. Öyle ki AKP hegemonyası, kendi sınırları dışına çıkan bireyleri halk olarak tanımlamamakta ve milli iradenin parçası saymamaktadır. Dolayısıyla milli iradesi sağlanan halk, aslında AKP'nin hedef kitlesidir. Bu kitlenin mağduriyet söylemi ile bir araya getirilerek muhafazakârlık çatısı altında birleştirildiği açıktır. AKP'nin popülizmi, hedef kitlesinin/milletin mağduriyetlerini gidermek ve onlara hizmet etmek üzerine kuruludur. Milli irade söylemi, hegemonyanın tanımladığı ve hedef kitlenin rıza gösterdiği grupları kapsamaktadır. Toplum, AKP popülizmi tarafından muhafazakâr mağdurlar ve köklerine sırt çeviren düşmanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Milli iradeye-muhafazakâr yaşama, geleneklere, İslama- tehdit olabilecek herkes AKP'nin hizmet ettiği halkın dışında kalmaktadır. Bu güçlü söylem, geçmişinde mağduriyet yatan gruplar açısından tutunulacak bir dal gibidir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın *'Benim hikayem bu insanların hikayesi. Ya halk kazanacak ya da Anadolu gerçeğine yabancılaşmış ve ona küçümseyerek bakan iddialı ve baskıcı azınlık iktidarda kalacak.* (Yağcı 2009, 116)' sözleri, toplumdaki bölünmeyi göstermektedir. Aynı zamanda popülizmin temelindeki halkın yüceltilmesi ve geri kalan grupların göz ardı edilip düşmanlaştırılması durumu da bu alıntıda rahatlıkla kanıtlanmaktadır.

Popülist söylemler kimlerin halktan olup olmadığını belirlerken geçmişe dönük bir bakış açısına sahiptir (Taggart 2000). AKP, mağdur edilmişleri yani kendi seçmen kitlesini millet olarak tanımlayıp iradeleri doğrultusunda önceki yanlışları silmekte, bir nevi geçmişin hıncını almaktadır. Recep Tayyip Erdoğan'ın yeni Türkiye ya da milli güç gibi sloganları ülkenin elitist-laik kesimine karşı kullanması bu gerginliği desteklemektedir (Mudde ve Kaltwasser 2013). Halkın iyiliğini isteyebilecek tek parti AKP'dir ve onun halkı, belirli tanımlarla sınırlanmıştır. Sonuç olarak yalnızca popülist partinin lideri halkı için konuşmakta, halksa yalnızca seçimlerde parti liderini kendileri için konuşması amacıyla görevlendirmek için konuşmaktadır (Ateş 2017, 111). Demokrasiden ve çok seslilikten uzak bu yapının milli irade tarafından kabul edilmesi, emeğin neoliberal uygulamalara göstermekte olduğu rızanın da açıklaması gibidir. AKP, popülist söylemlerle kendi kitlesine milli iradenin koruyucusu olduğunu kabul ettirmiştir. Dolayısıyla partinin hedefindeki emekçiler de milli iradeye karşı boyun eğmeye istekli hale gelmiştir. Çünkü AKP ve popülist lideri Recep Tayyip Erdoğan her ne yapıyorsa millet için yapmaktadır.

Popülist bir parti olarak AKP, emeği asıl çatışma alanlarından nasıl uzak tutacağını bilmektedir. Gerçek sorunlu noktaların yerine kendisi çatışma alanları oluşturarak popülizmini bu kanallar aracılığıyla sürdürmektedir. Kurduğu çatışma alanlarından en güçlüsü toplumun iki net kutba bölünmesidir. Laclau'ya göre popülizm, ayrılan iki kutbun

arasına antagonisik bir sınır koymakta ve toplumsal alanın çoklu çelişkili yapısını ikili bir yapıya indirgemektedir (Ateş 2017, 109). İki kutupluluğun ve bunun yarattığı dışlamanın hedef kitle tarafından kabul ediliyor olması AKP seçmeni olan emekçileri de dahil eden bir rıza mekanizması oluşturmaktadır. AKP *halk* için çalışıyorsa, bu hegemonyanın eylemlerine boyun eğmek de *halkın* görevi olacaktır.

AKP'nin üzerlerinde hegemonya kurduğu *halkın*; geleneklerinden ve inançlarından koparılmak, yozlaşmak, İslam'dan uzaklaşmak gibi korkuları vardır. Geçmiş, bu yönlerden mağduriyetleriyle doludur ve muhafazakâr yaşam tarzlarının bir daha asla tehdit edilmemesi en büyük amaçtır. Geleneksel toplumsal yapının yok edilmeye çalışılmasından kaynaklanan haklardan mahrum kalma hissi, seçmenler açısından bir savunma güdüsü oluşturmaktadır (Ignazi 2003). Gramsci'ye göre popülist bir partinin hegemonik bir kitle ortaya çıkarmak için inançlar ve düşünceler üzerinden söylemlerini kurması gerekmektedir (Gramsci 1971). AKP de popülizmini tam olarak bu noktalardan kurmuştur ve başarıyla sürdürmektedir. Toplumu iki kutba bölmek fakat yalnızca bir kutbunu temsil etmek, kendisini millet iradesini oluşturan birimlerden biri olarak gören kişiler için teşvik edici bir yaklaşım olmaktadır. Çünkü AKP'nin hedef kitlesi de toplumdaki kimi grupların dışlanmasını talep etmektedir.

AKP popülizmi toplumu yalnızca içerden bölmekle kalmaz aynı zamanda bir dış düşmanlar söylemi de üretir. Dış düşmanların tanımı da söylemden söyleme değiştirilerek esnek hale getirilmiştir. Bu sayede AKP tarafından gelişmeler ve süreçlere uygun olarak dış düşmanlar belirlenmekte ve *halk*, iktidar partisi tarafından korunmaktadır. AKP'nin milli iradeye karşı dış güçleri tehdit olarak göstermesi ve bu düşüncenin sürekli üretilmesi AKP hegemonyasının varlığını bir mecburiyet olarak hedef gruplara benimsetmektedir.

AKP'nin kurduğu popülist iktidar hiçbir zaman dini referansları kullanmaktan çekinmemiştir. Tam aksine dini öğeler AKP popülizminin her zaman merkezinde olmuş ve kitlesinin rızasını almak için kullanılmıştır. Popülist söylemlerin devlet yönetiminde ve ekonomik alanda bu kadar etkili olmasının sebebi de belki paylaşılan inanç sistemidir. Öyle ki yapılan yasa değişiklikleri ya da takip edilen ekonomik süreçler bile sıklıkla dini referanslarla meşrulaştırılmaktadır. Örneğin Recep Tayyip Erdoğan faiz oranlarının düşürülmesi ile ilgili '*Bir Müslüman olarak 'nas'lar neyi gerektiriyorsa onu yapmaya devam edeceğim. Hüküm bu.*'²² açıklamasını yapmıştır. Diğer bir örnekteyse Recep Tayyip Erdoğan alkol tüketiminin kısıtlanmasına yönelik düzenlenen yasayla ilgili, dinin emrine uygun bir

²² <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganin-faiz-ve-nas-aciklamasina-ilahiyatcilerden-tepki-1894287>

yasa çıkarıldığını belirtmiştir²³. Açıkça anlaşılabileceği gibi bu popülist söylemler alınan kararların meşru dayanağı olarak halkın inancını göstermektedir. Çünkü AKP hükümeti bu dayanağın milli irade tarafından onaylanacağından emindir. Tıpkı bu örneklerde olduğu gibi neoliberal politikaların uygulanması sürecinde de rıza, popülist söylemlerin yardımıyla sağlanmıştır.

AKP muhafazakâr ve İslamcı bakış açısını popülizmle bir araya getirmiştir (Yabancı 2016). Popülist siyasetinin kaynağının bir ayağı budur. Fakat bir de geçmişten miras aldığı popülizm vardır. Kazım Ateş'e göre AKP'nin popülist yapısının ikinci ayağı Türkiye'de kendisinden önceki sağ partilerin popülist yapılarıdır (Ateş 2017, 116). Türkiye'de sağ partiler özellikle Demokrat Partinin dini referanslar ve değerler üzerinden açtığı popülist söylemler üzerinden ilerlemiştir (Mert 2002, 67). AKP de bu geleneği sürdürmüş ve hatta belki de hiçbir sağ partinin yapamadığını yaparak popülizmi güçlü bir hegemonya aygıtına dönüştürmüştür. AKP aynı zamanda bu mirası ekonomik ve maddi bir arenaya çevirmeyi de başarmıştır. Devletin yapmakla yükümlü olduğu her şey, halk için seferber edilen olağanüstü bir çabaya dönüştürülmüştür. Bütün alt yapı ve üst yapı çalışmaları popülist yönetimin reklam süreçlerine kaynaklık etmiştir. Popülizmin 'halk için hizmet' söylemleri gereğince gerçekleştirilen köprü, yol ve cami yapımı gibi faaliyetler ve açılışlar her zaman toplumda yankı uyandıracak şekilde gerçekleştirilmiştir. Hizmetin büyüklüğü, önemi ve misyonu hedef kitlenin hassasiyetlerine vurgu yapılarak tekrar edilmiştir. Dolayısıyla AKP'ye ve hizmetlerine duyulan hayranlık ve borçluluk duygusu bu coşkulu gösterilerle arttırılmıştır.

Sonuç olarak AKP'nin siyasal alandaki popülist söylemlerinin ve uygulamalarının seçmen kitlesi üzerinde etkili olduğu açıktır. Çünkü popülizm, partilerin ulaşmayı amaçladığı kitlelere giden yolu göstermek noktasında oldukça işlevseldir. Ayrıca AKP'nin popülizmi diğer hegemonya aygıtlarından beslenmesi ve onları da beslenmesi bakımından önem taşımaktadır. Muhafazakâr kesimin laik kesime duyduğu öfke, dindar yaşam tarzı, İslami düzlemde sürdürülmeye çalışılan sosyal yardım süreçleri vb. aygıtlar popülist politikalarla iç içedir. Popülizm halk olarak adlandırılan bireylerin üzerine itaat etmeye dair bilinçsizce bir zorunluluk yüklemektedir. Çünkü iktidar, toplumsal bir ayırım yapıyorsa hedef kitlenin de halktan olabilmek için belli sorumlulukları olacaktır. Aksi halde kendilerini Batı meraklısı, laik, inançsız, ahlaksız kişilerle aynı grupta bulabileceklerdir. Bu nedenle popülizmin AKP'nin seçmen kitlesini hegemonyaya rıza göstermeye teşvik ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

²³ <https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/05/28/basbakan.iki.ayyasin.yaptigi.muteber.de/709778.0/index.html>

Yonca Özdemir, neoliberal uygulamalara rağmen AKP'nin oylarının önemli bir kısmının ekonomik durumu daha düşük toplumsal gruplardan geldiğini belirtmektedir (Özdemir 2020). Bu çelişkili durumun açıklaması da aslında popülist söylem ve uygulamalarda aranmalıdır. AKP'nin tabanı daha yoksul, toplumun dışında kalmış, dindar ve muhafazakâr kişilerden oluşmaktadır. Ve bu halkı popülizmin yardımıyla AKP'ye, hegemonyaya, neoliberal politikalara rıza göstermektedir. Emekçiler tıpkı AKP'ye oy verdikleri gibi, neoliberal dönüşüme ve beraberinde gelen sömürüyle güvencesizliğe de rıza göstermektedir.

4.3 Sonuç: Parti Hegemonyası mı, Sınıf Hegemonyasının Destekçisi mi?

Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalara rızanın inşa edilmesi noktasında önemli bir aktör olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. AKP, yukarıda bahsedilen araçların yardımıyla hem kendi iktidarını korumayı başarmış hem de neoliberal politikaların uygulanmasını sağlamıştır. Oluşturduğu rıza yalnızca seçmen kitlesiyle sınırlı kalsa da parti seçmeni olan emekçilerin neoliberal politikalara rıza göstermesi üzerindeki etkileri gör ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Buradan hareketle netleştirilmesi gereken şey, AKP'nin inşa ettiği rıza ile bir hegemonya öznesi olup olamayacağıdır.

AKP, emeğin rızasının oluşturulması sürecindeki önemli katkılarına rağmen bir hegemonya öznesi olarak tanımlanamayacaktır. Bunun temel nedeni de Gramsci'nin hegemonya yaklaşımına göre, bir partinin toplumdaki egemen güç olamayacak olmasıdır. Gramsci'ye göre hegemonya sivil toplumun içerisinde rızaya dayalı olarak çıkmaktadır ve rızayı sağlayan toplumsal grup burjuva sınıfıdır. İktidara gelen siyasi parti ise bu sınıf hegemonyasını sağlamlaştırmaya çalışan bir yardımcı görevi görmektedir. Tıpkı politik toplum olarak adlandırdığı devletin zor aygıtları gibi hegemonyanın tesisini sağlamlaştıracaktır. Egemen olan sınıfın etrafındaki bağlaşıklar sayesinde temel sınıf, hegemonyasını güçlendirme imkânı bulmaktadır (Portelli 1982, 91-92). AKP de teorik çerçevede bu bağlaşıklarından biri olarak görülmelidir çünkü kendisinden önce iktidara gelmiş olan hiçbir partinin yapamadığı kadar neoliberal dönüşüme karşı rıza sağlayabilmiştir. Oluşturduğu rızanın kendi siyasal çıkarlarına da hizmet ettiği açıktır ancak bu, partiyi tek başına bir hegemonya olarak tanımlayabilmeyi mümkün kılmamaktadır. Çünkü emeğin rızasının kazanıldığı neoliberal politikalar, sonuç olarak kapitalist sistemin

ve dolayısıyla da sınıf hegemonyasının devamlılığına hizmet etmektedir. AKP, Türkiye siyasal tarihindeki belki de hiçbir partinin yapamadığını başararak kendi iktidarını da koruyan rıza araçlarıyla neoliberal politikaları kalıcı hale getirmiştir. Dolayısıyla kapitalist sistemin sürekliliğini sağlayacak olan neoliberal dönüşümün tamamlanabilmesi için sınıf hegemonyasına destek olmuştur. Buna paralel olarak Türkiye’de emeğin rızası üzerine yapılan çalışmaların odak noktası AKP olmuştur çünkü neoliberal dönüşüme iktidarı boyunca öncülük etmiştir.

AKP’yi hegemonyanın öznesi olarak tanımlayamayacak olmamızın bir nedeni de hegemonyanın taşınması gereken etki alanına sahip olmamasıdır. AKP yalnızca kendi seçmen kitlesinde bulunan emekçilerin rızalarını alabilecek kadar nüfuz sahibidir. Ancak emeğin rızasını tam olarak anlayabilmemiz için bundan daha kapsamlı bir etkinin var olması gerekmektedir. AKP’nin bütün rıza üretim araçları sadece seçmenleri için kullanılabileceğinden neoliberal politikalara AKP seçmeni olmayan emekçilerin nasıl rıza gösterdiği sorusu cevapsız kalmaktadır. Emeğin rızasının bir bütün olarak ele alınması gerektiğinden bu kapsam darlığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla Gramsci’nin hegemonya kavramına çizdiği teorik çerçeve doğrultusunda, AKP’nin bir hegemonya olabilmesi mümkün değildir. Neoliberal politikaların uygulanmasındaki başarısı ve öncülüğü sayesinde emeğin rızasını konu alan çalışmaların temel argümanı olması normaldir. Ancak AKP tek başına bir hegemonya öznesi değil; kendi iktidarını devam ettiren ve neoliberal politikalara rızayı sağlamayı (kısmi de olsa) başararak sınıf hegemonyasını pekiştiren önemli bir aktördür.

SONUÇ

Neoliberal politikaların bütün olumsuzluklarına rağmen emekçilerin bu uygulamalara rıza gösteriyor olması, incelenmesi gereken bir durum olarak görülmüştür. Bu çalışmanın amacı da hegemonya kavramından yola çıkarak neoliberal politikalara gösterilen rızanın derinlemesine incelenmesi olmuştur. Literatür incelemeleri sırasında, emeğin rızası konusunun Türkiye’de çoğunlukla parti merkezli olarak açıklandığı ve sınıfın etkilerinin göz ardı edildiği fark edilmiştir. Bu nedenle sınıf hegemonyasının emeğin rızası üzerindeki nüfuzu bu çalışmada incelenmiş ve literatürdeki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Parti üzerinden incelenen emeğin rızasını konu alan literatürden yola çıkılarak AKP’nin rızayı inşa eden bir hegemonya olup olamayacağı sorusu meydana gelmiştir. Dolayısıyla ortaya iki farklı hegemonya öznesi ve emeğin rızasını sağladığı düşünülen iki farklı görüş çıkmıştır. Birinci görüş; hegemonyanın öznesinin burjuva sınıfı olduğudur. İkincisi ise neoliberal politikalara emeğin rızasını inşa eden hegemonyanın öznesini parti olarak değerlendiren görüştür. Bu iki görüş ayrı ayrı değerlendirerek eksikleri ortaya koyulmaya ve hangisinin Türkiye örneği üzerinde daha kapsamlı bir açıklama sunabildiği sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır.

İlk yaklaşım olan sınıf hegemonyasına göre neoliberal politikalar kapitalizmin devamlılığını sağlamak amacıyla uygulamaya koyulmuştur. Ve hem kapitalist sistemin hem de neoliberalizmin inşa edilmesini sağlayan hegemonya, burjuva sınıfına aittir. Bu görüşten yola çıkarak öncelikle toplumun sınıfsal yapıyı nasıl algıladığı ele alınmıştır. Bu kapsamda işçi sınıfı kavramının tartışılması yapılarak kavramın algılanışındaki yanlışlıklar ve eksiklikler üzerinde durulmuştur. Literatürde ve toplumda işçi kavramının yalnızca beden kol gücüyle çalışan emekçileri işaret ettiği görülmüştür. Bu durumun yanlış bir toplumsal algıya ve sınıf bilincinin zedelenmesine neden olmasının yanı sıra, aynı zamanda emeğin rızası konulu çalışmalarda da eksikliklere sebebiyet verdiği gözlemlenmiştir. Çünkü sınıf hegemonyasının emeğin rızasını sağlaması noktasında odaklanılan grubun genellikle kol gücüyle çalışan emekçiler olduğu görülmüştür. Şöyle ki asgari düzeyde bir yaşam süren ve kol gücüne dayalı çalışan emekçilerin, sınıf hegemonyasına göstermekte olduğu rızanın anlaşılabilmesi, literatürdeki çalışmalarla mümkündür. Ancak işçi sınıfı yalnızca kol emekçilerinden oluşmadığı gibi, sınıf hegemonyasına rıza gösterenler de sadece bu gruptaki emekçiler değildir. Dolayısıyla yüksek gelir grubuna ve sosyal statüye sahip emekçilerin de sınıf hegemonyasına rıza gösterdiğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu sebeple

çalışmada emeğin rızasının kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi için, işçi sınıfının ücretli emek sistemine tabi her bir emekçiye kapsayarak ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Bu kapsamlı incelemenin yapılabilmesi için emeğin tamamını etkileyecek sınıf hegemonyası aygıtları incelenmiştir. Kapitalist sistemin alternatifsizliğinin ve değerlerinin emekçiler tarafından kabullenilmesi, tüketim kültürünün etkileri, sınıfsızlık bilincinin yaygınlaştırılması, işsizliğin rızayı zorla üretmesi ve medyanın emeğin rızasını inşa etmedeki sorumlulukları ele alınmıştır. Bu aygıtlar sayesinde işgücünün bütün kesimlerinin açıklamaya dahil edilmesi sağlanmış ve sınıf hegemonyasının aygıtlarının bireylerin yaşamlarının her alanında, değiştirilmesi çok zor etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ancak Türkiye örneği özelinde incelenen neoliberal politikalara emeğin rızasının inşası konusunda, sınıf hegemonyası düşüncesinin toplumsal bir gerçekliği göz ardı etme ihtimali üzerinde durulmuştur. AKP'nin emeğin rızasını sağlama noktasındaki etkilerini görmezden gelmenin, emeğin rızasının anlaşılmasını zorlaştıracakı düşünülmüştür. Bu da çalışmayı hegemonyanın öznesinin parti olup olamayacağına yönelik ikinci görüşe götürmüştür. Buradan hareketle hegemonyanın öznesinin parti olduğu varsayıp incelemelere bu açıdan yaklaşılmıştır. Bu görüşe göre neoliberal politikaların önde gelen uygulayıcısı olan AKP, toplumun geniş bir kesimi üzerinde hegemonyasını kurmuş ve rızayı sağlamıştır. Muharrem Tünay, Türk yeni sağ girişimlerinin ancak 1983'te kapsayıcı bir hegemonya kurmaya çalıştıklarından ancak pasif bir devrim yapmaktan bile uzak olduklarından bahsetmiştir (Tünay 2002, 194-195). İsmet Akça AKP'nin yeni sağın hegemonya krizlerinin içinden çıktığını söyleyerek AKP'nin hegemonya projesini neoliberalizm, muhafazakârlık ve otoriter popülizm üzerinden açıklamıştır (Akça 2014, 14-16). AKP'nin kendine ait rıza üretim araçları ve politikaları olduğu düşüncesi çalışmada tartışılmış ve bu araçlar üzerinden AKP'nin seçmen kitlesi içerisinde yer alan emekçilerin rızalarının üretilişi irdelenmiştir. Muhafazakârlık, geniş bir toplumsal alana yayılan sosyal yardımlar, örgütsüzlüğün yerini dolduran cemaat ilişkileri, konut politikaları, popülist söylemler bu aygıtlardan bazıları olarak ele alınmış ve hedef kitlenin içerisindeki emeğin rızası bu noktalardan yola çıkılarak açıklanmıştır. Bu rıza inşa aygıtları seçmen kitlesinde geniş bir yankı uyandırarak AKP'nin iktidarının ve neoliberal politikalara gösterilen rızanın devamlılığını sağlamıştır.

Fakat kendi seçmen kitlesi içerisinde inşa etmeyi başardığı rızanın AKP'yi bir hegemonya öznesi yapmaya yetmeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun en temel nedeni

Grasmci'nin hegemonya kavramına göre hegemonyanın toplumsal bir grup olan burjuva sınıfına ait olmasıdır. Dolayısıyla teorik olarak bir partinin hegemonya öznesi olamayacağı ve sınıf hegemonyasının varlığını destekleyen bir etken olarak değerlendirildiği açıktır. Ve AKP'nin neoliberal politikalara kendi tabanı içerisinde oluşturmayı başardığı rıza, sınıf hegemonyasının destekleyicisi olduğunun bir kanıtıdır. Çünkü neoliberal politikalar kapitalist sistemin sorunlarını çözmek için uygulamaya koyulmuştur ve sınıf hegemonyasının devamlılığı bu şekilde sağlanmıştır. AKP de iktidara gelen partilerin o zamana kadar başaramadığı bir şekilde bu politikaları uygulamayı ve bu neoliberal dönüşüme karşı kendi seçmenlerinden rıza almayı başarmıştır. AKP'nin emeğin rızasını konu alan çalışmalarda ön plana çıkmasının nedeni de budur. Ancak AKP bu rıza inşasıyla kendi iktidarını sağlamlaştırmanın yanı sıra sınıf hegemonyasını devamlı kılacak neoliberal dönüşümü de kolaylaştırmıştır. Yani AKP'nin neoliberal politikalara yönelik ortaya çıkardığı kısmi rıza, sonuç itibarıyla sınıf hegemonyasının lehine olmuştur. Dolayısıyla Grasmci'ye göre teorik olarak partinin bir hegemonya olamayacağı ve AKP'nin tabanında yarattığı rızayla sınıf hegemonyasını desteklediği açıktır. Bu, belki de AKP'nin bilerek başlattığı bir destek süreci değil de kendi iktidarı için üstlendiği bir girişimdir. Fakat inşa ettiği sınırlı rızanın sonucu budur.

AKP'nin hegemonya olarak tanımlanamayacak olmasının bir diğer nedeni de bu hegemonyanın kapsamının oldukça dar olacak olmasıdır. Çünkü bütün emekçilerin AKP'ye oy veren kişiler olmadığı düşünülürse, AKP'nin seçmen kitlesi dışında kalan emekçilerin bu hegemonyaya nasıl rıza gösterdiği sorusu cevapsız kalmıştır. AKP'nin destekçisi olan emekçilerin, hegemonik aygıtlara cevap vererek hegemonyaya rıza göstermeleri beklenen bir durum olarak değerlendirilebilecektir. Ancak AKP seçmeni olmayan sosyal yardımlardan yararlanmayan ya da muhafazakâr görüşü paylaşmayan emekçilerin, bu hegemonyaya rıza gösterdiği genellemesini yapmak yanlış bir değerlendirme olacaktır. Dolayısıyla AKP'yi bir hegemonya öznesi olarak belirtmek, hegemonyanın kurduğu rıza sürecinin derinliğine uymayacak ve AKP seçmeni dışında kalan emekçilerin rızalarını açıklayamayacaktır.

Sonuç olarak iki görüşün de Türkiye örneği özelindeki etkileri çalışma boyunca derinlemesine tartışılmıştır. Sınıf hegemonyası düşüncesinin eksikliği, AKP'nin emekçiler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmemesi olarak görülmüştür. Çünkü AKP ve partinin lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın kendi hedef kitlesi içerisindeki emekçiler üzerindeki nüfuzu,

dikkate değer bir genişliktedir. Dolayısıyla emeğin neoliberal uygulamalara gösterdiği rızanın kaynaklarını AKP'yi dikkate almadan açıklamaya çalışmak, AKP'nin seçmen kitlesine yaydığı itaat etme güdüsünün rızayı sağlamaya yardımcı olduğu gerçeğinin gözden kaçırılmasına neden olacaktır. Fakat emekçilerin neoliberal politikalara gösterdiği rızanın AKP hegemonyası olarak açıklanması da büyük oranda eksiklikler doğurmuştur. Çünkü emeğin rızasını inşa eden AKP hegemonyası fikri, teorik olarak yanlış bir zemine oturmasının yanı sıra etki alanı olarak da kısıtlı kalmaktadır. Hegemonya, dışarıda kalan toplumsal grupları da hegemonik aygıtlarıyla kazanıp değerler bütününe yaymalıdır. Nursel Tabel Arslan, AKP tarafından kurulmaya çalışılan neoliberal hegemonyanın kapsayıcı değil kısmi olduğunu belirtmektedir (Tabel Arslan 2021, 19). Hegemonyanın toplumun tamamını kapsadığını ve etkisi altına aldığını düşünmenin yanıltıcı olduğunu (Jessop 2004, 215) varsaysak bile, bahsi geçen AKP etkisinin sınıf hegemonyası kadar köklü olmadığını söylemek mümkündür. Bu nedenle toplumdaki hegemonyanın öznesini AKP olarak belirlemek ve emeğin rızasını bu noktadan açıklamaya çalışmak, incelemelerde temsil edilemeyen geniş bir emek kesimi ortaya çıkaracaktır.

Çalışmadan elde edilen sonuç; iki farklı yaklaşımında da kendi içerisinde eksikliklerinin olduğu yönündedir. Ancak yine de Türkiye örneği üzerinden yapılan bu çalışmada, AKP'nin emekçiler üzerindeki etkilerinin görmezden gelinmemesi gerektiği düşünülse de, sınıf hegemonyasının daha kapsamlı ve teorik açıdan daha doğru bir açıklama sunabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü AKP hegemonyası düşüncesinin aksine sınıf hegemonyası, Gramsci'nin hegemonya anlayışına uygun bir şekilde bütün emekçileri kapsayacak bir açıklama getirebilmiştir. Sınıf hegemonyasının sisteme karşı rızayı tekrar tekrar üretmedeki ve kapitalist sistemin devamlılığı konusundaki başarısı, emeğin neoliberal uygulamalara gösterdiği rızanın da açıklanmasına yardımcı olmuştur. Sınıf hegemonyası, kendi değerler bütününe kapitalist sistemin başından beri toplumsal tabana yaymıştır. Bu değerlerin bireylerin yaşamı üzerindeki etkileri tartışmasız daha derinlerde yatmaktadır. Örneğin tüketim, kapitalist sistemin devamını sağlayan başlıca unsurdur fakat aynı zamanda bireylerin kaçınmadığı ve belki de kaçınmak istemediği bir süreçtir. Tüketim her şeyden önce kişilerin yaşamına devam edebilmelerinin şartı ve sınıf hegemonyasının devamlılığının kaynağıdır.

Sınıf hegemonyasının devamlılığını sağlamak için çabaladığı kapitalist sistem, günümüzde neoliberal politikalarla ayakta kalmıştır. Neoliberal uygulamaların toplumsal

kesimler üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen sürdürülebilmesi de Türkiye’de büyük ölçüde AKP’nin varlığıyla mümkün olmuştur. Bu çalışmada AKP’nin sınıf hegemonyasının destekleyicisi olarak değerlendirilmesinin sebebi de budur. Kapitalist sistem, insan yaşamının her alanında söz sahibi olduğu için kaçınılmaz ve alternatifsiz görülmüştür. Bu sistemin değerlerinin emekçiler tarafından kabul edilmesi kolay kolay farkındalığa sahip olunabilecek bir durum olmaktan çıkartılmıştır. Sınıf hegemonyası yaklaşımını parti hegemonyasından ayıran temel nokta da bu olmuştur. Sınıf hegemonyasının değerleri, bilinci ve uygulamaları toplumdaki hemen her bireyin doğumundan ölümüne kadar yanında olmuştur. Üretime, tüketime, mutluluğa, değerli bir yaşama dair pek çok şey kapitalist sistemin içerisinde gerçekleşmektedir. Toplumsal yapılar, sağlık ve eğitim sistemleri, tüketim ve üretim anlayışları kapitalist sistemin içerisinde şekillenmektedir. Bu da bireyleri farkına bile varamadan kapitalist sistemin parçası haline getirmektedir. Sınıf hegemonyasının emekçiler üzerinde daha derin ve ayırt edilmesi güç etkilere sahip olmasının ve bu hegemonyanın parti hegemonyasından daha kapsayıcı bulunmasının sebebi de budur.

KAYNAKLAR

- Adorno, Theodor W. «Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken.» *Cagito Dergisi*, no. 36 (2003).
- Ahıska, Meltem. «Occidentalism: The Historic Fantasy of the Modern.» *South Atlantic Quarterly*, 2003: 351-379.
- AK Parti 2015 Genel Seçim Beyannamesi. Ankara: AK Parti, 2015.
- Akça, İsmet. «AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri.» *Başlangıç*, 2014: 11-30.
- Akça, İsmet. «Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism.» Böl. 1, *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony*, yazar İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, düzenleyen: İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, 22-66. London: Pluto Press, 2014.
- akt. Çeştepe, Hamza, ve Erdem Güdenoğlu. «Neoliberal İktisat Politikalarının İşsizlik Üzerindeki Etkisinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği.» *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları* içinde, 120-240. Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Althusser, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İthaki, 2003.
- Altıok, Metin. «Neo-liberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti.» *Toplum ve Demokrasi*, 2007: 57-72.
- Anderson, Perry. *Gramsci, Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*. İstanbul: Alan Yayınları, 1988.
- Angın, Merih, ve Pınar Bedirhanoglu. «AKP Döneminde Türkiye'de Büyük Ölçekli Özelleştirmeler ve Devletin Dönüşümü.» *Praksis*, 2013: 75-95.
- Armony, Victor. «Is There an Ideological Link Between Neopopulism and Neoliberalism?» *Brazilian Journal of Political Economy*, 2001: 62-77.
- Ateş, Kazım. «AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-olmayan.» *Mülkiye Dergisi*, 2017: 105-129.
- Aydın, M. Kemal. «Kapitalizm Neden 'Vazgeçilmez'dir?» *Sakarya İktisat Dergisi*, 2012: 21-38.
- Bakan, Sumru. «1980'den Günümüze Türkiye'de Uygulanan Neo-Liberal İktisat Politikaları.» *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009.
- Bakır, Hasan. «Neo-liberalizmin Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası.» *Çalışma ve Toplum*, 2018: 1459-1480.
- Bakırezer, Güven, ve Yücel Demirer. «AK Parti'nin Sınıf Siyaseti.» *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 2006: 19-31.
- Baran, Oktay. «Kapitalist İllet: İşsizlik.» *Marksist Tutum Dergisi*, 2008.
- Barrett, Michele. *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.

- . *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.
- Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı, 2004.
- Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş toplum*. İstanbul: Ayrıntı, 2005.
- Bayrakçı, Onur. «Toplumsal Kontrol Mekanizması Olarak Emeğin Denetimi: Taylorizmden İdeolojik Denetime.» *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018: 315-328.
- Bayrakçı, Onur, ve Savaş Çağlayan. «Toplumsal Kontrol Mekanizması Olarak Emeğin Denetimi: Taylorizmden İdeolojik Denetime.» *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018: 315-328.
- Bayrakçı, Onur, ve Savaş Çağlayan. «Toplumsal Kontrol Mekanizması Olarak Emeğin Denetimi: Taylorizmden İdeolojik Denetime.» *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018: 315-328.
- Begovic, akt. Boris. «Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World.» *PANOECONOMICUS*, 2019: 127-137.
- Bobbio, Norberto, ve Jacques Texier. *Gramsci ve Sivil Toplum*. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi: 1908:2002*. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Boybek, Semiha. «Yoksulluk Ve Çocuk İşçiliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme.» *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Kitapçığı*. 2010. 543-554.
- Bozarslan, Hamit. «Political Crisis and the Kurdish Issue in Turkey: 1984–1999.» *Human Right Review*, 2001: 45-54.
- Braverman, Harry. *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press, 1998.
- Buğra, Ayşe. *Devlet-piyasa Karşıtlığının Ötesinde; İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim, 2003.
- Burawoy, Michael. *Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism*. London: Verso, 1985.
- Cole, Alyson, ve Estelle Ferrarese. «How Capitalism Forms Our Lives.» *Journal for Cultural Research*, 2018: 105-112.
- Corrigan, Peter. *The Sociology of Consumption*. Londra: Sage Publications, 1998.
- Çağlı, Elif. *Marksizmin Işığında Bir Tarihsel Dönemin Sorgulanması*. Tarih Bilinci Yayınevi, 2004.
- Çakır, Meral. «Hegemonya ve Sınıf(sızlık) Bilinci.» *Journal of Awareness*, 2020: 35-64.
- Çarkoğlu, Ali, ve Ersin Kalaycıoğlu. *Türkiye'de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul Politikalar Merkezi, 2012.

- Çelik, Aziz. «Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik.» *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2010: 63-81.
- Çelik, Aziz. «Sendikalar Krize Yol Açan Yapısal ve Örgütsel Faktörler.» *Sendikal Kriz Yaklaşımları Sendikalar Krizi Tartışıyor* içinde, yazar Fikret derl. Sazak, 104-114. Ankara: EPOS Yayınları, 2007.
- Çelik, Aziz. «Turkey's new labour regime under the justice and development party in the first.» *Middle Eastern Studies*, 2015: 618-635.
- ÇELİK, Aziz. «Yeni Sorun Alanları, Eğilimler ve Arayışlar.» *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar* içinde, düzenleyen: Fikret Sazak, 17-74. Ankara: EPOS Yayınları, 2006.
- Çelik, Hüseyin. «Eleştirel Yaklaşım Bağlamında Teknoloji ve Hegemonya İlişisini Tartışmak.» *Yeni Medya*, 2019: 20-33.
- Çelikdemir, Alpaslan. «Mağduriyet Senfonisi.» *Ayrıntı Dergi*, 2015.
- Çetin, Halis. «Liberalizmin Temel İlkeleri.» *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 2, no. 1 (tarih yok): 219-237.
- Çiçek, Atıl Cem, ve Gözde Uysal. «Siyaset, İdeoloji ve Manipülasyon Ekseninde Medya: 16 Nisan 2017 Referandumunun Medyaya Yansıması Üzerine Eleştirel Bir Söylem Analizi.» *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2019: 1183-1201.
- Çoban, Savaş. «Gramsci, Hegemonya ve Kapitalizm.» *1st International Interdisciplinary Social Inquiry Conference*. Bursa, 2012. 1-10.
- Dardot, Pierre, ve Christian Laval. *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. 1. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Dedeoğlu, Saniye. «Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı.» *Çalışma ve Toplum*, 2009: 41-54.
- DİSK. *Sendikalaşma ve Toplu İş Sözleşmesi Raporu*. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 2016.
- Doğan, Adem. «Sosyal Yardımların Yoksulların Siyasal Tercihlerine Etkisi: Kent Yoksulları Üzerine Bir Araştırma.» *Selçuk İletişim*, 2016: 69-89.
- DOĞAN, Mustafa Görkem. «The Deradicalisation of Organised Labour.» *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, düzenleyen: İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden. London: Pluto Press, 2014.
- Duman, Zeki. «Tüketimci Kapitalizmin ve Tüketim Kültürünün Eleştirisi.» *Sosyoloji Dergisi*, 2016: 15-36.
- Dumenil, Gerard, ve Dominique Levy. «Maksist Bir Neoliberalizm Teorisi.» *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* içinde, yazar Susan George, Uğur Akalın Selçuk ve Pierre Bordieu. Kalkedon Yayınları, 2009.

- Durak, Yasin. *Emeğin Tevekkülü Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Dural, Baran. «Antonio Gramsci ve Hegemonya.» *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012: 309-321.
- Dursun, Çiler. *TV Haberlerinde İdeoloji*. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Ecevit, Yıldız. «Üretim ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği.» *Yapıt (Toplumsal Araştırmalar) Dergisi*, 1985: 72-93.
- Edwards, Richard. «Social Relations of Production at the Point of Production.» *Labor Market Segmentation* içinde, 3-26. Lexington: MA: D. C. Heath and Company, 1975.
- Erdoğan, Seyhan. *Türkiye'de Kadın İşçiler*. Cilt 2., *Ekonomide Durum* içinde, 116-132. 1997.
- Eriş, Engin Deniz, Ömür Nezcan Timurcanday Özmen, ve Burcu Yanar Bayam. «Mavi-Beyaz Yaka Dönemi Bitti mi? İş yaşamında Alternatif Yaka Renkleri Üzerine Bir Değerlendirme.» *Journal of Yaşar University*, 2020: 259-269.
- EROL, Sevgi IŞIK. «İşsizliğin Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkisi .» *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 2013: 46-70.
- Ersel, Hasan. «1980 Sonrası Serbestleşme Deneyimi, Bilanço 1923-1998.» *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Eser, Uğur. «Neoliberal Popülist-Otoriterleşme, Demokrasi Krizi ve Türkiye Deneyimi Üzerine Kısa Notlar.» *İktisat ve Toplum*, 2020: 29-34.
- Eşiyok, Ali. «İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma: 1923-2004.» 2006.
- Etcı, Hilmi. «2000 Sonrasında Türkiye'de Gerekçeleri ile Sendikal Kriz.» *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2018: 125-149.
- Garson, G. David. «Automobile Workers and the Radical Dream.» *Politics and Society*, 1973: 163-177.
- Goldsmith, M. M. «Mandeville and the Spirit of Capitalism.» *Journal of British Studies*, 1977: 63-81.
- Göksel, İdil. «Türkiye'de Kadın İşgücü: Muhafazakarlığın Rolü.» *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* içinde, düzenleyen: Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren, 147-172. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Gramsci, Antonio. Çeviren Ekrem Ekici. Cilt 1. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- . *Hapishane Defterleri*. İstanbul: Belge Yayınları, 1997.
- . *Hapishane Defterleri*. İstanbul: Onur Yayınları, 1986.
- . *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publishers, 1971.

- Green, Cecilia. «Advanced Capitalist Hegemony And The Significance of Gramsci's Insights: A Restatement.» *Social and Economic Studies*, 1993: 175-207.
- Gülalp, Haldun. «Globalization and Political Islam: The Social Bases of Turkey's Welfare Party.» *International Journal of Middle East Studies*, 2001: 433-448.
- Gün, Servet. «Neoliberal Muhafazakârlığın İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Yaklaşımı.» *Mülkiye Dergisi*, 2016: 35-53.
- Güneş, Mehmet. «Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Yönetimi Politikası Olarak Sürdürülebilirliği.» *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012: 149-184.
- Hall, Stuart. «The State in Question.» *Idea of the Modern State* içinde, yazar Gregor McLennan. Open University Press, 1984.
- Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press, 2005.
- . *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Sel Yayıncılık, 2015.
- Ignazi, Piero. *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- İncekara, Ahmet, ve Betül Mutlugün. «Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları Sürecinde Gelir Bölüşümü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Analizi.» *INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES*. Kaposvár: Eurasian Economists Association, 2016. 358-367.
- İşikoğlu, Beyza Onur. «2000 Sonrası Türkiye'de Neo-liberal Ekonomi Politikalar; Mimarlık ve Mimarlar.» *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2018: 2118-2130.
- Jessop, Bob. «Birlik Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri.» *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde, düzenleyen: S. Clarke, 193-224. Ankara: Ütopya Yayınları, 2004.
- . *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. Düzenleyen: Betül Yarar ve Alev Özkazanç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- . *Kapitalist Devletin Geleceği*. Çeviren Ahmet Özcan. Ankara: Epos Yayınları, 2009.
- Kağnıcıoğlu, Deniz. *Türkiye'de Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı ve Küreselleşmenin Etkileri*. Eskişehir: A.Ü. İİBF Yayınları, 1999.
- Kalaycı, Ahmet Rasim. «Kapitalizm Bizi Hiç mi Sevmeyecek?» *Ayrıntı Dergi*, 2018.
- Karahanogulları, Yiğit. «Türkiye'de Neoliberalizmin Kuruluş Süreci: 1980-1994.» *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2019: 429-464.
- Karataş, Cevat, ve Metin Ercan. «The privatisation experience in Turkey and Argentina: A comparative study, 1986-2007 .» *METU Studies in Development*, 2008: 345-384 .

- Kazgan, Gülten. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. 5. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Kellner, Douglas. *Critical Theory, Marxism, and Modernity*. Cambridge and Baltimore: Polity Press and Johns Hopkins University Press, 1989.
- Kepenek, Yakup, ve Nurhan Yenitürk. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Kepenek, Yakup, ve Nurhan Yentürk. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- Kıray, Mübeccel. «Toplum Yapısı ve Laiklik.» *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme* içinde, yazar Mübeccel Kıray, 232–256. İstanbul: Bağlam, 2006.
- Koçak, Orhan, ve Burçin Uygun. «Entelektüel Sermayenin Temel Unsuru: Altın Yakalılar.» *Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*. Saraybosna, 2011. 2764-2773.
- Kök, Selcen. «Kent Yoksullarının Farklı Siyasallaşma Biçimleri: Bir Alan Araştırması Örneği.» *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013: 57-74.
- Kutlu, Denizcan. *Türkiye'de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu: Birikim, Denetim, Disiplin*. Ankara: Nota Bene Yayınları, 2015.
- Marx, Karl. *1844 El Yazmaları*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2000.
- . *1844 El Yazmaları*. İstanbul: Birikim, 2000.
- Marx, Karl, ve Frederick Engels. *The German Ideology*. New York: International Publishers, 1947.
- Marx, Karl, ve Friedrich Engels. «The German Ideology.» *Selected Works* içinde, 38-76. tarih yok.
- Marx, Karl, ve Friededrich Engels. *Alman İdeolojisi*. Ankara: Sol Yayınevi, 1976.
- Mert, Nuray. «Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Poliikaların Oluşumu.» *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde, yazar Stefanos Yerasimos, Günter Seufert ve Karin Vorhoff, 45-83. İstanbul: İletişim, 2002.
- Morton, Adam David. *Gramsci'yi Çözümlemek*. Çeviren Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon, 2011.
- Mouffe, Chantal, dü. *Gramsci and Marxist Theory*. Londra: Routledge and Kegan Paul Publisher, 1979.
- Mudde, Cas, ve Cristobal Rovira Kaltwasser. «Populism.» *Oxford Handbook of Political* içinde, yazar Michael Freeden ve Marc Stear, 493-512. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Müftüoğlu, Özgür. «Kriz ve Sendikalar.» *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar* içinde, düzenleyen: Fikret Sazak, 117-156. Ankara: EPOS Yayınları, 2006.
- Müller, Jan-Werner. «Parsing Populism.» *Juncture* , 2015: 80-89.

- «Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm.» *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm* içinde, yazar Nergis Mütevellioğlu ve Sayım Işık, düzenleyen: Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 159-204. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Odabaşı, Yavuz. *Tüketim Kültürü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1999.
- Ollman, Bertell. *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Oyan, Oğuz. *Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye?* Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998.
- Oyan, Oğuz, ve Ali Rıza Aydın. *Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları: Alternatif Yönelişler*. Adım Yayıncılık, 1991.
- Öngel, Serkan. «Türkiye'de Taşeronlaşmanın Boyutları.» *DİSK-AR*, 2014: 38-51.
- Öniş, Ziya, ve Fikret Şenses. «Gelişen 'Post-Washington Mutabakatı'nı Yeniden Düşünmek.» *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma* içinde, düzenleyen: Fikret Şenses. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Örs, Birsen. «İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak.» *19. Yüzyıldan 20. Yüzyılda Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, düzenleyen: H.Birsen Örs, 3-38. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Özatay, Fatih. *Finansal Krizler ve Türkiye*. Doğan Kitap, 2009.
- Özdemir, Yonca. «AKP's Neoliberal Populism and Contradictions of New Social Policies in Turkey.» *Contemporary Politics*, 2020: 1-23.
- Özden, Barış Alp. «The Transformation of Social Welfare and Politics in Turkey: A Successful Convergence of Neoliberalism and Populism.» *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, yazar İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden. London: Pluto Press, 2014.
- Özel, Hüseyin. «Kapitalizm ve Mutluluk.» *İktisat ve Toplum*, 2014: 49-56.
- Öztürk, Esra. «Kapitalizmde Rıza Aracı Olarak Tüketim: 'Good Bye Lenin!' Filminin Gramsci'nin Hegemonya Kavramı Bağlamında Analizi.» *Intermedia International e-Journal*, 2020: 183-189.
- Öztürk, Mustafa. «Sendikal Demokrasinin Örgütlü Hareketler Açısından Önemi.» *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013: 269-285.
- Öztürk, Şinasi, Fethi Nas, ve Ergün İçöz. «24 Ocak Kararları, Neo-liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı.» *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008: 15-32.
- Portelli, Hugues. *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Çeviren Kenan Somer. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- Rhodes, P.J. *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

- Rutherford, Jonathan. «The culture of capitalism.» *Soundings* , 2008.
- Sallach, David L. «Class Domination and Ideological Hegemony.» *The Sociological Quarterly*, 1974: 38-50.
- Scholte, J. A. «The Sources of Neoliberal Globalization.» UNRISD, 2005.
- Scitovsky, Tibor. «Can Capitalism Survive? An Old Question in a New Setting.» *The American Economic Review*, 1980: 1-9.
- Sen, Amartya. *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*. Social Development Paper No: 1, Manila: Asian Development Bank., 2000.
- SGK. *Kayıtdışı İstihdam Oranı*. Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu, tarih yok.
- Slater, Don. *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1997.
- Süalp, M. Nedim. *Emek Süreçlerindeki Dönüşüm ve Yeni İstihdam Biçimleri*. DİSK-AR, tarih yok, 18-27.
- Şan, Mustafa Kemal, ve İsmail Hira. «Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi.» *Sosyoloji Yazıları 1: Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması* içinde, 324-340. Kızılelma, 2020.
- ŞEN, Ayşe Fulya. «Kültürel Kimlikler Karşısında Sınıf Kimliği ve İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili (Tekel İşçi Eylemi Örneği).» *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2011.
- Şenkal, Abdülkadir. *Sendikasız Endüstri İlişkileri (Genel Olarak Dünyada ve Türkiye'de)*. Ankara: Kamu-İş Yayınları, 1999.
- Şimşek, Orhan. «Washington ve Post-Washington Uzlaşmaları Çerçevesinde Neoliberalizmde Devletin Rolü.» *KARATAHTA/ İş Yazıları Dergisi*, 2017: 177-192.
- Tabel Arslan, Nursel. *Emeğin Rızası*. İstanbul: Kor Kitap, 2021.
- Taggart, Paul. *Populism. Concepts in the Social Sciences*. Buckingham: Open University Press, 2000.
- Temel, Adil. «Büyüme, Ekonomik Yapı Değişimleri (1946-1997), Bilanço 1923-1998.» *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Tokdoğan, Nagehan. «Reading Politics Through Emotions: Ontological Ressentiment as the Emotional Basis of Current Politics in Turkey.» *Nations and Nationalism*, 2020: 388-406.
- Topses, Gürsen. «Bireysel Çıkar ve İnsan Doğası: Burjuva Dünya Görüşünün Eleştirisi.» *Bilim ve Ütopya*, 2020.
- Tuğal, Cihan. *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. Stanford: Stanford University Press, 2009.
- Turan, Başak. «AK Parti ve Yoksul Yardımları: Sosyal Hizmet mi Rıza Üretim Aracı mı? .» *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013: 23-38.

- Tünay, Muharrem. «Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi.» *Praksis*, 2002: 177-197.
- Urhan, Betül. *Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye'deki Durum*. İzmit: Petrol-İş Yayınları, 2005.
- Urhan, Betül, ve Ahmet Selamoğlu. «İşçilerin Sendikalara Yönelik Tutum ve Davranışları; Kocaeli Örneği.» *Çalışma ve Toplum*, 2008: 171-197.
- Uyanık, Yücel. «Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Üşgücü Piyasaları.» *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2008: 209-224.
- Uysal, Gönenç. «Charity State: Neoliberalism, Political Islam, and Class Relations in Turkey.» *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry*, 2019: 16-28.
- Vallas, Steven Peter. «Workers, Firms, and the Dominant Ideology: Hegemony and Consciousness in the Monopoly Core.» *The Sociological Quarterly*, 1991: 61-83.
- Veblen, Thorstein Bunde. *Aylak Sınıfın Teorisi*. İstanbul: Babil, 2005.
- Walker, Alan, ve Carol Walker. *Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*. London: Child Poverty Action Group, 1997.
- Weyland, Kurt. «Clarifying a Contested Concept.» *Comparative Politics*, 2001: 1-22.
- Weyland, Kurt. «Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity?» *Third World Quarterly*, 2003: 1095-1115.
- Williams, Raymond. *Maksizm ve Edebiyat*. İstanbul: Adam Yayınları, 1990.
- World Bank. *World Development Indicators*. Washington DC: World Bank, 2002.
- Yabancı, Bilge. «Populism As The Problem Child of Democracy: The AKP's Enduring Appeal and the Use of Meso-level Actors.» *Southeast European and Black Sea Studies*, 2016: 591-617.
- Yağcı, Alper. «Packaging neoliberalism: Neopopulism and the case of the Justice and Development Party.» *Master Thesis*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2009.
- Yağlı, Soner. «Haber ve İdeoloji İlişkisi: Haber Metinlerinde Gerçekliğin Sunumu.» *Yeni Düşünceler*, 2007: 355-366.
- Yalınpala, Jale. *Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri, Küreselleşme, İktisadi Yöntemler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*. Düzenleyen: Alkan Soyak. İstanbul: Om Yayınevi, 2002.
- Yanıklar, Cengiz. «Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma.» *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010: 25-32.
- Yetiş, Mehmet. «Hegemonya.» *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde, yazar Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.

- Yetiş, Mehmet. «Hegemonya.» *Siyaset Bilimi* içinde, yazar Gökhan Atılğan ve Atilla Aytekin, 87. İstanbul: Yordam Kitap, 2013.
- YILMAZ, Çetin. «İşçi Sınıfı Bilinci Üzerine Güncel Yaklaşımlar.» *Çalışma ve Toplum*, 2013: 347-374.
- Yılmaz, Zafer. «AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi.» *Toplum ve Bilim*, 2013: 32-70.
- Yılmaz, Zafer. «The AKP and The Spirit of The ‘New’ Turkey: Imagined Victim, Reactionary Mood, and Resentful Sovereign.» *Turkish Studies*, 2017: 482-513.
- Yorgun, Sayım. *Dirilişin Eşiğinde Sendikalar Yeni Eğilimler Yeni Stratejiler*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2007.
- Yörük, Erdem. «Neoliberal Hegemony and Grassroots Politics: The Islamist and Kurdish Movements.» *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, yazar İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden. Pluto Press, 2004.